

New York February 1842

My dear Mr. Garrison

I have just received your kind letter of the 14th inst. and am glad to hear that you are still so active in the cause of the oppressed.

Yours truly
Wm. Lloyd Garrison

सूचीपत्रम्

रामायणम्—

१। वाल्मीकिः कवित्वनाभः '	१
२। वनाद् रामादोन् प्रत्यानेतुमागतौ भरतेन सह रामस्य कथादः	५
३। सीताहरणम् ५२.७ ११३ ११४	८
४। चन्द्रीदयवर्णनम् ✓	२८
५। रावणमन्त्रयादृतस्य लक्ष्मणस्य पुनरुत्थानम्	३१
६। रामाश्चमिधसभायां वाल्मीकिराज्ञया कुम्भो- लवयो रामायणगानम्, सीतायाः पातालप्रवेशश्च	३६

महाभारतम्—

१। जलोपाख्यानम्	४५
२। द्वावित्तरुपाख्यानम् ✓	७२
३। बिराटसभायां भमवेतानां लक्ष्मणादोनां शुद्धविषये मन्त्रणा	८२
४। शरणागत रथणम्	१०५

कथापरितृसादः—

१। श्रीमृतवाहन चरितम् ✓	११४
--------------------------------	-----

विष्णुपुराणम्—

१। विष्णुतुर्बोधोवाचविदस्य शुक्लस्य वनरमनम्	१२६
---	-----

प्रवेशिका

रामायणम्

वाल्मीकिः कविस्त्वग्नाभः^१

[अग्निन् लोके वाग्मयं सर्वगुणायकः षोऽस्मीति
घटयते वाक्शोक्ये नादः स एषो राम-
चरितमुपदिश्य देवलोकां जगाम ।]

स मुह्यतं गते तग्निन् देवलोकां मुनिपदा ।
जगाम तमसातोर् आकृष्याध्वजिदूरतः ॥१॥
स तु तोरं समामाद्य तमसाया मुनिपदा ।
मिष्यमाह स्थिरं पार्श्वं दृष्ट्वा तोर्यमकर्दमम् ॥२॥
“अकटममिदं तोर्ये भरद्वाज ! निशामय ।
रमणोयं प्रमखाभ्यु साकानुष्य मभो यथा ॥३॥
म्यप्यतां यत्नसंज्ञातः । दोषतां चक्रेभं मम ।
इदमिवावगादिष्ये तमसा तोद्यमुत्तमम् ” ॥४॥

^१ अथवा—१८५६६६ (Kauśalya 1 1 100)

शिष्यसु तस्य सुवती मुनिर्वाक्वमनुत्तमम् ।
 प्रतिजघाह मन्तुट्मस्य सुष्टोऽभवन्मुनिः ॥१६॥
 सोऽभिप्रेकं ततः कृत्वा तोर्यं तस्मिन् यथाविवि ।
 तमेव चिन्तयन्नयमुपावर्तत वै मुनिः ॥१७॥
 भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः श्रुतवान् गुरोः ।
 क्लृप्तं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥१८॥
 म प्रविश्यायमपदं शिष्येण मह धर्मवित् ।
 सपविष्टः कथायान्यायकार ध्यानमाश्रितः ॥१८॥
 पात्रगाम ततो ब्रह्मा लोकाकर्त्ता स्वयं प्रभुः ।
 चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुङ्गवम् ॥२०॥
 वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा महस्रोत्थाय वाग्यतः ।
 पूजयामास तं देवं पादाब्ज्यामनवन्दनेः ॥२१॥
 अधीपविश्व भगवानामनं परमार्चितं ।
 वाल्मीकये च चरणये मन्दिदेशामनं ततः ॥२२॥
 ब्रह्मणा समनुष्ठातः सोऽप्युपाविशदामने ।
 तद्दत्तेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमाश्रितः ॥२३॥
 पापात्मना कृतं कष्टं चरणचक्षुर्द्विजा ।
 यस्तादृशं चाक्षरवं क्रीडं हन्यादकारणात् ॥२४॥
 शीघ्रमेव पुनः क्रीडीमुप क्रीकमिभं जगौ ।
 तमुवाच ततो ब्रह्मा ब्रह्मन् मुनिपुङ्गवम् ॥२५॥
 "लोक एवास्त्वयं बहो नात्र कार्या विचारणा ।
 मच्छन्दादेव ते ब्रह्मन् ! ब्रह्मणेयं मरुत्वती ॥२६॥

बद्धोनामुत्तमस्तीषामाह्वतानामितस्ततः ।
 सर्वासामिव, भद्रं ते, ममाद्यमहिषी भव ॥४८॥
 लद्धा नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी ।
 सागरेण परिक्षिता निविष्टा गिरिमूर्धनि ॥४९॥
 तत्र सीते ! मया मादं वनेषु विचरिष्यमि ।
 न चास्य वनवासस्य श्लुष्टयिष्यमि भामिनि ! ॥५०॥
 पद्म दास्यः सहस्राणि सर्वाभरणभूषिताः ।
 सीते ! परिचरिष्यन्ति भार्या भवमि मे यदि ॥५१॥
 रावणेनैवमुक्ता तु कुपिता जनकात्मजा ।
 प्रस्युवाचानवद्याह्नी तमनादृत्य राक्षसम् ॥५२॥
 “ महागिरिभिवाकम्पं महिन्द्रमदृशं पतिम् ।
 महोदधिभिवाचोभ्यमहं राममनुव्रता ॥५३॥
 सर्वलक्षणसम्यक् न्ययोधपरिमण्डलम् ।
 मत्वसम्भं महाभागमहं राममनुव्रता ॥५४॥
 महाबाहुं महोरम्भं सिंहविक्रान्तगामिनम् ।
 नृसिंहं सिंहसहाशमहं राममनुव्रता ॥५५॥
 पूर्णचन्द्रानने रामं राजवत्सं जितेन्द्रियम् ।
 पृथुकीर्त्तिं महाबाहुमहं राममनुव्रता ॥५६॥
 त्वं पुनर्जम्बुकः सिंहो मामिहेच्छसि दुर्नभाम् ।
 नाहं शक्या त्वया श्लुष्टुमादित्यस्य प्रभा यथा ॥५७॥
 पादपान् काञ्चनान् नूनं बहून् पश्यमि मन्दभाक् ।
 राघवस्य मियां भार्यां यद्वदमिच्छसि राक्षस ! ॥५८॥

त्वया तु खलु यद्गच्छं नव वर्षाणि पञ्च च ।
 वने." प्रव्रज काकुत्स्थ ! पितरं मोचयानृतात् ॥१६॥
 'तये'त्युवाच तां रामः कैकेयीमकुतोभयः ।
 चकार तद्वचः श्रुत्वा भर्ता मम हृद्व्रतः ॥१७॥
 दद्याव प्रतिगृह्णीयात्, सत्यं मूयाव चानृतम् ।
 एतद् ब्राह्मण ! रामस्य व्रतं धृतमनुत्तमम् ॥१८॥
 तस्य भ्राता तु वैमात्रो लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ।
 रामस्य पुरुषध्याघः महायः समरेऽरिहा ॥१९॥
 म भ्राता लक्ष्मणो नाम ब्रह्मचारी हृद्व्रतः ।
 धन्यगच्छदनुष्णाणिः प्रव्रजन्तं मेया सह ॥२०॥
 ते वयं प्रच्युता राज्यात् कैकेय्यासु क्षते वयः ।
 विचरामो द्विजश्रेष्ठ ! वनं गन्धीरमोजसा ॥२१॥
 समाश्रम मुहते तु शक्यं वसुमिह त्वया ।
 पागमिष्यति मे भर्ता धन्यमादाय पुष्कलम् ॥२२॥
 म त्वं नाम च, गोत्रं च, कुलमाचक्ष्व तत्त्वतः ।
 एकय दण्डकारण्ये किमर्थं चरमि द्विज ।" ॥२३॥
 एयं सुवर्णा मीतायां रामपत्न्या महाबलः ।
 मत्युवाचोत्तरं तोत्रं रावणो राक्षसाधिपः ॥२४॥
 "येन विव्रासिता लोकाः सद्देवासुरमानुषाः ।
 म रावणो नाम मीतं ! रघोगणेश्वरः ॥२५॥
 तां तु काञ्चमवर्णाभां हृदा कौपेययासिनोम् ।
 म् स्वर्गेषु द्वारेषु नाधिगच्छाम्यनिन्दिते । ॥२६॥

बद्धोनामुत्तमस्त्रीणामाहृतानामितस्नातः ।
 सर्वासाभिव, भद्रं ते, समाप्रमद्विषी भव ॥४८॥
 लङ्का नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी ।
 सागरेण परिचिता निविष्टा गिरिमूर्धनि ॥४९॥
 तत्र सीते । मया माहं वनेषु विचरिष्यसि ।
 न चास्य वनवासस्य स्पृहयिष्यसि भामिनि । ॥५०॥
 पञ्च दास्यः सहस्राणि सर्वाभरणभूषिताः ।
 सीते । परिचरिष्यन्ति भार्या भवसि मे यदि ॥५१॥
 रावणेनैवमुक्त्वा तु कुपिता जनकाकजा ।
 प्रत्युवाधानवदाहो तमनादस्य राक्षसम् ॥५२॥
 “ महागिरिमिवाकम्पं महेंद्रमदभं पतिम् ।
 महोदधिमिवाचीभ्यमहं राममनुव्रता ॥५३॥
 सर्वानक्षयमम्वर्षं स्पृशोषपरिमण्डनम् ।
 मत्समन्धं महाभागमहं राममनुव्रता ॥५४॥
 महाबाहू महोरष्कं सिंहविक्रान्तागामिनम् ।
 नृसिंहं सिंहमहाममहं राममनुव्रता ॥५५॥
 पूर्णचन्द्राननं रामं राजवर्षं जितेन्द्रियम् ।
 पृथुकीर्त्तिं महाबाहुमहं राममनुव्रता ॥५६॥
 त्वं पुनर्जम्बुकः सिंही मामिहैक्षसि दुर्भाम् ।
 माहं मया स्वया स्पृष्टुमादित्यस्य मभा यदा ॥५७॥
 वादयान् काशजान् नूनं बहन् पश्यसि मन्दभाक् ।
 राक्षसस्य शिष्या भार्या यद्वदन्तिष्यसि राक्षस । ॥५८॥

यदन्तरं वायम-वेगतेययो-
 र्यदन्तरं मद्रु-मयुरयोरपि ।
 यदन्तरं हंसक-शृङ्गयोवने
 तदन्तरं दाशरथेन्द्रवेधे च ॥६०॥
 तस्मिन् महस्त्राचमममभावे
 रामे स्थिते कामुकबाणपाथी ।
 हतापि सिद्धे न जरां गमिष्ये
 पार्थ्वं यथा मच्चिकयावकीर्णम् ॥६८॥

इतोव तदाकथमदुष्टभावा
 सुदुष्टमुक्त्वा राजनीचरं तम् ।
 गावप्रक्रम्पाद् व्यथिता बभूव
 यातोदता मा कदम्भोव तर्षी ॥६८॥

एवं हुवन्त्या सीतायां संरभ्यः पदयं वचः ।
 ललाटे भ्रुकुटिं कृत्वा रावणः प्रत्युवाच ह ॥७०॥
 “भ्राता वीश्वचम्याहं मापन्नो वरवर्धिनि ।
 रावणो नाम, भद्रं ते, दशपीवः प्रतापवान् ॥७१॥
 यस्य देवाः सगन्धर्वाः, पिशाचाः, पशुगोरगाः ।
 विद्वन्ति सदा भीता घृत्सोरिव भद्रा प्रजाः ॥७२॥
 येन वीश्वचो भ्राता वैमात्रः कारणात्तरि ।
 इन्द्रमामादितः क्रोधाद्दधि विक्रम्य निर्जितः ॥७३॥
 महयतः पत्सिञ्च्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत् ।
 क्रोमां पर्वतश्रेष्ठमभ्यासो नरवाहनः ॥७४॥

यदन्तरं वायम-वैनतेययो-
 र्यदन्तं मद्-मयूरयोरपि ।
 यदन्तरं हंसक-गृध्रयोवने
 तदन्तरं दाशरथेऽश्वेषु च ॥६०॥
 तस्मिन् सहस्राक्षसमप्रभावे
 रामे स्थिते कामुकवाचपाथी ।
 हतापि तैःहं न जरां गमिष्ये
 चान्यं यदा मच्चिकयावकीर्णम् ॥६१॥

इतीव तदाश्वमदुष्टभावा
 सुदुष्टमुक्त्वा राजनीचरं तम् ।
 गात्रप्रकम्पाद् ध्ययिता वभूव
 घातोदता मा कदम्बोव तन्वी ॥६२॥

एवं सुषम्पां सीतायां संरभ्यः पश्यं वचः ।
 सलाटे भ्रुकुटिं कृत्वा शवणः प्रस्युवाच च ॥६३॥
 “ भ्राता वैश्रवणस्याहं मापमो वरवर्षिणि !
 शवणो नाम, भद्रं ते, दशपीयः प्रतापवान् ॥६४॥
 यस्य देवाः सगन्धर्वाः, पिशाचाः, पद्मगोरगाः ।
 विद्रवन्ति सदा भीता शूल्योरिव सदा प्रजाः ॥६५॥
 येन वैश्रवणो भ्राता वैभ्रातः कारणात्मरे ।
 दम्भमामादितः क्रोधाद्गृध्रे विक्रम्य निर्जितः ॥६६॥
 मद्दयार्तः परित्यज्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत् ।
 कौमार्यं पर्वतश्रेष्ठमध्यास्ते नरवाहनः ॥६७॥

शूचिजम्बु च भिङ्गुषु शूचिजम्बुषु ।
 पायोविषयम् शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥११॥
 मन्दरं पर्वतपेठं तानिमा इत्येतिहृदि ।
 कालकृष्टविषं पोन्ना च्छिमात् शूचिजम्बुषु ॥१२॥
 यद्यि शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ।
 रायवस्य शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥१३॥
 धरमज्य शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ।
 शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥१४॥
 यो रामस्य शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ।
 शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥१५॥
 कन्यागुप्तां यो शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ।
 शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥१६॥

यदन्तरं भिङ्गुषु शूचिजम्बुषु
 यदन्तरं शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ।
 शूचिजम्बुषु-शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु
 तदन्तरं शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥१५॥

यदन्तरं शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु
 यदन्तरं शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ।
 यदन्तरं शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु
 तदन्तरं शूचिजम्बुषु शूचिजम्बुषु ॥१६॥

यदन्तरं वायम-धैनतेययो-
 र्यदन्तरं मद्रु-मयूरयोरपि ।
 यदन्तरं हंसक-शृभयोवने
 तदन्तरं दायरथेभ्यवेव च ॥६०॥
 तद्धिन् महाराजमसमभावे
 रामे स्थिते कार्मुकशष्पणशौ ।
 ह्यतापि तेऽहं न जरा गमिष्ये
 धान्यं यदा मक्षिकयावकीर्णम् ॥६८॥
 इतीव तदाक्यमदुष्टभावा
 सुदुष्टमुक्त्वा रजनीचरं तम् ।
 गात्रप्रकम्पाद् व्यथिता धभूष
 वातोद्धता सा कदलीव तन्वी ॥६९॥

एवं सुवन्द्यां सीतायां संरम्भः परुषं वचः ।
 क्लृप्ताटे भ्रुकुटिं हत्वा रावणः प्रत्युवाच ह ॥७०॥
 “ भ्राता वैश्वणस्याहं मापन्नो वरवर्षिणि ।
 रावणो नाम, भद्रं ते, दशशैवः प्रतापवान् ॥७१॥
 यस्य देवाः सगन्धर्वाः, पिशाचाः, पद्मगौरगाः ।
 विद्रवन्ति सदा भीता मृत्योरिव सदा व्रजाः ॥७२॥
 येन वैश्वणो भ्राता वैमात्रः कारणात्तरि ।
 इन्द्रमाभादितः क्रोधादपि विक्रम्य निर्भितः ॥७३॥
 महयार्तः परित्यज्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत् ।
 कैलासं पर्वतयोऽहमध्यासो नरवाहनः ॥७४॥

यस्य तत् पुष्यकं नाम विमानं कामगं शुभम् ।
 वीर्यादावर्जितं भद्रे ! येन यामि विहायमम् ॥७५॥
 मम मञ्जातरोपस्य मुखं दृष्ट्वैव मैथिलि !
 विद्मन्ति परिवस्ताः सुराः शक्रपुरोगमाः ॥७६॥
 यत्र तिष्ठाम्यहं तत्र मारुतो वाति गर्हितः ।
 तीव्रांशुः शिशिरांशुश्च भयात् सम्पद्यते दिवि ॥७७॥
 निष्कम्पपद्मास्तरवो, नद्यश्च स्तिमितोदकाः ।
 भवन्ति तत्र यद्वाहं तिष्ठामि च चरामि च ॥७८॥
 मम पारे समुद्रस्य लङ्का नाम पुरो शुभा ।
 सम्पूर्णा राक्षसैर्वीरैर्यथेन्द्रम्यामरावती ॥७९॥
 प्राकारेण परिचिता पाण्डुरेण विराजिता ।
 हिमकच्छा पुरी रम्या वैदूर्यमयतोरणा ॥८०॥
 ह्रस्वश्वरथसम्बाधा तूर्यनादनिनादिता ।
 सर्वकामफलैर्बृत्तेः सङ्गुल्लोद्यानभूषिता ॥८१॥
 तत्र त्वं वम ह्ये मीते ! राजपुत्रि ! मया मह ।
 न क्षरिष्यसि नारीणां मानुषीणां मनस्विनि ! ॥८२॥
 भुञ्जाना मानुषान् भोगान् दिव्यांश्च वरवर्णिनि !
 न क्षरिष्यमि रामस्य मानुषस्य गतायुषः ॥८३॥
 स्थापयित्वा प्रियं पुत्रं राज्ये दशरथो नृपः ।
 मन्दवीर्यस्ततो ज्येष्ठः सुतः प्रस्थापितो वनम् ॥८४॥
 तेन किं भ्रष्टराज्येन रामेण गतचेतसा ।
 करिष्यसि विशालाक्षि ! तापसेन तपस्विना ॥८५॥

रक्ष राक्षसभर्तारं कामय स्वयमागतम् ।
 न मन्मथमराविष्टं प्रत्याख्यातं स्वमर्हसि ॥८६॥
 प्रत्याख्याय हि मां भीरु ! पदात्तार्यं गमिष्यसि ।
 चरन्तिनाभिहस्त्येव पुङ्गवममुर्वशी ॥८७॥
 अङ्गुल्या न समो रामो मम युद्धे स मानुषः ।
 तव भाग्येन मन्मथान्नं भङ्ग मां वरवर्षिणि ! ॥८८॥
 एवमुक्त्वा तु वैदेही क्रुद्धा संरक्तमोषणा ।
 अश्र्वीत् परुषं वाक्यं रहितं राक्षसाधिपम् ॥८९॥
 “कथं वैश्रवणं देवं सर्वदेवनमङ्गतम् ।
 भ्रातरं व्यपदिश्य स्वमरणं कर्तुमिच्छसि ? ॥९०॥
 अथय्यं विनमिष्यन्ति भवेत् रावण ! राक्षसाः ।
 येषां त्वं कर्कशो राज्ञा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥९१॥
 अपहृत्य शची भार्यां शक्यमिन्द्रस्य जीवितुम् ।
 न हि रामस्य भार्या मामानीय खस्त्रिप्तान् भवेत् ॥९२॥
 जीवेद्भिरं वज्रधरस्य हस्ता-
 च्छचीं प्रहृष्याप्रतिरूपरूपाम् ।
 न माहृशीं राक्षस ! धर्ययित्वा
 पीतानृतस्त्रापि तवाम्नि मोक्षः” ॥९३॥
 सीताया वचनं श्रुत्वा दमपीषः प्रतापवान् ।
 हस्तो हस्तं समाहृत्य चकार सुमहद्वपुः ॥९४॥
 स मैथिलीं पुनर्वाक्यं वभाषे वाक्यकोविदः ।
 “नोभक्तया श्रुती मन्ये मम वीर्य-पराक्रमौ ॥९५॥

गवक्षेपं भृताभ्यां वै विदित्तोऽस्यते विना ॥
 पारिविंशं समुद्रं च सन्धुं चलां इति विना ॥ १० ॥
 चक्रे हस्त्या गोमोक्षोर्विभिन्दां दि शब्देऽस्यम् ॥
 कामरुपेन उच्यते ॥ यान् मां कामरुपिणम् ॥ १० ॥

एतन्मन्त्रगणान् सप्तमस्य विविधम् ॥
 कृष्णं चरिणम् इति मेमे भभूयम् ॥ १० ॥
 मयः मोक्षे पत्न्याय तोषण्डं च सप्तम् ॥
 न इयं कामरुपेभ्यं भजे वै चपलाभुतः ॥ १० ॥
 भंजयतः नोऽसात्ताश्चभूयम् ॥
 लोभेन सप्तविंशो मीषगाभूलमदिमः ॥
 दगाभ्यो विगतिभुजो समुद्रं चपदापर ॥ १० ॥
 अभिगम्य सुदुटाभा सप्तमः काममोहितः ॥
 जयाह सप्तमः मातां बुधः वै रोहितोमिव ॥ १० ॥

तं हृदा गिरिशङ्गाभं तोषण्डं महाभुजम् ॥
 प्राद्वन् मृत्युमहायं मयातां वनदेवताः ॥ १० ॥
 स तु मायामयो दिव्यः खरगुहः खरध्वजः ॥
 प्रत्यह्यत हेमाङ्गी रावणस्य महागयः ॥ १० ॥
 ततस्तां परुषैर्वाक्यैरभितर्ष्य महाध्वजः ॥
 पट्टेनादाय वैदेहीं रघुमारोहयत् तदा ॥ १० ॥
 सा षट्क्षीतातिशुक्लीय रावणेन यमस्विनी ॥
 रामेति सीता दुःखार्ता रामं दूरगतं वने ॥ १० ॥

सामकामां म कामार्तः पचरोन्द्रवधूमिव ।
 विघेष्टमानामादाय उत्पपाताय रावणः ॥१०६॥
 ततः सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायमा ।
 शूर्यं शुक्रोद्य मत्तेव भ्राताचित्ता ययातुरा ॥१०७॥
 “ हा मत्पुत्र ! महाबाहो ! गुरुचित्तप्रसादक !
 ह्रियमाणां न जानीये रक्षमा कामरुषिणा ॥१०८॥
 जोषितं सुखमर्थं च धर्महेतोः परित्यजन् ।
 ह्रियमाणामधर्मेण मां रावण । न पश्यसि ? ॥१०९॥
 मनु मामाविनीतानां विनीतासि परमप !
 कथमेवंविधं पापं न त्वं शाधि हि रावणम् ? ॥११०॥
 न तु मयोऽपिनीतस्व दृश्यते कश्चनः कञ्चन ।
 कानोऽप्यङ्गीभवत्यत्र शस्यानामिव पत्नये ॥१११॥
 त्वं कर्म कृतवानेतत् कानोपहतचेतनः ।
 जीवितान्तकरं घोरं रामाद् व्यसनमाग्रहि ॥११२॥
 कामश्रये जनस्थानं कर्णिकाराय पुष्यितान् ।
 क्षिप्रं रामाय शंसध्वं 'मीतां हरति रावणः' ॥११३॥
 हंस-सारस-संगुष्टां वन्दे गोदावरीं नदीम् ।
 क्षिप्रं रामाय शंसध्वं 'मीतां हरति रावणः' ॥११४॥
 द्वैवतानि च याम्यप्यिन् वने विविधपादपे ।
 ममस्करोम्यहं तेभ्यो भर्तुः शंसत मां कृताम् ॥११५॥
 यानि कानिचिदप्यत्र मत्त्वानि विविधानि च ।
 सर्वाणि शरणं यामि गृगपत्तिगणानि वै ॥११६॥

ह्रियमाणां प्रियां मत्तुः प्राणैभ्योऽपि शरीयमोम् ।
 ' विदग्धा ते ह्यता मीता रावणेन'ति शंसत ॥११७॥
 विदित्वा तु महाबाहुरमुवाच महाबलः ।
 'अनिष्यति पराक्रम्य वेवस्ततह्यतामपि' ॥११८॥

मा तदा करुणा वाचो विलपन्तो सुदुःखिता ।
 वनस्पतिगतं गृध्रं ददमीयतमोचना ॥११९॥
 सा तमुद्दीच्य सुग्रीषो रावणस्य वयं गता ।
 समाक्रन्दद् भयपरा दुःखोपहतया गिरा ॥१२०॥
 "जटायो ! पश्य मामार्य ! ह्रियमाणामनायवत् ।
 अनेन राक्षसेन्द्रेणाकरुणं पापकर्मणा ॥१२१॥
 नैष वारयितुं शक्यस्त्वया क्रूरो निशाचरः ।
 रामाय तु यथातथ्यं जटायो ! हरणं मम ।
 सङ्गणाय च तत् मयमाख्यातश्चमयेयतः" ॥१२२॥

तं शब्दमवसुमन्तु जटायुरथ शृणुवे ।
 निरक्षद्रावणं क्षिप्रं वैदेहो च ददम्य मः ॥१२३॥
 ततः पर्वतकूटाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः ।
 वनस्पतिगतः शीमान् व्याजहार शुभां गिरम् ॥१२४॥
 "दमयीव ! स्थितो धर्मं पुराणे मत्समंश्रवः ।
 भ्रातस्त्वं निन्दितं कर्म कर्तुं नार्हसि साम्प्रतम् ।
 जटायुर्नाम नाभ्राह्मं गृध्रराजो महाबलः ॥१२५॥
 राजा सूर्यस्य लोकस्य महिन्द्रवरुणोपमः ।
 लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः ॥१२६॥

तस्येया लोचनायस्य धमपत्नी यमस्त्रिनी ।
 सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिच्छसि ।
 कथं राजा स्थितो धर्मं परदारान् परागृयेत् ? ॥१२०॥
 रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल !
 निवर्तय गतिं नीचां परदाराभिर्मर्शनात् ॥१२१॥
 न तत् भ्रमाचरेद्वीरो यत् परोऽस्य विगृह्येत् ।
 यथात्मनस्तथास्येयां दारा रक्ष्या विमर्येनात् ॥१२२॥
 पापस्त्रभाषयपलः कथं त्वं रक्षसां वर !
 ऐश्वर्यमभिमन्त्रासौ विमानमिव दुष्कृतिः ॥१२३॥
 विपये वा पुरे वा ते यदा रामो महाबलः ।
 नापराध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराध्यसि ? ॥१२४॥
 क्षिप्रं विवृज वैदेहीं मा त्वा घोरेण चक्षुषा ।
 दृष्टेद्दहनभूर्तेन हृत्तमिन्द्राग्निर्यथा ॥१२५॥
 सर्पमायीविषं बद्धा वस्त्रान्ते जावनुष्यसे ?
 पीवायां प्रतिमुल्लं च कालपाग्नं न पश्यसि ? ॥१२६॥
 स भारः सौम्य ! भर्तव्यो यो भरं जावमादयेत् ।
 तदसमपि भीक्षुष्यं जीर्यते घटनामयम् ॥१२७॥
 यत् क्षत्वा न भवेदधर्मा, न कीर्तिर्न यथो ध्रुवम् ।
 शरीरस्य भवेत् खेदाः, कदात् कर्म भ्रमाचरेत् ? ॥१२८॥
 पट्टिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम शशप ।
 पितृपैतामहं शान्तं यथावदनुतिष्ठतः ॥१२९॥

वृहोऽहं, त्वं युवा, धन्यो, मरणः, कनची, गगो ।
 न चाप्याटाश कुगली चेटेर्ही मे गमिणमि ॥१२७॥
 न गणस्त्र्यं वनादने केटेर्ही मम पय्यतः ।
 इंतुभिर्न्यापमसुक्तेर्भुवां चेटयुतीमिय ॥१२८॥
 युधस्य यदि शरीऽमि मुङ्गते तिठ रावण !
 गयिष्ममे हतो भूमो यथा पूर्वे स्वरस्तथा ॥१२९॥
 भसक्तत् भंयुगे येन तिहता दैत्यदानवाः ।
 नचिराशोरवामाम्वां रामो युधि वधिष्यति ॥१३०॥
 किन्तु गच्छं मया कर्तुं गतो दूरं तृपाभजो ।
 क्षिप्रं त्वं नश्यसे नीच ! तयोर्भर्तो न मंगयः ॥१३१॥
 न हि मे ज्ञोवमानस्य नयिष्यमि शुभामिमाम् ।
 सीतां कमनपत्रार्ची रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥१३२॥
 भवग्रं तु मया कार्यं प्रियं तस्य महात्मनः ।
 जीवितेनापि रामस्य तथा दयस्वस्य च ॥१३३॥
 तिठ तिठ दग्धीव ! मुहूर्ते पश्य रावण !
 वृन्तादिव फलं त्वां सु पातयेयं रथोत्तमात् ॥१३४॥
 इत्युक्तः क्रोध-ताम्राक्षस्ताम-काञ्चन-कुण्डलः ।
 राक्षसेन्द्रोऽमिद्राव पतगेन्द्रममर्षणः ॥१३५॥
 स सम्प्रहारस्तुमुलस्तथोस्तस्मिन् महाभूधे ।
 बभूव यातोहतयोर्मैवयोर्गगने यथा ॥१३६॥
 तद् बभूवाहुतं युद्धं मृध-राक्षसयोस्तदा ।
 सपक्षयोर्माष्यवतोर्महापर्वतयोरिव ॥१३७॥

सतो नासीक-नाराचेस्तीक्ष्णापेय विकर्षिभिः ।

अभ्यर्षन् महाघोरैर्गुधराजं महाबलम् ॥१४८॥

स तानि शरजालानि गृध्रः पश्यत्येवम् ।

जटायुः प्रतिजयाह रावणास्त्राणि मंयुगे ॥१४९॥

तस्य तीक्ष्णखाभ्यां तु चरणाभ्यां महाबलः ।

चकार बहुधा गात्रे व्रथान् पतमसत्तमः ॥१५०॥

अथ क्रोधाहमपीवो जयाह दम मार्गणान् ।

मृत्युदण्डनिभान् घोरान् मघोर्निधनकाह्वया ॥१५१॥

स तैर्वापेर्महाघोरैः पूर्णमुत्तैरजिह्वैः ।

जिह्वैः क्रिपितैर्भ्रूतैश्चोर्मूर्धं जलेः क्षिप्तीसुखैः ॥१५२॥

स राक्षसस्ये पश्यञ्जानकीं वाप्यन्वीचनान् ।

अचिन्तयित्वा बालांस्तान् राक्षसं समभिद्रवत् ॥१५३॥

स तानि शरजालानि पक्षाभ्यां तु विभूय च ।

चरणाभ्यां महातेजा बभञ्जास्य रुहडनुः ॥१५४॥

तद्यग्निमदृशं द्योतं रावणस्य शरावरम् ।

पक्षाभ्यां च महातेजा व्यधुनीत्यतगीश्वरः ॥१५५॥

काञ्चनोरम्बुदान् दिव्यान् पिपाचवदनान् स्वगान् ।

तांयास्य ज्वलमप्यवाञ्छवान् समरे वस्यी ॥१५६॥

अथ त्रिवेणुसम्पन्नं कामगं पावकार्षिणम् ।

मणिसोपानक्षिताङ्गं बभञ्च च महारथम् ॥१५७॥

पूर्वधन्द्रमतोकागं हतश्च व्यजग्नेः सह ।

धातयामास वेगेन पाहिभौ राक्षसैः सह ॥१५८॥

मारगिद्याष्य धर्मन तुण्डेन न मवच्छिद्रः ।

पुनर्त्र्यपाहनश्रोमान् पतिराजो महावनः ॥१५८॥

स भग्नघन्या विरयो इताग्री इतमारगिः ।

अद्वेनादाय वेदेर्हो पपात भुवि रावणः ॥१६०॥

दृष्टा निगतितं भूमो रावण भग्नघाहनम् ।

साधु माध्विति भूतामि गृध्रराजमवृजयन् ॥१६१॥

परिव्याप्तं तु तं दृष्टा जग्या पतियुययम् ।

उत्पपात पुनर्हृष्टो भैचिर्ना गृध्र रावणः ॥१६२॥

तं प्रहृष्टं निधायाद्दे रावणं जनकात्मजाम् ।

गच्छन्तं स्वदुर्गमं च घनट-घतमाधनम् ॥

गृध्रराजः समुत्पत्य रावणं समभिदूयत् ।

समावार्य महातिजा अटायुरिदमग्रयोत् ॥१६३-१६४॥

“वञ्चमंग्यमेषाण्य भार्या रामस्य रावण !

घन्यबुद्धे ! हरस्येना वधाय खलु रक्षमाम् ॥१६५॥

समितवशुः, सामात्यः, सवनः, मपरिच्छदः ।

विषपानं विवस्येतत् पिपासित इवोदकम् ॥१६६॥

अनुबन्धमजानताः कर्मणामविचक्षणाः ।

शोघमेव विनश्यन्ति, तथा त्वं विनश्यसि ॥१६७॥

यदस्त्वं कालपात्रेण क्व गतस्तस्य मोक्षमे ?

वधाय वदिसं गृध्र मासिधं जनजो यथा ॥१६८॥

न हि जातु दुराधर्षो काकुरस्थौ तव रावण !

धर्मणश्चायमस्यास्य घमिष्येती तु राघवौ ॥१६९॥

यथा त्वया कृतं कर्म भीरुणा लोकगर्हितम् ।

तस्कराचरितो मार्गो नैव धीरनिषेवितः ॥१७०॥

युधय्य यदि गूरोऽसि मुहूर्ते तिष्ठ रावण ।

शयिष्यसे हतो भूमौ यथा भ्राता अरस्तया ॥१७१॥

परितकाले पुरुषो यत् कर्म प्रतिपद्यते ।

विनायायात्मनोऽधर्म्ये प्रतिपद्योऽसि कर्म तत् ॥१७२॥

एवमुक्त्वा शुभं वाक्यं जटायुस्तस्य रक्षतः ।

निपपात भृशं पृष्ठे दग्धशैवस्य वीर्यवान् ॥१७३॥

तं गृहीत्वा नखैस्तीक्ष्णैर्विददार ममन्ततः ।

कीर्णाद्योत्पाटयामास नखपक्षमुखाद्युधः ॥१७४॥

स तदा गृधराजिन क्लिश्यमानो मुहुर्मुहुः ।

अमर्षस्फुरितोऽहः मन् प्राकम्पत च राक्षसः ॥१७५॥

सम्परिष्वज्य धेदेर्हो वामेनाङ्गेन रावणः ।

तलेनाभिप्रघानार्तो जटायुं क्रोधमूर्च्छितः ॥१७६॥

जटायुस्तमतिक्रम्य तुण्डेनास्य श्वगाधिपः ।

वामबाह्वन् दग्ध तदा ध्यापहरदरिन्दमः ॥१७७॥

सर्व्विचवाहोः मद्यो मे बाहवः महसाभवन् ।

विषञ्जामात्रनीयुक्ता मन्त्रीकादिव पत्रगाः ॥१७८॥

ततः क्रोधाद्दग्धशैवः मोतामुत्सृज्य वीर्यवान् ।

मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृधराजमपीधयत् ॥१७९॥

तस्य ध्यायच्छ्रमानस्य रामभ्यार्थं स रावणः ।

पक्षी घातौ च पार्श्वौ च अहमुद्धृत्य सोऽच्छिनत् ॥१८०॥

॥ अथ मन्त्रः ॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

चन्द्रोदयवर्णनम्^१

चन्द्रोऽपि साविध्यमिवास्य कुर्व-
 स्तारागर्भेर्मध्यगतो विराजन् ।
 ञ्जोऽस्त्रावितानेन वितत्य लोका-
 नुत्तिष्ठतेऽनेकमहस्वरश्मिः ॥१॥

मद्गर्भं सौरमृणालवर्ण-
 मुद्गच्छमानं ध्यवभासमानम् ।
 ददर्श चन्द्रं स कपिप्रबोरः^२
 षोऽप्युयमानं मरमोय हंसम् ॥२॥

ततः स मध्यं गतमंशुमन्तं
 ञ्जोऽस्त्राविताने मुद्गुद्गमन्ताम् ।
 ददर्श धोमान् भुवि भानुमन्तं
 गीष्ठे हृषं मत्तमिव भ्रमन्ताम् ॥३॥

लोकस्य पापानि विनाशयन्तं
 महीदधिं चापि समिधयन्तम् ।
 भूतानि सर्वाणि विराजयन्तं
 ददर्श गीतांशुमयाभियान्ताम् ॥४॥

^१ सुन्दरवाच्ये—एवमे शर्वे ।

^२ वदामां सौतांशुववाच्ये इत्यन् वदन्ताम् ।

या भ्राति लक्ष्मीर्भुवि मन्दरस्या
 यथा प्रदोषेषु च भागरण्या ।
 तथैव तोषेषु च पुष्करस्या
 वराज मा भाङ्गनिशाकरस्या ॥५॥
 हंसी यथा राजत-पद्मरस्याः
 शिंको यथा मन्दर-कन्दरस्याः ।
 मोषी यथा गर्वित-कुम्भरस्या-
 चन्द्रोऽपि वभाज तयाम्बरस्याः ॥६॥
 श्वितः चक्रुचानिच तीक्ष्णशुद्धी
 मन्दापनः श्वेत इवोर्ध्वशुद्धः ।
 चक्षोण आल्लुनद वदशुद्धी
 विभाति लम्बः परिपूर्णशुद्धः ॥७॥
 विलज-गोतास्य तुषारशुद्धी
 अक्षयप्रशानतिनदशुद्धः
 अक्षयप्रशानतिनदशुद्धी
 वराज चन्द्रो भगवान् शशाङ्कः ॥८॥
 शिवात्म्यं प्राप्य यथा शूलिणी
 अक्षयप्रशानतिनदशुद्धः ।
 शूलिणी अक्षयप्रशानतिनदशुद्धः
 अक्षयप्रशानतिनदशुद्धः ॥९॥

रावणगण्ट्याहृतस्य लक्ष्मणस्य पुनरुत्थानम् १

शक्त्या निपातितं दृष्ट्वा रावणेन बलीयमा ।
 लक्ष्मणं समरे शूरं शोणितौघ-परिद्रुतम् ।
 म दृष्ट्वा तुमुनं युद्धं रावणस्य दुरात्मनः ।
 विरुज्ज्वलेव बाणौघान् सुपिण्णमिदमब्रवीत् ॥१-२॥
 “एष रावणवीर्येण लक्ष्मणः पतितो भुवि ।
 सर्ववक्षेष्टते धीरो मम शोकमुदीरयन् ॥१॥
 शोभितार्द्रमिमं धीरं प्राणैः प्रियतरं मम ।
 पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धुं पर्याकुलात्मनः ॥४॥
 धर्यं स ममरश्माधी भ्राता मे शुभलक्षणः ।
 यदि पञ्चत्वमापवः प्राणैर्मे किं सुखेन वा ? ॥५॥
 राज्ञतीव हि मे धीर्यं भ्रग्नतीव कराडनुः ।
 मायका व्यवमीदन्ति दृष्टिर्वाप्यवगं गता ॥६॥
 पवमीदन्ति गात्राणि स्वप्रयानि नृणामिव ।
 चिन्ता मे जायते तौघा मुमूर्धा धोपजायते” ॥७॥

भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा रावणेन दुरात्मना ।
 विनिहतस्तं दुःस्वार्ते मर्मण्यभिहतं भृशम् ।
 परं विषादमापद्यो विमन्मापाकुलेन्द्रियः ॥८॥

"सर्वान् विवर्तयन् दृष्ट्वा कल्पान् कल्पान्तरम्
 विमर्शयन् विमर्शयन् । न विमर्शयन् कल्पान्ते ।
 यत्प्रवृत्तयाम्नाः कां वीर्यं कल्पान्तरम् ॥ ३११ ॥
 किं मे सुदेव । किं वान्ते सुदेवो ज्ञाने न विवर्ते ।
 यत्प्रवृत्तयाम्नाः किने कल्पान्तरम् कल्पान् ॥ ३१२ ॥
 सुदेव को वने यत्प्रवृत्तयाम्नाः कल्पान्तरम् ।
 यत्प्रवृत्तयाम्नाः कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ॥ ३१३ ॥
 देवि देवो कल्पान्तरम् देवि देवि यत्प्रवृत्तयाम्नाः ।
 न तु देवि न कल्पान्तरम् यत्प्रवृत्तयाम्नाः ॥ ३१४ ॥
 भोतया विष्णु कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् विमर्शयन् ।
 विष्णु कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ॥ ३१५ ॥
 यत्प्रवृत्तयाम्नाः कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ।
 विष्णु कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ॥ ३१६ ॥
 भरतं विष्णु कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ।
 सुहृत्तेन वने यातो विमर्शयन् कल्पान्तरम् ॥ ३१७ ॥
 इदं व मरणं यद्यो न तु कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ।
 किं मया दुष्कृतं कर्म कल्पान्तरम् कल्पान्तरम् ।
 येन मे धार्मिको भ्राता निहतयापतः स्थितः ॥ ३१८ ॥
 हा भ्रातर्मनुजयेष्ट ! शूराणां प्रवर ! प्रभो !
 एकाकी विष्णु मां त्यक्त्वा परलोकाय गच्छसि ॥ ३१९ ॥

विलपन्तं च मां भ्रातः ! किमर्थं नावभाषसे ?
 उत्तिष्ठ, पश्य, किं श्रेये ? दीनं मां पश्य चक्षुषा ॥१८॥
 शोकात्तस्य प्रसक्तस्य पर्वतेषु वनेषु च ।
 विपश्चस्य महाबाहो ! समाश्रामयिता मम ॥१९॥

राममेवं सुवाण तं शोकश्याकुलितेन्द्रियम् ।
 आश्रामयसुवाचदं सुपेणः परमं वचः ॥२०॥
 “ त्वजेमां नरमादू न ! वृद्धिं कैलाशकारिणोम् ।
 शोकमघ्ननतीं विन्तां तुभ्यां वाणेशमूमुक्षे ॥२१॥
 नैव पञ्चत्वमापसो स्रक्षणो मच्छिवर्धनः ।
 न ह्यस्य विहतं वक्तं न च श्यामं न निष्पुभम् ॥२२॥
 सुप्रभं च प्रसक्तं च सुवमस्य निरीक्ष्यताम् ।
 पश्यद्वत्तलौ हस्तौ, सुप्रसक्ते च लोषने ॥२३॥
 नैद्वयं दृश्यते क्वं गतासूनां विमाम्बते !
 विषादं मां हृष्या वीर ! समाश्रोऽयमरिन्दमः ॥२४॥
 आप्याति तु प्रसुप्तस्य स्रक्षतावस्य भूतले ।
 लोष्णासं हृदयं वीर ! कम्पमानं सुदुमुहुः ॥२५॥

एवमुक्त्वा महाबाहूः सुपेणो राघवं वचः ।
 ममीपस्यसुवाचदं हनुमन्तं महाकविम् ॥२६॥
 “सौम्य ! शीघ्रमितो गत्वा शैलमोषधिपर्वतम् ।
 दक्षिणे शिखरे जातां महोषधिमिहानय ॥२७॥

विगन्धकरर्षो शब्दाः सावर्णाकरर्षो तथा ।

सप्तोत्तरर्षो षोडशः सप्तोत्तरर्षो च ।

सप्तोत्तरर्षो षोडशः सप्तोत्तरर्षो लक्ष्मणः ॥२८७॥

इत्येवमुक्त्वा हनुमान् गत्वा शोषधिरुपगतम् ।

विश्रामभ्यगमण्युत्तमानगार्ज्ज्वा शोषधिरुपगतम् ॥२८८॥

तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना साकृत्तेरमितोत्तमः ।

“इदमेव गमिष्यामि श्लक्ष्णोत्तमानगार्ज्ज्वा शोषधिरुपगतम् ॥२८९॥

अस्मिन्नुत्तमानगार्ज्ज्वा शोषधिरुपगतम् ।

प्रतर्कणावगच्छामि सुषेणो शोषधिरुपगतम् ॥२९०॥

अथवा यदि गच्छामि विगन्धकरर्षोत्तमानगार्ज्ज्वा शोषधिरुपगतम् ।

कालात्ययेन दोषः स्याद् वेक्यं च महद् भवेत् ॥२९१॥

इति सञ्चिन्त्य हनुमान् गत्वा शिष्यं महाबलः ।

आसाद्य पर्वतपेठं त्रिः प्रकम्प्य गिरेस्तटम् ।

फुल्लनानातरुगणं समुत्पाद्य महाबलः ।

श्लक्ष्णोत्तमानगार्ज्ज्वा शोषधिरुपगतम् ॥२९२-२९३॥

स नीलमिव जीमूतं सोयपूर्णं नभस्तलात् ।

उत्पपात श्लक्ष्णोत्तमानगार्ज्ज्वा शोषधिरुपगतम् ॥२९४॥

समागम्य महावेगः सञ्चिन्त्य गिरेः ।

विश्रामभ्यगम्य हनुमान् सुषेणमिदमब्रवीत् ॥२९५॥

“शोषधिरुपगतम् तामहं हरिपुङ्गव ।

तदिदं शिखरं कृत्स्नं गिरेस्तस्यादृतं मया” ॥२९६॥

एवं कथयमानं तु प्रगस्य पवनात्मजम् ।

सुपेणो धानरयेष्टो कथाहोत्पाद्य धीपथिम् ॥३८॥

विधितासु बभूवुस्ते सर्वे धानरयूयवाः ।

इहा तु हनुमत्कर्म सुरैरपि सुदुष्करम् ॥३९॥

ततः सङ्घोदयित्वा तामोपधिं धानरोत्तमः ।

नक्षत्रस्य ददौ मस्तः सुपेणः सुमहायतिः ॥४०॥

समस्यः स समाधाय नक्षत्रस्यः परवीरहा ।

विगन्धो विरुजः शीघ्रमुदतिद्वन्द्वहीतनात् ॥४१॥

तसुखितं तु हरयो भूतलाश्रेष्ठ्य लक्ष्मणम् ।

“माधु माधि”ति सुमीता लक्ष्मणं मत्स्यपूजयन् ॥४२॥

“एष्टोही”त्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं परवीरहा ।

सस्रजे गाढमालिङ्ग्य वाच्यपर्याकुलेक्षणः ॥४३॥

पद्मवीथं परिव्यञ्ज्य सौमित्रिं राघवस्तदा ।

“दिष्ट्या त्वां वीर ! पश्यामि भरथात् पुनरामतम् ॥४४॥

न हि मे जीवितेनार्घः, सीतया च, जयेन वा ।

को हि मे जीवितेनायस्त्वयि पञ्चत्वमागते ?” ॥४५॥

इत्येवं सुवतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ।

खिचः शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाच्यमब्रवीत् ॥४६॥

“तां प्रतिष्ठां प्रतिश्राय पुरा मत्स्यपराक्रम ।

नष्टु कश्चिदिवामत्सो नैव त्वं बहमर्हसि ॥४७॥

न हि प्रतिष्ठां कुर्वन्ति वितयां मत्स्यवादिनः ।

नक्षत्रं हि महत्स्यस्य प्रतिष्ठा परिदाननम् ॥४८॥

नैराश्रयमुपगन्तुं च मार्गं ते मत्कृतेऽनत्र ।
 यथेन रावणप्याद्य प्रतिघाममुपानय ॥४८॥
 न जीवन् याम्यते शशुसाय बाणवर्गं गतः ।
 नर्दतस्तोर्यदंद्रम्य भिंहम्येव महागजः ॥४९॥
 अहं तु वधमिच्छामि शीघ्रमप्य दुरात्मनः ।
 यावदस्मिं न यात्येष कृतकर्मा दिवाकरः ॥५०॥
 यदि वधमिच्छामि रावणस्य संख्ये
 यदि च कृतां हि तवेच्छामि प्रतिघाम् ।
 यदि तत्र राजमुताभिनाय पार्यं ।
 कुरु च वचो मम शीघ्रमद्य योर ॥५१॥

रामाश्रवमेधसभायां वाल्मीकिराज्ञया कुशौलवदं
 रामायणमानम्, सीतायाः
 पातालप्रवेशश्च^१

सो रजन्यां प्रमातायां खाती हुतहुतायनो ।
 ययोक्तमृषिणा पूर्वं सर्वं तत्रोपगायताम् ॥१॥
 तां स शशुसाय काकुत्स्थः पूर्वाचार्य-विनिर्मिताम् ।
 अपूर्वा पाठ्यजातिश्च शैवेन समस्तहुताम् ॥२॥

^१ अथरवाच—२४-तमे सर्गे ।

ममापेक्षं दुर्भिक्षां तन्मोक्षयममन्विताम् ।
 वासाभ्यां राघवः श्रुत्वा कौतूहलपरोऽभवत् ॥१॥
 अथ कर्माक्षरे राजा ममाङ्गय महासुनिम् ।
 पार्दिषांश्च मरुत्यान्ः पण्डितान् नैगमांस्तथा ॥
 पौराणिकान् शब्दविदो ये हृदाय दिजातयः ।
 खराणां सप्तपञ्चांश्च प्रोक्तुकान् दिजसप्तमान् ॥
 पादाक्षरसमामञ्जांश्चन्द्रःसु परिनिष्ठितान् ।
 कलाभावाविशेषज्ञान् ज्योतिषे च परं गतान् ॥
 क्रियाकल्पविदेषु च तथा कार्यविधारदान् ।
 हितूपचारकुशलान् हितुकांश्च बहुश्रुतान् ॥
 हस्तोविदः पुराणज्ञान् वेदिकान् दिजसप्तमान् ।
 विद्वज्ज्ञान् हस्तसूत्रज्ञान् नृत्यगीतविशारदान् ।
 एतान् सर्वान् ममाङ्गय मातारो समवेमयत् ॥४-८॥

तेषां संवदतां तत्र योतुषां हर्षवर्द्धनम् ।
 गीयं प्रचक्रतुस्तत्र तावुभौ मुनिदारकी ॥९॥
 ततः प्रष्टवन् मधुरं गान्धर्वमतिमातुषम् ।
 न च ह्यस्ति ययुः सर्वे योतारो गीयसम्पदा ॥१०॥
 दृष्ट्वा मुनिगणाः सर्वे पार्दिषाश्च महीजसः ।
 विवन्त इव चक्षुर्भिः पश्यन्ति यत्र सुदुर्मुहुः ॥११॥
 लघुः परस्परं शेटं सव एव समाहितः ।
 "उभौ रामस्य सहयो विभ्याद् विभ्यनिबोधुती ॥१२॥

जटिलो यदि न म्यातां न वल्कलधरौ यदि ।
विशेषं नाधिगच्छामो गायतो राघवस्य च" ॥१३॥

ततोऽपराङ्ममये राघवः समभायत ।

"षट्पादस्य सहस्राणि सुवर्णस्य महात्मनोः ।

प्रयच्छ शीघ्रं काकुत्स्थ ! यदन्यदभिकाङ्क्षितम्" ।

ददौ स शीघ्रं काकुत्स्थो बालयीर्षे पृथक् पृथक् ॥१४-१५॥

दीयमानं सुवर्णं तु नागृह्णातां कुमौलवी ।

ऊचतुष महात्मनो किमनेनेति विस्मितो ॥१६॥

"वन्येन फलमूलेन निरतौ वनवासिनौ ।

सुवर्णेन हिरण्येन किं करिष्यावहे वने ?" ॥१७॥

तथा तयोः प्रभुवतोः कौतूहलसमन्विताः ।

श्रोतारश्रेष्ठ रामश्च सर्व एव सुविश्रिताः ॥१८॥

तस्य चैवागमं रामः काव्यस्य श्रोतुमुत्सुकः ।

पप्रच्छ समहातेजास्तावुभौ मुनिदारकौ ॥१९॥

"किममाणमिदं काव्यं, का प्रतिष्ठा महात्मनः ?

कर्ता काव्यस्य महतः क्व चामौ मुनिपुङ्गवः ?" ॥२०॥

पृच्छन्तं राघवं वाक्यमूचतुर्मुनिदारकौ ।

"वाल्मीकिभंगवान् कर्ता सम्प्राप्तो यज्ञमन्विधम् ॥२१॥

पादिप्रवृत्ति वै राजन् ! पञ्च संगणतानि च ।

काण्डानि षट् छतानौह शोस्तारणि महात्मना ॥२२॥

छतानि गुरुषाम्नाकृश्रियिषा चरितं तव ।

प्रतिष्ठा जीवितं यावत् तावत् सर्वस्य वर्तते ॥२३॥

यदि बुद्धिः कृता राजन् ! व्यवसाय महारथ !
कर्मान्तरे चणोभूतस्तच्छृणुष्व महागुजः" ॥२४॥

"वाङ्"मित्यब्रवीद्रामस्तौ चानुशाप्य राघवौ ।

प्रहृष्टौ जग्मतुः स्थानं यचाम्भौ मुनिपुङ्गवः ॥२५॥

रामो ब्रह्मव्यहान्येव तद् गीर्णं परमं शुभम् ।

शुश्राव मुनिभिः साहे पायिषैः सह चानरैः ॥२६॥

तष्मिन् गीर्णे तु विज्ञाय सीतापुत्रौ कुशीलवौ ।

तस्याः परिषदो मध्ये रामो वचनमब्रवीत् ॥२७॥

दूताञ्च शुद्धममाचारानाह्वयात्ममनीषया ।

"मदघो द्यूत गच्छुष्वमितो भगवतोऽन्तिके ॥२८॥

"यदि शुद्धममाचारो यदि वा शीतकल्पवा ।

करोत्विहात्मनः शुद्धिमनुमान्य महामुनिम्" ॥२९॥

चन्दं मुनेषु विज्ञाय सीतायाय मनोगतम् ।

प्रत्ययं दातुकामायास्ततः शंसत मे जगु ॥३०॥

अः प्रभाते तु शपथं मैथिली जलकाकजा ।

करोतु परिषदध्ये शोधनार्थं ममैव च" ॥३१॥

श्रुत्वा तु राघवश्चेतद्वचः परममदृतम् ।

दूताः सम्पद्ययुर्घाटं एव वै मुनिपुङ्गवः ॥३२॥

नि प्रथम्य महात्मानं ज्वलन्तममितप्रभम् ।

अनुसौ रामवाक्यानि श्रुत्वा मधुरादि च ॥३३॥

निर्वा तद्वाचिर्न श्रुत्वा रामस्य च मनोरतम् ।

विज्ञाय कुम्भारतेजा मुनिर्वाक्यमदाब्रवीत् ॥३४॥

“ एवं भवतु. मरुं वो, यथा वदति गणतः ।
 तथा कश्चित् मोता, देवते वि पतिः शिवः ” ॥११॥
 तयोका मुनिना गण राजदूता महोजयः ।
 प्रत्येक्य गघर्षं सर्वं मुनिगर्भं प्रभाविरे ॥१२॥

ततः प्रहृष्टः काकुत्स्थः श्रुत्वा वाकी महाभयः ।
 पश्येत्प्राक् समन्तांश्च गच्छन्निवाभ्यभाषण ॥१३॥

“ भगवन्तः मरिचिका ये मामुगाथ महाधिगः ।
 पश्यन्तु मोतागपथं यथेषान्गोऽपि काङ्क्षते ” ॥१४॥

तस्य तद् वचने श्रुत्वा राघवस्य महाभयः ।
 सर्वेषाम् धिमुष्यानां साधुवादी महानभूत् ॥१५॥
 राजानस्य महाभयानः प्रजंमन्ति च राघवम् ।

“ सपपथं नरदेष्ट ! त्वद्यैव मुषि नान्यतः ” ॥१६॥
 एवं विनिश्चयं कृत्वा “ ग्रीभूत ” इति राघवः ।
 विमज्जयामास तदा मन्त्रास्तान् शत्रुसदनः ॥१७॥

तस्यां रजन्यां ध्रुवायां यज्ञशरटं गतो नृपः ।
 जटयोन् सर्वान् महातेजाः शब्दापयति राघवः ॥१८॥
 अथ तत्र समाजाम्मुनयः रुंशित ताः ।

कीतूहलसमाविटाः सर्वे एव समन्ततः ॥१९॥
 राघवसाय महावीर्या वानराय महाबलाः ।
 क्षत्रिया ये च शूद्राय वैश्यायैव सहस्रशः ॥२०॥

मानादेशागतायैव ब्राह्मणाः रुंशितवलाः ।
 सोताशयत्प्रवीचार्थं सर्वे एव समागताः ॥२१॥

तदा समागमे भद्रमगमभूत्मिश्रायणम् ।
 श्रुत्वा मुनिवरस्तुषे भमोत् ममुयागमत् ॥४६॥
 तस्मिं पृष्ठतः माता पन्थगच्छदशाङ्मुषो ।
 रामं मनोगतं कृत्वा साधुमेवा ललाध्रुतिः ॥४७॥
 तां दृष्टा श्रुतिमायास्तीं ब्रह्माणमनुगामिनीम् ।
 वाल्मीकिः पृष्ठतः मातां साधुवाटो महानभूत् ॥४८॥
 ततो हन्तहनायद्दः सर्वेषामिश्रायणो ।
 दुःपुत्रकविगामिन शीर्केनाकुन्तितामनाम् ॥४९॥
 "साधु रामे"ति केचित्तु "साधु सीते"ति चापरि ।
 "उभावेषु" च तदर्थे प्रेरणाः सम्प्रदुक्ताः ॥५०॥
 ततो मध्ये जनीषस्य प्रविश्य मुनिपुङ्गवः ।
 सीतामहायो वाल्मीकिरिति जीवाच राघवम् ॥५१॥
 "इयं दामरथे ! सीता सुव्रता धर्मचारिणी ।
 अपवादात् परित्यक्ता ममाश्रम-समीपतः ॥५२॥
 लोकापवाद-भीतस्य तव राम ! महाव्रत !
 प्रत्ययं दास्यसे सीता तामनुष्ठातुमर्हसि ॥५३॥
 इमो च ज्ञानशेषुत्त्रातुभो च यमज्जातको ।
 सुतो तवेव दुर्धरो मत्प्रसिद्धं प्रवीमि ते ॥५४॥
 प्रचेतसोऽहं दृगमः पुत्रो राघवनन्दन !
 न अराम्यवृत्तं वाक्यमिमो हि तव पुत्रको ॥५५॥
 बहुवर्षमहस्त्राणि तपयथा मया कृता ।
 नोपायोयां कथं तस्या दुष्टेयं यदि मैथिली ॥५६॥

इत्यथा, कर्मणा, शान्ता इत्युच्यते न विद्विष्यत् ।
 मध्याः अन्वयानुसंगान्तरात् तर्हि वेदेषु ३१७
 चर्चं पश्यन् इत्येव मन्त्रान्तेषु शक्यम् ।
 विविक्त्य शोभां द्योति कथाश्च बर्णनम् ३१८
 एवं एवमन्वयानुसंगान्तरात् तर्हि वेदेषु ।
 लोकापवादोऽप्यत्र चर्चं मन्त्रान्तेषु ३१९

तस्मादिदं मन्त्रान्तरम् । इत्यन्वयानुसंगेन

द्विच्येन दृष्टिनिवृत्तेषु मन्त्रान्तेषु ३२० ।

लोकापवादोऽप्यत्र चर्चं मन्त्रान्तेषु ३२१

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु ३२२

वाच्योक्तिनेवमुच्यते वाच्यः मन्त्रान्तरम् ।

मन्त्रान्तरान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३२३

एवमित्यन्वयानुसंगेन चर्चं मन्त्रान्तेषु ३२४

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३२५

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३२६

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३२७

लोकापवादोऽप्यत्र चर्चं मन्त्रान्तेषु ३२८

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३२९

परित्यक्ता मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३३०

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३३१

मन्त्रान्तेषु मन्त्रान्तरान्तेषु मन्त्रान्तेषु ३३२

अभिप्रायं तु विश्वाय रामस्य सुरमत्तमाः ।

मीतायाः शयने तद्धिन् सर्व एव समागताः ॥६६॥

पितामहं पुरस्कृत्य सर्व एव समागताः ।

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥६७॥

साध्याश्च देवाः सर्वे ते सर्वे च परमर्ययः ।

नागाः क्षुप्रर्षाः सिद्धाश्च ते सर्वे द्रष्टमानसाः ।

सीता-शयनसम्भ्रान्ताः सर्व एव समागताः ॥६८॥

दृष्ट्वा देवानृत्योयैश्च राघवः पुनरब्रवीत् ।

प्रसूयो मे मुनिश्रेष्ठ ! चरुपिवाक्यैरकल्पवैः ।

शुद्धायां जगतो मध्ये वैदेह्यां प्रीतिरसु मे" ॥६९॥

ततो वायुः शुभः पुण्यो दिव्यगन्धो मनोरमः ।

ते जनौघं सुरश्रेष्ठो ह्लादयामास सर्वतः ॥७०॥

तदद्भुतमिवाचिन्त्यं निरैक्षन्त समाहिताः ।

मानवाः सर्वराष्ट्रेभ्यः पूर्वं कृतयुगे यथा ॥७१॥

सर्वान् समागतान् दृष्ट्वा सीता काषायवासिनी ।

अब्रवीत् प्राञ्चलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाच स्त्री ॥७२॥

"यथाहं राघवादन्यं मनसापि न चिन्तये ।

तथा मे माधवी देवो विवरं दातुमर्हति ॥७३॥

मनसा, कर्मणा, वाचा यथा रामं ममर्षये ।

तथा मे माधवी देवो विवरं दातुमर्हति ॥७४॥

यथैतत् मत्स्यसुतं मे, वेत्ति रामात् परं न च ।

तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति" ॥७५॥

तथा गणन्या वैदेह्या प्रादुरासीत् तदनुत्तमः ।

भूतनादुत्थितं दिव्यं निंशामनमनुत्तमम् ॥७१॥

धियमाणं गिरोभिश्च नागैरमितविक्रमैः ।

दिव्यं दिव्येन यमुषा दिव्यरत्नविभूषितैः ॥७२॥

तस्मिंस्तु धरणी देवी वाङ्मनां गृह्य मैथिलीम् ।

स्वागतिनाभिनश्येनामामने चोपवेशयत् ॥७३॥

तामासनगतां दृष्ट्वा प्रविगर्त्वा रमातलम् ।

पुष्पवृष्टिरविच्छिन्ना दिव्या मीतामवाकिरत् ॥७४॥

साधुकारश्च सुमहान् देवानां सहस्रोत्थितः ।

“साधु माध्विति वै सीते । यस्यास्ते गीतमीदृशम्” ॥७५॥

एवं बहुविधा वाचो ह्यन्तरिक्षगताः सुराः ।

व्याजङ्गुर्हृष्टमनसो दृष्ट्वा मीतामवेगनम् ॥७६॥

यश्चवाट-गताद्यापि मुनयः सर्वे एव ते ।

राजानश्च नरव्याघ्रा विष्मयाचोपरेमिरे ॥७७॥

अन्तरिक्षे च भूमौ च सर्वे स्थावरजङ्गमाः ।

दानवाश्च महाकायाः पाताले पद्मगाधिपाः ॥७८॥

केचिद् विनेदुः संहृष्टाः, केचिद् ध्यानपरायणाः ।

केचिद्रामं निरीक्षन्ते, केचित् मीतामचेतसः ॥७९॥

सीतामवेगनं दृष्ट्वा तेषामासीत् समागमः ।

तन्महर्त्तमिवात्यर्थं समं रुष्मीहितं जगत् ॥८०॥

महाभारतम्

नलोपाख्यानम्^१

धामोद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बन्धो ।
उपपयो गुणैरिष्टे ह्यवानग्रकोविदः ॥१॥
धतिष्ठन्ननुजेन्द्राणां मूर्ध्नि देवधतिर्यथा ।
ब्रह्मण्यो वेदविच्छुरो निषधेषु महीपतिः ॥२॥
तथैवामौद् विदर्भेषु भोमो भीमवराक्रमः ।
राधै प्रसद्यो दमनः सभायाय वरं ददौ ॥
कन्यारथं कुमारसंघं शीनुदारान् महायथाः ।
दमयन्ती, दमं, दान्तं, दमनं च सुवर्धनम् ॥३॥
दमयन्तो तु रुपेय तंजना यमसा श्रिया ।
मोभायेन च लोकेषु यगः प्राप सुमध्यमा ॥४॥
नलोऽपि नरगादलो लोकेश्वरतिमो भुवि ।
सयोरेष्टः कामोऽभूच्छूखतोः मततं गुणान् ॥५॥
स ददर्श ततो हंमान् जातरुप-परिष्कृतान् ।
घने विश्वरतां तेषामिकं जघाह पविष्यम् ॥६॥
ततोऽन्तरिक्षगो वाधं व्याजहार ननं तदा ।
“हस्तयोऽपि न ते राजन् ! करिष्यामि तव प्रियम् ॥७॥
दमयन्तीसकामे त्वां कथयिष्यामि नेवध ।
यथा त्वदन्यं पुरुषं न मा भंखति कर्हिचित् ॥८॥

एवमुक्तवानो वैश्वामित्रस्य तच्छ्रेयसिः ।
 ते तु वैश्वामित्रस्य विद्वद्भिरुत्तमैस्तथा ॥२३॥
 विद्वद्भिरुत्तमैस्तथा दमयन्त्यास्तास्मिन्ने ।
 निवेत्तन्तो नृपञ्चमः, सा ददुर्म न तान् ददात् ॥२४॥
 सा तान्दत्तकथाम् मे हृदा मन्वितापुनः ।
 हृदा यद्दत्तं स्वगमांश्चरमाणोयथात्मे ॥२५॥
 दमयन्तो तु मे वैश्वामित्रस्य भाषणम् ।
 म मातुषो गिरं कृत्वा दमयन्तोमथात्र वेत् ॥२६॥
 "दमयन्ति ! न्यो नाम निवेत्तु महोवतिः ।
 यन्तिनोः महयो रूपं न ममास्तस्य मातुषाः ॥२७॥
 तस्य वै यदि भायो त्वं भवेया करवर्षिणि !
 मफल् तं भवेत्तस्य रूपं वेदं सुमध्यमे ! ॥२८॥
 त्वं चादि रत्नं भारीणां नरुषु च न्यो वरः ।
 विगिष्टाया विगिष्टेन महिमो गुणवान् भवेत् ॥२९॥
 एवमुक्त्वा तु वैश्वामित्रो विगाम्यते ।
 यत्रवेत् तत्र तं वैश्वामित्रं "त्वमप्येवं नले वद" ॥३०॥
 "तथे"त्युक्त्वाष्टजः कत्यां विद्वद्भिरुत्तमैः विगाम्यते ।
 पुनरागम्य निषधान् नले मर्थे न्यवेदयत् ॥३१॥
 ततश्चिन्तापरा दीना विवर्णमदना लया ।
 वभूव दमयन्ती तु निश्चामपरमा सदा ॥३२॥
 समोक्ष्य च महीपालः स्वां सुतां प्राप्स्यीवनाम् ।
 अपश्यदात्मना कार्यं दमयन्त्याः स्वयंवरम् ॥३३॥

तष्टत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छय-पीडिताः ।

स्वरिताः ममुपाजग्मुर्दमयन्तीमभीष्टवः ॥२०॥

मनोऽपि राजा कौन्तेय ! श्रुत्वा राज्ञां ममागमम् ।

प्रभ्यगच्छद्ददीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः ॥२१॥

दमयन्ती ततो रत्नं प्रविशेद्य शुभानना ।

मुञ्चन्ती प्रभया राज्ञां चक्षुषि च मनानि च ॥२२॥

नैपथं धरयामास भैमी धर्मेण पाण्डव ।

स्कन्धदेमोऽसृजत्तस्य स्त्रजं परमगोभनाम् ॥२३॥

पार्थिवाद्यानुभूयाम्य विवाहं विष्मयान्विताः ।

दमयस्याद्य मुदिताः प्रतिजग्मुर्ध्यागतम् ॥२४॥

धवाप्य नारीरत्नं तु पुण्ड्रशोकोऽपि पार्थिवः ।

रिमे सह तथा राजन् । शश्वेव वल्लह्वहा ॥२५॥

जनयामास च ततो दमयस्यां महामनाः ।

इन्द्रमेनं सुतश्चापि इन्द्रमेनां च कन्यकाम् ॥२६॥

वृते तु नैपथे भैम्या लोकापाला महीजसः ।

यास्तो ददृशुरायान्तं दापरं कलिना सह ॥२७॥

पथाश्रवीत् कलिं शक्रः सम्प्रेक्ष्य वल्लह्वहा ।

“दापरेण महायेन कले ! गृहि त्वा याम्यसि” ॥२८॥

ततोऽश्रवीत् कलिः शक्रं “दमयस्याः स्वयंवरम् ।

गत्वा हि धरयिष्ये तां, मनो हि मम तां गतम्” ॥२९॥

तमश्रवीत् प्रहस्येन्द्री “निर्वृत्तः स स्वयंवरः ।

हतस्तया मनो राजा पतिरधस्तामीपतः” ॥३०॥

एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं कश्चिन्मनुष्यो विदुः ।
 शक्यं तन्मनुष्यं न तु सर्वाण्यनुष्येषु सत्त्वं सदा ॥१॥
 एतच्च तन्मनुष्यं तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥२॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥३॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥४॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥५॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥६॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥७॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥८॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥९॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१०॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥११॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१२॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१३॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१४॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१५॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१६॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१७॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१८॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥१९॥
 एतच्च तन्मनुष्यं सत्त्वं सदा ॥२०॥

12
 12
 12
 12
 12

न चक्ष्मी ततो राजा समाह्वानं महात्मनाः ।

तमस-भद-मक्षत्तां सुहृदां न तु कथन ।

निवारणंभवच्छ्रुतो दीप्यमानमरिन्दमम् ॥४१-४२॥

तथा तदभवद् द्यूतं पुष्करस्य जनस्य च ।

सुधिठिर ! बहून् मामान्, पुष्पश्लोकस्वजीयत ॥४३॥

दमयन्ती ततो हृष्टा पुष्पश्लोकं भ्राथिपम् ।

उत्पन्नवदनुष्मता देवने गतचेतसम् ।

भयशोकममाविष्टा राजन् ! भीमसुता ततः ।

पिन्तयामास तच्छाय्ये सुमहत् पार्ययं प्रति ॥४४॥

सा गृह्यमाना तापापं विकीर्णन्ती च तन्प्रियम् ।

मलञ्च हृतसर्वस्वमुपलभ्यदमन्नवीत् ।

हृदक्लेनामतिवशां तां धात्रीं परिषारिकाम् ।

“सूतमानय कस्यापि । महत् कार्यमुपस्थितम्” ॥४५-४६॥

हृदक्लेना तु सा श्रुत्वा दमयन्त्याः प्रभाषितम् ।

वार्ष्णेयमानवामास पुद्गपेरामकारिभिः ॥४७॥

वार्ष्णेयं तु ततो भैमी सास्वयच्छृण्वया मिरा ।

उवाच देवकान्त्रा मासकालमनिन्दिता ॥४८॥

“मलस्य दयितानग्नान् योजयित्वा मनोजवान् ।

इदमागेप्य मियुनं कुण्डिनं यातुमर्हसि ॥४९॥

मम चातिषु निक्षिप्य दारकीं स्यन्दनं तथा ।

चग्नांचेमान् यथाकामं वस चान्यत्र गच्छ वा” ॥५०॥

दम्भप्रश्यामु गदाक्यं तार्थोपो जलमारयिः ।
 अरेदददीयेन जनामाशेषु मृष्ययाः ॥५१॥
 मेः समेय विनिजिष्य मोऽनुद्यातो मर्षोपने ।
 यतो भिन्दुतमाशेष्य विदभीसोग कारिना ॥५२॥
 यथास्तव विनिजिष्य सुतो रथपरं न तम् ।
 यन्दुतेतो न तौ जन्तामिन्दुमिमे न धामजम् ।
 धामत्या भाष्यं रथानता नैः गावन् लनं सुदम् ।
 यदमागस्ततो गोध्यां यथासि नपरीं तदा ॥५३॥
 जगुर्गं न रथानमपगतयो सुदु गितः ।
 यथै मोरगयो तस्य सारथ्येन मर्षोपनेः ॥५४॥
 तजन्तु जोग यार्थोपो सुन्दरीकस्य जौचतः ।
 सुन्दरं च जगु राली यथास्यत्तम् तिस्रुन ॥५५॥

यथास्यत्तम् तौ गो रथो जालो सुदिपुको विपत्तम् ।
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥५६॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥५७॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥५८॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥५९॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥६०॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥६१॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥६२॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥६३॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥६४॥
 यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् यथास्यत्तम् ॥६५॥

सुधया पीयमानसु नलो बहुतियेऽहनि ।

अपयच्छकुमान् कांविद्विरण्यमदशच्छदान् ॥११॥

स धिक्त्वायामाम तदा निप्रधाधिपतिर्बली ।

“अस्ति भक्ष्यो ममाद्यायं वसु चेदं भविष्यति” ॥१२॥

ततस्तान् परिधानेन वामसा म समावृणोत् ।

तस्य तद्वक्ष्यमादाय मयं जग्मुर्बिहायसा ॥१३॥

अत्यतन्तः खुगा वाक्यमेतदाहुस्तातो नलम् ।

दृष्ट्वा दिश्वामनं भूमौ स्थितं दोनमधोमुखम् ॥१४॥

“वयमसाः सुदुर्बुधे ! तव वामो जिहीर्षिवः ।

आगता न हि नः प्रीतिः मयामसि गते त्वयि” ॥१५॥

तान् समीक्ष्य गतानद्यानात्मानं च विवासमम् ।

पुण्यशोकस्तदा राजन् ! दमयन्तीमयाव्रवीत् ॥१६॥

‘यिषां प्रकीपादेऽत्र्यात् प्रच्युतोऽहमनिन्दिते !

इमे ते शकुना भूत्वा वामो भीरु ! हरन्ति मे ॥१७॥

वैषम्यं परमं प्राप्तो दुःखितो हतचेतनः ।

भर्ता तेऽहं निबोधेदं वचनं हितमात्मनः ॥१८॥

एष पन्था विदर्भाणामसौ गच्छति कौशसान् ।

अतः परं च देगोऽयं दक्षिणो दक्षिणापथः” ॥१९॥

एतद् वाक्यं नलो राजा दमयन्तीं समाहितः ।

अवाचासल्लदातो हि मैत्रीमुद्दिश्य भारत ! ॥२०॥

ततः सा वाप्याकुलया वाचा दुःखेन कर्मिता ।

अवाच दमयन्ती तं मैत्र्यं कर्तव्यं वचः ॥२१॥

"नदेरने मे कृतं मीदक्युत्तानि सर्वथा ।
 नन जर्णिव । मरुत्तं विजायन्त्याः पुनः पुनः ॥११॥
 कुपयन्त्यु कुपयन्त्ये विवर्षं कुपुमानितम् ।
 मरुत्तं कृतं मरुत्तं मरुत्तं विवर्षं विवर्षं ॥ ११२॥
 कृतं कृतं मे कुपयन्त्यु विजायन्त्याः पुनः पुनः ।
 वने मीदं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥११३॥
 न न मरुत्तं मरुत्तं विवर्षं विवर्षं विवर्षं मरुत्तं ।
 मरुत्तं मरुत्तं विवर्षं विवर्षं मरुत्तं मरुत्तं ॥११४॥

मरुत्तं कृतं

"न मरुत्तं कृतं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं । मरुत्तं मरुत्तं ।
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥११५॥
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥११६॥

मरुत्तं कृतं मरुत्तं

"मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ।
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥११७॥
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥११८॥
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥
 मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं मरुत्तं ॥११९॥

नन उवाच—

“यथा राज्यं तव पितुन्माया मम न संशयः ।
 न तु तत्र गमिष्यामि विषमस्थः कथञ्चन ॥८१॥
 कार्यं समृद्धो गत्वाहं तव हर्षविवर्धनः ।
 परिश्रुतो गमिष्यामि तव शोकविवर्धनः ?” ॥८२॥
 इति ह्युपशान्तो राजा दमयन्तीं पुनः पुनः ।
 सान्त्वयामास कल्याणीं चाससौर्ध्वेन मंहताम् ॥८३॥

सावेकवस्त्रमंवीतापटमानावितस्ततः ।
 सुत्पिपासा परित्याक्तौ सभां काञ्चिदुपेयतुः ॥८४॥
 तां समामुपसम्प्राप्य तदा स निषधाधिपः ।
 वैदर्भ्यां सहितो राजा निषसाद महोत्तसे ॥८५॥
 सुमायां दमयन्त्यां तु नली राजा विगाम्यते ।
 शोकोन्मथितचित्तः सन् न ख्य मिते यथा पुरा ॥८६॥
 स विनियित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः ।
 उरुगै मन्यते श्रेयो दमयन्त्या नराधिप ! ॥८७॥
 सोऽवकृष्टसु कलिना मोहितः प्राद्रवधनः ।
 सुसामुत्सृज्य तां भार्यां विलप्य कारुण्यं बहु ॥८८॥

अपक्रान्ते गले राजन् ! दमयन्ती गतकृमा ।
 अकुप्यत वरारोहा सन्वस्ता विजने वने ॥८९॥
 अण्डमाना भर्तारं शोक-दुःखसमन्विता ।
 प्राक्तीमदुषेः सन्वस्ता “महाराजे”ति नैवधम् ॥९०॥

सामर्ध्वस्त्रमंघोतां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
 लक्षयित्वा मृगश्याधः कामस्य यशमीयिवान् ॥१०२॥
 दमयन्त्यपि ते दुष्टमुपलभ्य पतिव्रता ।
 तीव्ररोष-समाविष्टा प्रज्ज्वलन्निव मन्थुना ॥१०३॥
 स तु पापमतिः क्रुद्धः प्रधर्ययितुमाहुरः ।
 दुर्धरो तर्कयामास दीप्तामग्निशिखामिव ॥१०४॥
 दमयन्तो तु दुःस्वार्ता पतिराज्यविनाहता ।
 पत्नीत-वाक्पथे काले शशापेन ह्यान्विता ॥१०५॥
 “यद्यहं नैषधादन्यं मनसापि न विन्तये ।
 तदायं पततु ह्यद्र, परासुमंगजीवन.” ॥१०६॥
 उक्तमात्रे तु वचने तथा स मृगजीवनः ।
 व्यसुः पपात मेदिन्यामग्निदग्ध इव ह्रुमः ॥१०७॥

सा निहत्य मृगश्याधं प्रतस्यं कमलेशणा ।
 वनं प्रतिभयं शून्यं भिक्षिकागण-नादितम् ॥१०८॥
 दारुणामटवो प्राप्य भर्तृष्वसनपीडिता ।
 विदर्भ-तनया राजन् ! विलनाप सुदुःखिता ॥१०९॥
 दमयन्तो ततो भूयो जगाम दिग्मुत्तराम् ।
 सा गत्वा वीरहीराचान् ददर्श परमाङ्गना ।
 तापसारण्यमतुल्यं दिव्यकाननशोभितम् ॥११०॥
 सा विधेमाश्रमपदं वीरमेतद्युतप्रिया ।
 अभिवाद्य तपोहृद्बान् विनयावन्ता स्थिता ॥१११॥

पुत्रां चाप्या ययाभ्यायं कृत्वा तव तपोधनाः ।

“पाप्यतामि”त्ययोपुस्तो “शूद्रि किं कर्त्तव्यमिह ॥११२॥

दृष्टेव ते परं रूपं द्युतिं च पर्यामिह ।

विष्णयो नः समुत्पन्नः ; ममाग्नमिह, मा शुभः ॥११३॥

पद्म्यारख्यस्य देवो त्वमुताहोऽस्य महाभूतः ?

पद्म्याय नद्याः कल्याणि ! वद मय्यमत्रिन्दिते ! ॥११४॥

दमयस्त्युवाच —

“विदभंपु महीपालो भीमी नाम महाद्युतिः ।

तस्य मां तनयां सर्वे जानोत द्विजमत्तमाः ॥११५॥

निषधाधिपतिर्धोमान् नलो नाम महाधमाः

वीरः मंग्यामत्रिद् विद्वान् मम भर्ता विद्याम्पतिः ॥११६॥

स कैशिकिहतिमघैरनाथैरकृतात्मभिः ।

देवने कुयज्ञैर्जिह्वैर्जितो राज्यं वसूनि च ॥११७॥

अश्वेषमाणा भर्तारं नलं रणविशारदम् ।

महात्मानं कृतास्त्रं च विचरामीह दुःखिता ॥११८॥

यदि कैशिकद्वोरात्रैर्न द्रुक्ष्यामि नलं नृपम् ।

पात्मानं येयसा योक्ष्ये देहस्यास्य विमोचनात् ॥११९॥

तथा विलपतीभिकामरख्ये भीमनन्दिनीम् ।

दमयन्तोमयोपुस्तो तापसाः सत्यवादिनः ॥१२०॥

“उदकस्तव कल्याणि ! कल्याणो भविता शुभे !

वयं पश्याम तपसा चिमं द्रुक्ष्यामि नैपधम्” ॥१२१॥

एवमुक्त्वा नक्षस्यैष्टो महिषीं पार्थिवाम्भोजाम् ।

एतार्हिताम्नापमाद्भौ साग्निहोत्रायमास्तया ॥१२२॥

गत्वा प्रहृष्टमध्वानं दमयन्ती श्रुतिधिता ।

ददर्शाथ महाभार्यं हृद्यस्त्र-रथमद्भुतम् ॥१२३॥

सा दृष्टैव महाभार्यं नलपत्नी ययस्विनी ।

उपसर्ष्य वरारोहा जनमर्ष्यं विवेगं च ।

एवमत्तस्या, शोकाती, तथा वस्त्रार्थसंहता ।

कृगा, विवर्णा, मलिना, पांशुध्वस्त-शिरोरुहा ॥१२४-१२५॥

तां दृष्ट्वा तत्र भनुजाः केचिद् भीताः प्रदुहुः ।

केचिच्चिन्ता परां जामुः, केचित्तत्र विभुक्रुशः ॥१२६॥

प्रहसन्ति च तां केचिदभ्यक्ष्यन्ति चापरे ।

अकुर्वन्त दयां केचित् पप्रक्षुःचापि भारत ! ॥१२७॥

“कासि ? कस्यासि कल्यासि । किं या भृगयमे वने ?

त्वां दृष्ट्वा व्यथिताः श्रेष्ठ, कश्चित् स्वमसि मानुषी ? ॥१२८॥

वद मत्वं, धनस्यास्य पर्वतस्यास्य वा दिगः ।

देवता त्वं हि कल्यासि । त्वां वयं शरणं गताः” ॥१२९॥

तद्योक्त्वा तेन भार्येण दमयन्ती श्रुत्याम्भजा ।

प्रत्युवाच ततः साध्वी भर्तृव्यमनयोदिता ॥१३०॥

“मानुषीं मां विजानीत भनुजाधिपतीः सुताम् ।

श्रुपशुषा राजभार्यां भर्तृदगेन-शालभाम् ॥१३१॥

विदभंराष् सम पिता, भर्ता राजा च मेपथः ।

नको नाम महाभागर्ता मार्गान्यपराजितम् ॥१३२॥

यदि जानीत नृपतिं क्षिप्रं शंसत मे प्रियम्
नलं पुरुषगार्दलममित्रगणसूदनम् ॥१३३॥

तामुवाचानवद्याङ्गी सार्धस्य महतः प्रभुः ।

“मनुष्यं नलनामानं न पश्यामि यशस्विनि !” ॥१३४॥

सात्रवीद् वशिजः सर्वान् सार्धवाहं च तं ततः ।

“कः नु यास्यति सार्धोऽयमेतदाख्यातुमर्हसि ” ॥१३५॥

सार्धवाह उवाच—

“सार्धोऽयं चेदिराजस्य मुवाहीः मत्सदृशिनः ।

क्षिप्रं जनपटं गन्ता लाभाय नृवराम्भजे !” ॥१३६॥

सा तच्छ्रुत्वानवद्याङ्गी सार्धवाह-वचस्तदा ।

जगाम सह तेनेव सार्धेन पतिनालभा ॥१३७॥

अथ काले षड्दशतये वने महति दारुणे ।

तद्भागं सर्वतोभद्रं पद्मसौगन्धिकं महत् ॥

ददृशुर्वशिजो रम्यं प्रभूत-यवमन्धनम् ।

निर्मल-स्वादुसलिनं मनोहारि सुयोतलम् ॥१३८॥

सुपरिथ्यान्तवाहास्ते निवेशाय मनो दधुः ।

उवास सार्धः सुमहान् विलाभासाद्य पथिमाम् ॥१३९॥

अथाधैरात्रमधये निःशब्दस्तिमिते तदा ।

सुप्ते सार्धे परिथ्यान्ते हृदिदृष्टमुपागमत् ।

पानीयाथे गिरिमदीं महप्रसन्नवेषाविभम् ॥१४०॥

अथापम्यत सार्धे तं सार्धज्ञान् सुवहन् गजान् ।

ते तान् दाम्यगजान् दृष्ट्वा सर्वं वनगजाम्बदा ।

समाद्रवन्त धीमन् जिघांसन्तो मदोल्कटाः ॥१४१॥

सिंघामापततां वेगः करिणां दुःमहोऽभवत् ।

जगादादिव शीर्षानां शृङ्गाणां पततां तितो ॥१४२॥

भागै र्महद्य मंसुमं पतिव्याः सार्धगुणमम् ।

ने ते ममदुः महमा खेटमानं महोत्तमे ॥१४३॥

हाहाकारं प्रमुञ्चन्तः सार्धिकाः शरणाधिज ।

केचिद्भौः, करैः कंचित्, केचिन् पटगां जता गजैः ॥१४४॥

एवमकारैर्वहुभिर्देवनात्म्य कस्तिभिः ।

राजन् । विनिहृतं सर्वं सवृषं भागंमरणम् ॥१४५॥

पगोषत् तत्र खेटभी, " किं तु ही दुष्कृतं जगम् ।

या नाहमद्य खदिता खदितार्थेन दुःखिता ॥१४६॥

भागार्थं सुखिर्षं दुःखं मया जलमसंशयम् ।

'नाप्रामकानो विद्यते' श्रुत्वा तद्दानुशासनम् " ॥१४७॥

एवमादौनि दुःखानि सा विलप्य वनाङ्गना ।

हतमिदं मह तदा प्राहमेवेदपाथी ।

धमशरणाजगार्हून् । अन्तर्निवेश आसीत् ॥१४८॥

गजानां सा विनाशं काला पुत्रमागच्छच्छब्दम् ।

सायाहो विदिराजस्य सुखाहोः सच्छब्दिनि ।

अथ अन्तर्निवेशोऽसौ शरणागतं पुत्रं जगम् ॥१४९॥

तां विह्वला, कथा, दासा, शृणु ॥१५०॥

कथासाधितं अन्तर्निवेशो दृष्ट्वा सुखसाधितं ॥१५०॥

प्रविशन्तीं तु तां दृष्ट्वा चेदिराजपुरीं तदा ।
 अनुजामुद्भव बाला यामिपुत्राः कुतूहनात् ॥१५१॥
 सा तैः परिहृतागच्छत् ममोपं राजवेग्ननः ।
 तां प्रासाद-गतापग्यद्राजमाता जनैर्वृताम् ॥१५२॥
 धात्रीमुवाच, “गच्छेनामानयेह ममान्तिकम् ।
 जनेन क्लिग्यतेऽनाया दुःखिता शरणार्थिनी ॥१५३॥
 तादृश्यं च पशामि विश्योतयति मे गृहम् ।
 उन्नतवेशमच्छुवा श्रीरिवायतन्लोचना ” ॥१५४॥
 सा जनं वारयित्वा तं प्रासादतलमुत्तमम् ।
 आरोप्य विधिरता राजन् ! दमयन्तीमपृच्छत् ॥१५५॥
 “एवमप्यसुखाविटा विभर्षिं परमं वपुः ।
 भामि विशुदिवाभ्येषु शंस मे कामि, कस्य वा ॥१५६॥
 न हि ते मानुषं रूपं भूपथैरपि वर्जितम् ।
 पशुहाया नरेभ्यश्च नोद्विजस्यमरमभे !” ॥१५७॥
 तच्छ्रुत्वा वचने तस्या भर्षी वचनमब्रवीत् ।
 “मानुषीं मां विजानोहि भर्षीं ममनुव्रताम् ॥१५८॥
 वैरिभ्यो जातिमप्यसां भुजिष्यां कामशशिनीम् ।
 फलमुनाशनाभिकां यज्ज्वायन्प्रतिययाम् ॥१५९॥
 यमं श्येयगुणो भर्षी मां च नित्यमनुव्रतः ।
 भक्ताहमपि तं शीरं कथयिवापगतमिनी ॥१६०॥
 तस्य देवात् प्रसङ्गीभूदतिमात्रं सुदेवने ।
 दूते स निर्जितयेव वनमेक सपेयिवान् ॥१६१॥

तमेकवसनं वीरमुत्तमिव विद्वलम् ।
 पाश्चासयन्ती भर्तारिमहमन्वगमं वनम् ॥१६२॥
 ततो बहुतिथे काले सुतामुत्पृण्व भां जिवित् ।
 वाससोऽर्धे परिच्छिद्य स्यात्तवान् मामभागमम् ॥१६३॥

तामशु-परिपूर्णाचीं विलयन्तीं तथा बहु ।
 राजमाताश्रवीदारतां भैमीमार्तेश्वरीं स्वयम् ॥१६४॥
 "वम त्वं मयि कन्याणि ! मोतिर्मे परमा स्वयि ।
 शृगयिष्यन्ति ते भद्रे ! भर्तारं पुरुषा मम" ॥१६५॥
 सा तत्र पूज्यमाना वै दमयन्ती स्थनन्दत ।
 सर्वकामैः सुविहितैर्निरुद्देगावसत् तदा ॥१६६॥

उत्पृण्व दमयन्तीं तु जलो राजा विगाम्यते !
 ददमं दावं ददन्तं महानं गृहमे वने ॥१६७॥
 तत्र श्याव शब्दं वै मध्ये भूतस्य कथयित् ।
 "यमिथाव जने-स्तुष्टैः "पुष्टदोके"ति चामजत् ॥१६८॥
 "मा मे"रिति जलदोहा मध्यमग्नेः प्रविशत तम् ।
 ददमं नामराजानं श्यावं सुष्ठनीकृतम् ॥१६९॥

अ नामः श्यावनिर्भूत्वा विदमानो जन्मं तदा ।
 उवाच, " विदि मां नाम्ना नामं कर्कोटिके हृदः ।
 हृदयस्थानि हि श्रेयसात्सुमर्ति मां श्यावम्" ॥१७०॥

नं श्यवीत्वा जलं श्यावेतं दाहं विवर्तिनम् ।
 कर्कोटिकामं नं नामः सुष्ठु कर्कोटिकोऽश्वत् ॥१७१॥

‘पदानि गणयन् गच्छ स्वानि नैवध ! कानिचित् ।
तत्र तेऽहं महाबाहो ! श्रेयो धास्यामि यत्परम्’ ॥१७२॥
ततः महाराजुमारुथमटगहयसे पट्टे ।

तस्य दटप्य तद्रूपं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥१७३॥

ततः फर्कोटको नागः सान्त्वयस्वनमवधीत् ।

‘मया तेऽन्तर्हितं रूपं न त्वा विद्यर्जना इति ॥१७४॥

यन्मते क्षामि निहतो दुःखेन महता नन !

विषम म मदीयेन दुःखं त्वयि निवर्त्यति ॥१७५॥

गच्छ राजवितः ‘शुभो वादकोऽह’मिति सुयन् ।

समीपमृतपुर्णस्य म हि चेवाक्षनेपुणः ॥१७६॥

म तेऽचहृदयं दाता राजाम्बहृदयेन वै ।

अविशमि यदाक्षय श्रेयसा योक्ष्यसे तदा ॥१७७॥

अनेन वाममाच्छ्रयः स्व’ रूपं प्रतिपश्यसे ।’

पश्यन्ना प्रददौ तन्मे दिश्ये वामोर्गुणं तदा ॥१७८॥

तन्निश्चलज्जिते मार्गे प्रपयो भेषधो ममः ।

शृणुपुर्णस्य जगत् प्राविशार्गमिऽहनि ॥१७९॥

हृत्प्राग्मे ममे सोमः सभार्ये प्रेष्यतां मने ।

दिशान् प्रथ्याग्यासाथ ननदग्गनकाहृया ॥१८०॥

तत्तर्पेदियुगे रथ्या मुदेवो नाम वै दिशः ।

विदिशानोऽथ वेदभोमिपग्रदाक्षपेऽमनि ॥१८१॥

तं समोऽथ दिशात्प्राग्मेदिशं मनिना कृताम् ।

शृणुपुर्णस्य विदिशं चारुदेवगणादयम् ॥१८२॥

उपगम्य ततो भैमीं सुदेवी ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।

“एहं सुदेवी वैदर्भि ! आतुष्टो दयितः सखा ॥१८१॥

भीमस्य वचनोद्वाहस्वामश्वेदुमिहागतः ।

स्वकृते बन्धुवर्गाय गतमश्वः इवावर्त” ॥१८४॥

अथ चेदिपतेर्माता राज्ञथान्तःपुरात् तदा ।

जगाम यत्र सा बान्ना ब्राह्मणेन समागता ॥१८५॥

ततः सुदेवमाभाष्य राजमाता विश्राम्यते !

परच्छ, “भार्या कस्येयं, सुता वा कस्य भामिनो ?” ॥१८६॥

सुदेव उवाच—

“विदर्भराजो धर्मात्मा भोमो नाम महाद्युतिः ।

सुतेयं तस्य कम्पाणी दमयन्तीति विद्वता ॥१८७॥

राज्ञा तु नैयधो नाम वीरसेनसुतो मनः ।

भार्येयं तस्य कम्पाणी पुण्यशोकस्य धीमतः ॥१८८॥

स द्यूतेन जितो भ्रात्रा हृतराज्यो महीपतिः ।

दमयन्त्या गतः सार्धं न प्राञ्चायत कस्यचित्” ॥१८९॥

उत्सृज्य धाप्यं शनकौ राजमातेदमब्रवीत् ।

“भगिन्या दुहिता मिसि विश्रुतानेन श्रुतिता ॥१९०॥

यथैव ते पितुर्गृहं तथैव मम भाविनि !

यथैव च ममैश्वर्यं दमयन्ति ! तथा तव” ॥१९१॥

तां प्रहृष्टेन मनसा दमयन्ती विश्राम्यते !

अथम्य सातुर्भगिनीमिदं वचनमब्रवीत् ॥१९२॥

“पश्यायमानापि मती सुखमधुयविता त्वयि ।
 चिरविमोषितां मातर्मांमनुप्रातुमर्हसि ॥१८३॥
 दारको च हि मे भीतो वमतस्तुव बालको ।
 पित्रा विहीनो शोकात्तै मया चैव कथं नु तौ” ॥१८४॥
 मास्याप्यद्वाज्रमाता यानेन नरवाहिना ।
 गुमां बन्नेन महता पुत्रप्यानुमते ततः ॥१८५॥
 ततः मा नचिरादेव विदभानगमत् पुनः ।
 तां तु बभूवजगः सर्वः प्रहृष्टः समपूजयत् ॥१८६॥

मा ध्युष्टा रजनी, तत्र पितुर्वेगमनि भामिनी ।
 त्रिधात्मा मातरं राजविदं वचनमब्रवीत् ॥१८७॥
 “मा चेदिच्छसि जीवन्ती मातः । मत्वं प्रयोमि ते ।
 नरवोरप्य वे तस्य नमस्यानयने यत” ॥१८८॥
 ततो भोभी महाराजं भार्या वचनमब्रवीत् ।
 “दमयको तव सुता भर्तागमनुगोषति ।
 प्रयतन्तु तव प्रियाः पुत्र्युल्लोकस्य मासने” ॥१८९॥

तया प्रयोदितो राजा प्राश्नकान् वगवर्तिनः ।
 प्राश्नकविरिगाः सर्वा “यत्तस्य नमदर्गजे” ॥२००॥
 चतुःशतवर्षीद् भेभो “सर्वेराहुं विदं वचः ।
 भूदास्तु जन्ममप्यु तव तत्र पुनः पुनः ॥२०१॥
 ‘हे नृ सी दिव्य ! दिव्या वक्षारो प्रकिलो मम ।
 दन्धुज्य विदिने भूतामदृशा प्रिया प्रिय ! ॥२०२॥

तस्या रुदर्याः मतर्तं तेन शोकेन पार्यिव ।

प्रसादं कुरु वै वीर ! प्रतिवाच्यं वदस्व च' ॥२०१॥

एवं हुवाणान् यदि वः प्रतिभूयाद्दि कथन ।

स नरः सर्वथा ज्ञेयः कथामौ क्व तु वर्तते ॥२०४॥

यद्य वो वचनं श्रुत्वा भूयात् प्रतिवचो नरः ।

तदादाय वचम्रास्य ममाधिर्धं द्विजोत्तमाः ।" ॥२०५॥

अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम धै द्विजः ।

प्रत्येत्य नगरं भैमीमिदं वचनमब्रवीत् ॥२०६॥

"भैपर्धं शृगधासेन दमयन्ति ; मया ननम् ।

अयोध्यां नगरीं गत्वा भाद्रासुरिरुपस्थितः ॥२०७॥

श्रावितश्च मया वाक्यं त्वदीयं म महाजने ।

अष्टपुपर्णं महाभागो ययोर्लं वरवर्धिनि ॥२०८॥

तच्छ्रुत्वा नाब्रवीत् किञ्चिदष्टपुपर्णो नराधिपः ।

न च पारियतः कश्चिद् भाष्यमाणो मयामहत् ॥२०९॥

अनुभ्रातं तु मां राज्ञा विजने कश्चिदब्रवीत् ।

अष्टपुपर्णस्य पुरुषो बाहुको नाम नामतः ॥

शूतस्तस्य मरेन्द्रस्य विरूपो ह्रस्वबाहुकः ।

गौक्ष्यानेषु कुम्भो मिष्टकर्ता च भोजने ॥२१०॥

स विनिःशस्य बहुगो वदित्वा च पुनः पुनः ।

कुम्भं चैव मां पृष्ट्वा यथादिदमभाषत ॥२११॥

'धैवम्यमपि सम्प्राप्ता गोपायन्ति कुलक्षियः ।

रक्षिता भर्तृभिद्येष न कुप्यन्ति कदाचन ।

प्राणांशारित्य-कथयान् धारयन्ति कुलक्षियः ॥२१२॥

प्रथमिका

विषमस्येन मूढेन परिभ्रष्टसुखेन तु ।

यत् सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोडुमर्हति ॥२१६॥

प्राणयात्रां परिप्रेष्योः शकुनेर्हृतयाससः ।

प्राधिभिर्दह्यमानस्य न श्यामा क्रोडुमर्हति ॥२१७॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा त्वरितोऽहमिहागतः ।

श्रुत्वा प्रमाणं भवती, राघवस्यैव निवेदय ॥२१८॥

एतच्छ्रुत्वाशुपूर्णाची पर्णादस्य विशाम्यते ।

दमयन्तो रघोऽभ्येत्य मातरं प्रत्यभाषत ॥२१९॥

“ययमर्षी न संवेद्यो भीमे मातः । कदाचन ।

त्वत्सविधौ निशेत्सेऽहं सुदेयं दिग्गजसप्तमम्” ॥२२०॥

ततः सुदेवमाभाष्य दमयन्तो युधिष्ठिर ।

अत्रयोत् सविधौ मातुर्दुःखयोक्त-संमन्विता ॥२२१॥

“गत्वा सुदेव ! ममरोमयोध्यावासिनं शृणु ।

ऋतुपर्णं वधो मूढि सम्पतदिव्य कामगः ॥

‘पास्यास्यति पुनर्भेमी दमयन्तो क्षयंवरम् ।

यथा च गणितः कासः शोभते स भविष्यति” ॥२२२॥

एवं तथा यद्योक्तो वै गत्वा राजानमप्रवीत् ।

ऋतुपर्णे महाराज । सुदेवो ब्राह्मणस्ततः ॥२२३॥

श्रुत्वा वनः सुदेवस्य ऋतुपर्णो नराधियः ।

सास्वगम् अस्याया वाचा बाहूकं प्रत्यभाषत ॥२२४॥

“विदमोन् यातुमिच्छामि दमयन्त्वाः क्षयंवरम् ।

एतच्छ्रुत्वा जयतस्वयं । मय्येव यदि बाहूक !” ॥२२५॥

एवमुक्तस्य कौन्तेय ! तेन राज्ञा जलस्य च ।
 व्यदीर्यत मनो दुःखात्, प्रदधौ च महामनाः ॥२२१॥
 “दमयन्तो वदेदेतत् कुर्याद् दुःखेन भोडिता ।
 पद्मदये भवेदायमुपायचिन्तितो महान् ॥२२४॥
 तृप्तं वत वेदर्भी कर्णकामा तपस्विनी ।
 मया सुद्रेषु निजता कृपणा पापमुद्धिता ॥२२५॥
 मम शोकैर्न भविन्वा नेराश्रयात् तनुमध्यमा ।
 नैव सा कर्त्तुं शक्नु कुर्यात् सापत्या च विगीपतः ॥२२६॥
 यदत्र मत्स्यं वामस्यं गत्वा धिक्स्यामि निययम् ।
 षट्पुत्रस्य वै कामान्ताकार्यं च करोम्यहम्” ॥२२७॥
 इति निश्चित्य मनसा बाहुको दौलमानसः ।
 कृताश्रनिहवाचेदमुत्पथे नराधिपम् ॥२२८॥
 “प्रतिजानामि ते वाच्यं गमिष्यामि नराधिप ।
 एकाह्ना पुरुषव्याघ्र ! विदर्भनगरीं सुप !” ॥२२९॥
 ततः गच्छन्तं चतुरः कुलशीलममस्तितान् ।
 योजयामास कुमन्तो जहदुक्तान् वचे जलः ॥२३०॥
 ततो मुक्तं वचं राज्ञा समारोहन् स्वराश्विनः ।
 ते भोवभागा विधिवद् बाहुकैर्न जयोत्तमाः ।
 वसुधैतुरघाकारं वदितं भोजयन्ति च ॥२३१॥
 ततो विदर्भान् कथ्यन्तं वायाञ्चै सख्यविक्रमम् ।
 षट्पुत्रस्यै जना वचं भोमाय प्रत्यर्चयन् ॥२३२॥
 न भोमाः प्रतिजघाह पुत्रघा पश्यत मनः ।

“किं कार्यं ? स्वागतं तेऽसु” राज्ञा पृष्टञ्च भारत ।

नाभिजज्ञे न नृपतिर्दुर्द्विष्ये समागतम् ॥२३३॥

ऋतुपर्णाऽपि राजा न धीमान् सत्यपराक्रमः ।

राजानं राजपुत्रं वा न ह्य पश्यति कञ्चन ।

नैव स्वयंवरकथां, न च विप्र-समागमम् ॥२३४॥

ततो विगणयन् राजा मनसा कोयलाधिपः ।

“भागतोऽस्मी”त्युवाचैनं “भवन्तमभिवादकः” ॥२३५॥

दमयन्तो तु शोकात्तां दृष्ट्वा भाङ्गासुरिं नृपम् ।

सूतपुत्रं च वागीशं वाहुकं च तथाविधम् ।

दूतीं प्रस्थापयामास नैपधान्वेषणे शुभाम् ॥२३६॥

ततः समाहिता गत्वा दूती वाहुकमग्रयोत् ।

दमयन्त्यपि कन्याणी प्रासादस्था द्युपैचत ॥२३७॥

केगिनुरवाच—

“स्वागतं ते मनुजैः । कुशलं ते मवीम्यहम् ।

कदा वै प्रसिक्ता यूयं किमर्थमिह प्रागताः ?” ॥२३८॥

वाहुक उवाच—

“श्रुतः स्वयंवरो राजा कोशलेन महात्मना ।

द्वितीयो दमयन्त्या वै भविता ह्य इति दिजात् ॥२३९॥

श्रुत्वेनत् प्रसिक्तो राजा मन-योजनयाविभिः ।

इत्येवांतत्र वेमं ह्यैरहमप्यप्य सारविः” ॥२४०॥

सर्वे विकारं दृष्ट्वा तु पुण्यशोकस्य धीमतः ।
 आगत्य कैशिनीं चित्रं दमयस्यै न्यवेदयत् ॥२४१॥
 दमयन्ती ततो भूयः प्रेषयामास कैशिनीम् ।
 मातुः सकार्यं दुःखार्तां नलदर्यनकाङ्क्षया ॥२४२॥
 "परोक्षितो मे वाहुयो वाहुको नलग्नया ।
 रूपे मे संशयस्त्वैकः स्वयमिच्छामि वेदितुम् ।
 स वा प्रवेग्यतां मातर्मां वानुज्ञातुमर्हसि" ॥२४३॥
 सा वै पित्राभ्यनुज्ञाता माता च भरतर्यम ।
 ननं प्रवेगयामास यत्र तस्याः प्रतिययः ॥२४४॥

ततः कापायधमना जटिला मत्तपद्मिनी ।
 दमयन्ती महाराज ! वाहुर्कं वाक्त्रमब्रवीत् ॥२४५॥
 "पूर्वं दृष्टस्त्वया कश्चिदमंशो नाम वाहुक ।
 सुतासुत्सृज्य विपिनै गतो यः पुरयः स्वियम् ? ॥२४६॥
 किमु तस्य मया वाण्यादपराधं महीपतेः ।
 यो मासुत्सृज्य विपिनै गतवान् निद्रयार्दिताम् ?" ॥२४७॥

नल उवाच—

"मम राज्यं प्रनष्टं यच्चाहं तत् कृतवान् स्वयम् ।
 कनिना तत् कृतं भीरु । यच्च स्वामहमत्यजम् ॥२४८॥
 तच्छापदग्धः सततं मोक्षनाथमग्निरिवाहितः ।
 विमुच्य मां गतः पापस्ततोऽहमिह आगतः ॥२४९॥

कथं नु नारो भर्तारमनुरक्तमनुव्रतम् ।
 सत्सृज्य वरयेदन्यं यथा त्वं भौरु । कर्हिचित् ? ॥२५०॥
 दूनाद्यरन्ति पृथिवीं कृत्स्नां नृपतिशामनात् ।
 भैमी किल स्वभर्तारं द्वितीयं वरयिष्यति ॥२५१॥

दमयन्तो तु तच्छ्रुत्वा नलस्य परिदेवितम् ।
 माञ्जलिर्वेपमाना च भीता वचनमब्रवीत् ॥२५२॥
 "न मामहमि कन्धाण ! दोषेण परिशङ्कितम् ।
 तथाभिगमनार्थं तु सर्वतो ब्राह्मणा गताः ।
 यावद्यानि मम गाथाभिर्गायमाना दिशो दग् ॥२५३॥
 ततश्चां ब्राह्मणो विद्वान् पर्णादो नाम पार्थिव !
 अभ्यगच्छत् कोमलायामृतुपर्ण-निवेगने ॥२५४॥
 तेन वाक्येन सम्यक् ते प्रतिवाक्ये तथाह्वते ।
 उपायोऽयं मया दृष्टो नेपथानयने तव ॥२५५॥
 त्वामृते न हि भोक्तव्यं एकाङ्गा पृथिवीपते !
 मामर्थो योजनयने गन्तुमात्रेनराधिप ! ॥२५६॥
 श्रेयं तेन मयेन पादायितो महोपते !
 यथा नामकृतं त्रिद्विषममापि चराम्यहम् ॥२५७॥
 अयं चरति भोक्तव्यं भूतमाप्तो मदागतिः ।
 एव मे मुञ्चतु प्राचान् यदि पापं चराम्यहम् ॥२५८॥
 एते देवाश्चरुः कर्णं येभ्योऽर्थं धारयन्ति ये ।
 ते नृपतु यदाप्यमिने वाप्य व्यजन्तु माम् ॥२५९॥

एवमुक्ते ततो वायुरन्तरोच्चादभायत ।
 "नेया हतवती पार्थ नन । सत्यं व्रथोमि ते ॥२६०॥
 सापिणो रक्षिष्याम्या वयं क्षीन् परिवृक्षरान् ।
 उपायो विहितथायं स्वदर्यमनुजोऽनया" ॥२६१॥
 तथा सुवति वायो तु पुष्यदृष्टिः पपात ह ।
 देव-दुन्दुभयो नेदुर्वधौ च पवनः शिवः ॥२६२॥
 तदद्भुतमयं दृष्ट्वा नन्नो राजाय भारत ।
 दमयन्तीं विगङ्गां तां घृपाकर्षदरिन्दमः ॥२६३॥

ततस्तद्वन्ममजरं प्रावृणोद् वसुधाधिपः ।
 संमृत्य नामराजं तं ततो क्षिमे स्वर्जं वपुः ॥२६४॥
 खरूपिणं तु भर्तारं दृष्ट्वा भीमसुता तदा ।
 प्राक्रोगदुश्चैरान्निह्य पुष्यलोकमनिन्दिता ॥२६५॥
 भैमोमपि नन्नो राजा भजमाना यथा पुरा ।
 सस्रजे खसुती चापि यथावदत्यनन्दत ॥२६६॥
 स चतुर्थे ततो वर्षे मङ्गम्य सह भार्यया ।
 सर्वकामैः सुसिद्धार्यो क्षत्र्यवान् परमां सुदम् ॥२६७॥
 दमयन्त्यपि भर्तारिमाणाद्याप्यायिता भूमम् ।
 वर्षसञ्जात गस्थैव तीर्थं प्राप्य वसुन्धरा ॥२६८॥

सावित्र्यपाख्यानम्^१

आसीत्सद्रेषु धर्मात्मा राजा परमधार्मिकः ।
 पार्यिवोऽग्नपतिनाम सर्वभूतहिते रतः ।
 समावाहनपत्न्यस्य मत्स्यवाग् विजितेन्द्रियः ।
 पतिक्रान्तेन वयमा मन्तापमुपजग्मिद्वान् ॥१-२॥
 पत्न्यपत्निभायें तोत्रं नियममास्थितः ।
 काले नियमिताहारो ब्रह्मचारो जितेन्द्रियः ।
 दृत्वा शतमहर्षीं स सावित्रा राजसुत्तमः ।
 पठे पठे तदा काले बभूव मितभोजनः ॥३-४॥
 पूर्णं त्वटादगे वर्षे सावित्रो सुष्टिमभ्यगात् ।
 ऋषिणो च तदा राजन् : दर्शयामास तं वृषम् ।
 उवाच धैरं वरदा वचनं पार्यिव तदा ॥५॥
 “वरं त्वर्षीणांशपते ! मद्राज ! यदीषितम् ।
 न प्रमादस्य धर्मेषु कर्माथ्यस्ते कथञ्चन” ॥६॥

अग्नपतिद्ववाच—

“अपत्यायंः समारम्भः क्षतो धर्मेषु मया ।
 पुत्रा मि वद्वो द्विवि । भवेयुः कुलभावनाः” ॥७॥

सावित्र्यपाख—

“पुत्रंमिव मया राजसुमिप्रायमिधं तव ।
 ज्ञात्वा पुत्रार्थमुषो ६ भगवांस्ते पितामहः ।
 हृदया तत्रस्विनो मोक्ष्यः ! सिद्धमिव भविष्यति ॥८॥

उत्तरथ न ते किञ्चिद् व्याहृत्यं कथञ्चन ।
पितामह-नियोगेन तुष्टा द्योतद् मवीमि-ते” ॥८॥

अन्तर्हितायां सावित्र्यां जगाम स्वपुरं नृपः ।
सुराण्ये चावमद् घोराः प्रजा धर्मेण पालयन् ॥१०॥
कस्मिंश्चित् तु गते काले ज्येष्ठा धे धर्मचारिणी ।
महिषी ह्युभे तस्य कन्या राजोवन्मोचनाम् ॥११॥
सावित्र्या प्रीतया दत्ता, सावित्र्या हृतया ह्यपि ।
“सावित्री”त्येव नामाप्याद्यकुर्विमास्ताया पिता ॥१२॥

सा विप्रहवतीष शीर्ष्यवर्द्धत नृपाङ्गजा ।
कालेन चापि सा कन्या यौवनस्था बभूव ह ॥१३॥
तां तु पद्मपद्मागार्ची ज्वलन्तीमिष तेजसा ।
न कचिद् धरयामास तेजसा प्रतिवारितः ॥१४॥
यौवनस्थां तु तां दृष्ट्वा स्त्रां सुतां देवर्षिषोम् ।
अयाच्यमानाश्च वरेनूपतिर्दःखितोऽभवत् ॥१५॥

राजोवाच—

“पुत्रि । प्रदानकालश्चो, न च कचिद् वृष्योति माम् ।
स्वयमन्विच्छ भर्तारं गुणैः सदृशमात्मनः ॥१६॥
प्रार्थितः पुद्गो यद्य स निषेद्यस्त्वया सम ।
विशृग्याहं प्रदास्यामि धरय त्वं यदेषितम्” ॥१७॥

साभिवाच्य पितुः पादौ प्रीहितेष तपस्विनी ।
पितुर्वचनमाज्ञाय निर्जगामाविचारितम् ॥१८॥

मा हेमे रथमास्याय स्यविगः सचिदैर्धृता ।
 तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम ह ॥२८॥
 एवं तीर्थेषु सर्वेषु धनोत्सर्गं नृपात्मजा ।
 कुर्वती दिजमुच्यानां तं तं देयं जगाम ह ॥२९॥
 धय मद्राधिपो राजा माः देन ममागतः ।
 उपविष्टः सभामध्ये जघायोनेन भारत ॥३०॥
 ततोऽभिगम्य तीर्थानि सर्वेष्विवायमांसाया ।
 पात्रगाम पितृवंशम माविष्टो मह मन्त्रिभिः ॥३१॥

नारदेन महामीने मा दृष्टा पितरं शुभा ।
 जभयोरेव महमा पत्र पादाभिवन्दनम् ॥३२॥
 मा "मूर्च्छि रिष्टरेणि"ति पित्रा ममोदिता शुभा ।
 तदैव तप्य वचनं प्रतिपद्येदमत्रयीत् ॥३३॥

माविष्टः इवाच—

"सामोऽद्वैतार्थेषु धर्माणां शतियः पृथिवोपतिः ।
 दसन्मैत्र इति श्यातः पदाश्रयो बभूव ह ॥३४॥
 रिन्दनपुरमप्य बालपुत्रस्य धीमतः ।
 बालार्थेन च न कल्पं हिष्टैः श्विन् पुत्रवैरिणा ॥३५॥
 स बालपुत्रस्य माहे भार्गवो मन्त्रितो वनम् ।
 मन्त्रितो मन्त्रयन्ति तन्मन्त्रेण महाव्रतः ॥३६॥
 मन्त्रं वृत्तं पुत्रं व्रतः मन्त्रवत् ततोऽपि ।
 मन्त्रवत्पुत्रवत्पुत्री वै धर्मिणि मन्त्रमा व्रतः ॥३७॥

नारद उवाच—

“एषो बत महत् पापं सावित्रा नृपते । कृतम् ।

पञ्जाननया यदनया गुणवान् सत्यवान् वृतः ॥२८॥

सत्यं यदन्वस्य पिता, सत्यं माता प्रभायते ।

तयास्य ब्राह्मणाद्यजुर्नामैतत् सत्यवानिति ॥२९॥

विषस्त्रानिव तेजस्यो वृद्धस्यतिमसो मतो ।

मर्दन् इव धीरस्य वसुधैव क्षमान्वितः ॥३०॥

ययातिरिव शोदारः सोमवत् प्रियदर्शनः ।

ब्रह्मण्यः सत्यवादे च मिशिरीमीनरो यथा ॥३१॥

एको दोषोऽस्ति मान्योऽप्य, सोऽप्यमभृति सत्यवान् ।

सर्वशरैश्च क्षीणायुर्देहव्यामं करिष्यति” ॥३२॥

राजीवाच—

“एहि सावित्रि । गच्छस्व, धर्मं वरय मोभने ।

तप्य दीपो महानैको गुणानाक्रम्य च स्थितः” ॥३३॥

सावित्र्यावाच—

“सकृदंशो नियतति, सकृत् कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ‘ददामी’ति, शोभ्येतामि सकृत् सकृत् ॥३५॥

दीर्घागुरववाग्वायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।

सकृद् वृत्तो मया भर्ता न द्वितीयं वृत्तोऽस्यहम् ॥३६॥

मनसा नियतं कृत्वा सतो याथाभिधीयते ।

क्रियते कर्मणा यथात्, प्रमाणं मे मनस्तातः” ॥३७॥

नारद उवाच—

“स्त्रिया बुद्धिर्नरयेठ । सावित्रा दुहितुस्ताव ।
नैषा वारयितुं शक्या धर्मादस्मात् कथञ्चन ॥३८॥
नान्यस्मिन् पुरुषे मन्ति ये मत्प्रवृत्ति वै गुणाः ।
प्रदानमेव तस्मान्मे रोचते दुहितुस्ताव ” ॥३८॥

राजोवाच—

“अविचात्यमितदुक्तं तय्यञ्च भवता वचः ।
करिष्याम्येतदेवं च गुरुर्हि भगवान् मम ” ॥३९॥

नारद उवाच—

“अविघ्नमस्तु सावित्राः प्रदाने दुहितुस्ताव ।
साधयिष्याम्यहं तावत् सर्वेषां भद्रमस्तु वः ” ॥४०॥
ततो वृद्धान् द्विजान् सर्वान् ऋत्विजः सपुरोहितान् ।
राजाह्वयं दिने पुष्टं प्रययौ सह कन्यया ॥४१॥
सिन्धुारण्यं स गत्वा च द्युमत्मेनाथमं वृषः ।
पद्मामेव द्विजैः सहै राजर्षिं तमुपागमत् ॥४२॥
स राजा तस्य राजर्षेः कृत्वा पूजां ययार्हतः ।
वाचा सुनियतो भूत्वा अकारात्मनिवेदनम् ॥४३॥
तस्यार्थ्यमामनं चैव समावेद्य स धर्मवित् ।
“शिवागमनमि ”त्येवं राजा राजानमब्रवीत् ॥४४॥

अग्रपतिरुवाच—

“सावित्री नाम राजर्षेः । कन्येयं मम शोभना ।
तो सधर्मं च धमेत् । द्युपार्यं त्वं वृहाण मे ” ॥४५॥

दुर्मतेन उवाच—

“शुताः न्न राज्याद् वनवाममाश्रिता-
यसाम धर्मे नियतास्तपस्विनः ।
कथं त्वनर्हा वनवाममाश्रमे
निवस्यते क्रेशमिमं शुता तव ?” ॥४७॥

पश्यपतिरुवाच—

“शामो नार्हमि मे हस्तुं शौचदात् प्रथतस्य च ।
शमितशागतं प्रेम्णा प्रत्याश्र्यातं न मार्हसि” ॥४८॥

दुर्मतेन उवाच—

“पूर्वमेवाभिलषितः सम्बन्धो मे त्वया सह ।
भ्रष्टराज्यस्त्वहमिति तत एतद् विचारितम् ॥४९॥
शभिप्रायस्त्वयं यो मे पूर्वमेवाभिकाङ्क्षितः ।
स निर्वर्त्तसु मेऽथैव काङ्क्षितो ह्यसि मेऽतिथिः” ॥५०॥

ततः सर्वान् समानाय द्विजानायमवाभिनः ।
यथाविधि समुद्वाहं कारयामासतुनूपौ ॥५१॥
दत्त्वा शौचपतिः कस्यां यथाहं सपरिच्छदम् ।
ययो स्वमेव भवनं युक्तः परमया मुदा ॥५२॥
सत्यवानपि तां भार्यां लब्ध्वा सर्वगुणान्विताम् ।
सुमुदे सा च तं लब्ध्वा भर्त्सारं मनसेषितम् ॥५३॥

गते पितरि सर्वाणि भङ्ग्यस्याभरण्यानि सा ।
जगृहे वल्कनाभ्येव वल्गं कापायमेव च ॥५४॥

प्रवेगिता

परिहारगणे षापि प्रत्ययेण दमेन च ।

मर्यकामक्रियाभिय मर्षेवा तुट्टिमादधे ॥५५॥

एवं तयायमे तेषां तटा मित्रमतां मताम् ।

कान्द्राप्यतां कनिट्याक्रामत भारतः ॥५६॥

सावित्र्यास्तु गयानायास्त्रिभुव्यास्तु दिवानिगम् ।

नारदेन यदुक्तं तद् वाच्यं मनसि वर्त्तते ॥५७॥

ततः कान्ते वदुतिथे श्यतिक्रान्ते कटाधन ।

प्रातः स कालो मर्त्तयं यत्र मृत्ययता नृपः ॥५८॥

गणयस्याद्य सावित्र्या दिवसे दिवसे गते ।

यद् वाक्यं नारदेनोक्तं वर्त्तते इदि नित्यशः ॥५९॥

चतुर्थेऽहनि मर्त्तयमिति मञ्चिस्व भामिनी ।

व्रतं विरात्रमुद्दिश्य दिवागत्रं स्थिताभवत् ॥६०॥

शोभूते मर्त्तमरथे सावित्र्या भरतर्षभ !

दुःखान्वितायास्त्रिभुव्याः सा रात्रिर्शतवर्त्तत ॥६१॥

अद्य तद्दिवसं चेति इत्वा दीप्तं हुतायनम् ।

युगमाचोदिते सूर्ये लुत्वा पौर्वाह्निकीः क्रियाः ॥६२॥

ततः सर्वान् द्विजान् हृदाञ्छुं श्शरमेव च ।

अभिवाद्यानुपूर्व्येण प्राञ्जलिर्नियता स्थिता ॥६३॥

अधैधश्चाग्निपद्मे तु सावित्र्यार्थे हिताः शुभाः ।

उत्पुस्तपस्विनः मर्षे तपोवन-निवासिनः ॥६४॥

“एवमस्त्वि”ति सावित्री ध्यानयोगपरायणा ।

मनसा ता गिरः सर्वाः प्रत्यगृह्णात् तपस्विनाम् ।

तं कार्त्तं तं मुहूर्त्तं च प्रतीचक्षो नृपात्मजा ।
ययोर्त्तं नारदवचयित्तयस्ती सुदुःखिता ॥१५०॥

ततस्तु शत्रू शरणावृषतुभ्यां नृपात्मजाम् ।
एकात्ममास्थितां वाक्यं प्रोत्वा भरतसत्तम ! ॥१०॥

शरणावृषतुः—

“मत्तं ययोपदिष्टं तु तथा तत् पारितं त्वया ।
पाहारकालः सम्प्राप्तः क्रियतां तदनन्तरम्” ॥१८॥

सावित्रुवाच—

“अस्तं गते मयादित्ये भोक्तव्यं हतकामया ।
एव मे हृदि च हृत्पः समयय हतो मया” ॥१८॥

एवं सभायमाणायाः सावित्रा भोजनं प्रति ।
कृत्ये परणमादाय सत्यवान् प्रस्थितो वनम् ॥१०॥
सावित्री त्वाह भर्तारं, “मैकस्त्वं गन्तुमर्हसि ।
सह त्वया गमिष्यामि, न हि त्वां हारुमुत्सहे” ॥११॥

सत्यवानुवाच—

“वने न गतपूर्थे ते दुःखः पत्याय भाविनि ।
मतोपवासवामा च कथं पद्भ्यां गमिष्यसि ?” ॥१२॥

सावित्रुवाच—

“उपवासो मे स्थानिर्नास्ति चापि परिश्रमः ।
गमने च हतोक्ताहो प्रतिपेदं न माहंसि” ॥१३॥

संज्ञानुक्तम् . .

"वदि ते गगनोत्तमान् कश्चिन्नादि तत्र विनाम् ।

सद्यः काश्चिन्नात् नृणां न ह्येतेषु काश्चिन्नात्" ३१०१

काश्चिन्नात्तत्रवीक्षणं च स्यात् न स्यात्तत्राना ।

"यत् न स्यात्तत्र ते गगनां कश्चिन्नात्तत्रोत्तमान् ३१०२

वच्छेदमभ्यनुष्ठानात् सद्यः काश्चिन्नात्तत्रोत्तमान् ।

नन्वेतेषु कश्चिन्नात्तत्रोत्तमान् कश्चिन्नात्तत्रोत्तमान् ३१०३

यथाभ्यासभ्यनुष्ठानात् न स्यात्तत्रोत्तमान् ।

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१०४

भा वनादि विविधानि स्यात्तत्रोत्तमान् सद्यः ।

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१०५

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१०६

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१०७

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१०८

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१०९

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३११०

सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः सद्यः ३१११

अथ माथ्यामहायः स फनाभ्यादाय वीथ्यान् ।

कठिनं पूर्यामाम, ततः काष्ठान्यपाटयत् ३१२१

तस्य पाटयतः काष्ठं खेदो य समजायत ।

ध्यायामिन च तेनास्य अष्टे धिरसि वेदना ३१२२

नमस्य विषां भार्यामुवाच यमवोदितः ।
 जनेन समानेन ज्ञाना गिरिणि चेदना ॥८४॥
 नि चैव भाविवि ! हृदयं दूषतोऽथ ।
 स्वनिव चाज्जानं नक्षये मितभाषिणि ! ॥८५॥
 रिष मितो विदमिदं संलज्जयाम्यहम् ।
 मन्मिच्छे कन्धावि ! न स्यात्तं शक्तिरस्मि मे ॥८६॥
 सा समामास भावितो भर्तारमुपगम्य च ।
 मन्मिच्छे गिरिः कृत्वा निप्रसाद महोत्तने ॥८७॥
 तः सा भारदक्षो विमृशन्तो तपस्विनो ।
 मुहूर्ते क्षणं धिना दिवसं च युयोज च ॥८८॥
 मुहूर्तादेव चापश्यत् पुदयं शक्तवामनम् ।
 वदमौनि वपुसन्तमादित्य-समतेजसम् ॥८९॥
 श्यामावदानं रक्षाक्षं पाण्डुसं भयावहम् ।
 स्थितं सत्ययतः पाण्डे निरोक्षन्ता तमेव च ॥९०॥
 तं दृष्ट्वा महमोक्षाय भर्तार्यस्य ज्ञान-मिरः ।
 कृताञ्जलिदवाचार्ता हृदयेन प्रवेपता ॥९१॥
 भावितुप्रवाच—
 “देवते त्वामिज्जानामि वपुरितङ्गमातुषम् ।
 कामये मूढि देवेभ्यः कस्वं, किञ्च विकीर्षति” ॥९२॥
 यम उवाच—
 “पतिव्रतामि भाविवि ! तद्येव च तपोऽश्रिता ।
 चतस्वामभिभाषामि, विदि मां त्वं शुभे ! यमम् ॥९३॥

स्वयं ते मत्त्वान् भर्ता शोणायुः पार्थिवाभ्रजः ।
नेद्यामि तमहं वहा विदेयतन्मे चिकोपितम्” ॥८४॥

सावित्र्युवाच—

“श्रूयते भगवन् ! दूतास्तवागच्छन्ति मानुषान् ।
नेतं किल भवान् कष्मादागतोऽसि स्वयं प्रभो !” ॥८५॥
इत्युक्तः पिश्रराजस्तां भगवान् स्रचिकोपितम् ।
यथावत् सर्वमाख्यातं तत्प्रियायै प्रचक्रमे ॥८६॥
“स्वयं च धर्ममयुक्ती रूपवान् गुणसागरः ।
नाहो मत्पुरुषैर्नेतुमतोऽस्मि स्वयमागतः” ॥८७॥

ततः मत्त्वतः कायात् पायवडं वर्यंगतम् ! :
पइठमात्रं पुरुषं निदकर्यं यमो बलात्
ततः समुद्रतप्राणं गतग्रामं इतप्रभम् ।
निर्विचेष्टं शरीरं तद् ~ ~ ~ ~ ~
यमसु तं ततो वहा प्रयातो दक्षिणामुखः ।
सावित्री चैव दुःखार्ता यममेशान्वगच्छत

यम उवाच—

“निवर्त्तं, गच्छ सावित्रि ! यावद्गम्यं गतं
हृतं भर्तृस्वयावृष्टं कुरुष्वाम्बोधं देहिकम्” :

सावित्र्युवाच—

“यत्र मे नीयते भर्ता, स्वयं वा यत्र गच्छति
मया च तत्र गन्तव्यमपि धर्मः मनातनः ॥८९॥”

तपसा युक्तभक्त्या च भर्तुः श्रेयाद् व्रतेन च ।

तव देव प्रमादेन न मे प्रतिदत्ता गतिः ॥ ११०१ ॥

यम उवाच—

“ निवर्त्तं, तुष्टोऽग्नि तवामया गिरा

स्वराक्षर-व्यञ्जनहेतुयुक्तया ।

वरं हृषोषे ह विनाप्य जीवितं

ददानि ते मवमनिन्दिते । वरम् ॥ ११०४ ॥

सावित्र्युवाच—

“ श्रुतः स्वराज्याद् वनवाममायितो

विनष्टचक्षुः पशुरो ममायमे ।

म न्यथचक्षुर्बलवान् भवेन् नृप-

स्त्वय प्रसादाज् ज्वलनार्कमविभः ॥ ११०५ ॥

यम उवाच—

“ ददानि तेऽहं तमनिन्दिते ! वरं

यथा त्वयोक्तं भविता च सत् तया ।

तवाध्वना ग्लानिमिषोपलक्षये

निवर्त्तं, गच्छस्व न ते अमो भवेत् ॥ ११०६ ॥

सावित्र्युवाच—

“ अमः कुतो भर्त्तममोपतो हि मे ।

यतः पतिं नेष्यसि मय मे गतिः ।

यतो हि भर्त्ता मम सा गतिर्धृषा

सुरम् । भूयथ यषो निषोध मे ॥ ११०७ ॥

अयं ते सत्यवान् भर्ता शोषायुः पार्यिवात्मजः ।
नेष्यामि तमहं बद्धा विद्वेगतन्त्रे चिकोर्षितम्” ॥८४॥

सावित्र्युवाच—

“शूयते भगवन् ! दूतास्तवागच्छन्ति मानुषान् ।
नेतं किल भवान् कष्मादागतोऽभि स्वयं प्रभो !” ॥८५॥
इत्युक्तः पिष्टराजप्लां भगवान् स्रचिकोर्षितम् ।
यथावत् सर्वमाख्यातं तत्प्रियाये प्रवक्तुम् ॥८६॥
“अये च धर्ममंयुक्तो रूपवान् गुणसागरः ।
नाहो मत्पुरुषेनेतुमतोऽस्मि स्वयमागतः” ॥८७॥

ततः सत्यवतः कायात् पागवडं वयंगतम् ।
षड्दृढमात्रं पुरुषं निचकर्षं यमो बलात् ॥८८॥
ततः समुद्रतम्राणं गतग्रामं हतप्रभम् ।
निर्विचेष्टं शरीरं तद् बभूवाप्रियदर्शनम् ॥८९॥
यमस्तु तं ततो बद्धा प्रयातो दचिषामुषः ।
सावित्री चैव दुःखात्तां यममेवान्वगच्छत ॥९०॥

यम उवाच—

“निवृत्तं, गच्छ सावित्रि ! यावद्गम्यं गतं त्वया ।
हृतं भक्तस्वयानृष्यं कुरुचास्वीर्षं देहिकम्” ॥९१॥

सावित्र्युवाच—

“यत्र मे नीयते भर्ता, स्वयं वा यत्र गच्छति ।
मया च तत्र गन्तव्यमेव धर्मः मनातनः ॥९२॥

तपसा गुरुभक्त्या च भर्तुः खेदाद् व्रतित च ।
 तव धैव प्रसादेन न मे प्रतिहता गतिः ॥१०३॥
 यम उवाच—

“ निवर्त्त, तुष्टोऽस्मि तवानया गिरा
 स्वराधर-व्यञ्जनहेतुयुक्तया ।
 वरं हृषोषे ह विनाप्य लोवितं
 ददानि ते मयमनिन्दिते । वरम् ॥१०४॥

सावित्र्यावाच—

“ श्रुतः स्वराज्याद् घनवाममाश्रितो
 विनटश्चतुः प्ररुरो ममायमे ।
 न मम्यश्चक्षुर्धसयान् भवेन् नृप-
 स्ताव प्रसादाञ्ज् ज्वलनार्कमदिभः ॥१०५॥

यम उवाच—

“ ददानि तेऽहं तमनिन्दिते । वरं
 यथा त्वयोक्तं भविता च तत् तथा ।
 तवाध्वना स्नानिमिषोपलक्षये
 निवर्त्त, गच्छस्व न ते त्रयो भवेत् ॥१०६॥

सावित्र्यावाच—

“ यमः कुतो भर्त्तममोपतो हि मे ।
 यत्त. पतिं नैष्यसि तत्र मे गतिः ।
 यतो हि भर्त्ता मम सा गतिर्भुवा
 सुरेभ्यः । भूयथ वषो निषोध मे ॥१०७॥

सतां सङ्गात्सङ्गतमोक्षितं परं
 ततः परं मित्रमिति प्रवचते ।
 न चाफलं सत्पुरुषेण सङ्गतं
 ततः सतां संनिवसेत् समागमे ॥ ४१०८३ ॥

यम उवाच —

“ मनोऽनुकूलं बुधबुद्धिपर्यन्तं
 तथा यदुक्तं वचनं हिताग्रयम् ।
 विना पुनः मरुततोऽस्य जीवितं
 परं द्वितीयं वरदस्य भाषितम् ॥ ४१०८४ ॥

सावित्र्या उवाच —

“ ह्यनं पुरा मे जगुस्त्वधोमतः
 कामेव राज्यं जयतां न पार्थिवः ।
 जज्ञात् स्वधर्मान् न न मे गुणयथा
 दितांशमेतद् वरदाभि मे वरम् ॥ ४११०४ ॥

यम उवाच

“ कामेव राज्यं प्रतिगतुष्यसिः पुरात्
 न न धर्मोऽन्व परिहरण्यते मृत ।
 कृतेन कामेन मया मृतमिति ।
 निदग्धं कश्चिद्यत् न ते यमा भवेत् ॥ ४१११४ ॥

सर्वज्ञ उवाच —

“ यदाह सः भूत्वा कामेना, मनसा, तिरा ।
 ह्यदृष्टदृष्टं ह्यनं न सतां जयः सन्नात्मकः ॥ ४११२४ ॥

एवंप्रायश्च स्त्रीकौश्यं मनुष्याः शक्तिपेगलाः ।
सन्तःस्वैवाप्यमितेषु दयां प्राप्तेषु कुर्वते ॥११११॥

यम उवाच—

“विषामितस्यैव भवेद् यथा पथ-
स्तथा त्वया वाक्यमिदं समोरितम् ।
यिना पुनः सत्यवतोऽप्य आशितं
वरं हृषीश्वेह एमी ! यदिच्छसि ॥१११४॥

सावित्र्युवाच—

“समानपत्यः पृथिव्योपतिः पिता
भवेत् पितुः पुत्रयज्ञं तथोरमम् ।
कुलस्य सन्तानकरं च यद् भवेत्
दत्तोपमेतद् वरयामि ते वरम् ॥१११५॥

यम उवाच—

“ कुलस्य सन्तानकरं सुवर्चसं
यत् सन्तानो पितुरसु ते एमी !
जतेन कामिन नराविवाश्रजे ।
निवर्त्तं, दूरं हि पथस्यमागता ॥१११६॥

सावित्र्युवाच—

“विवस्वतदर्थं तनयः सन्तापयो-
दातो हि वेवस्वत उच्यते कुपेः ।
समिन् धर्मेषु चरन्ति ताः सन्ता-
दातदावेहंशर । धर्मराजता ॥१११७॥

आत्मन्यपि न विश्वासस्तथा भवति मत्सु यः ।

तस्मात् मत्सु विशेपेण मर्षः प्रणयमिच्छति ॥११८॥

यम उवाच—

“उदाहृतं ते वचनं यदहने !

शमे ! न तादृक् त्वदहते श्रुतं मया ।

अनेन सुटोऽस्मि, विनास्य जीवितं

यं चतुर्थे वरयस्य गच्छ च ॥११९॥

सावित्र्यावाच—

“समात्मजं मत्पुत्रस्यैरमं

भवेदुभाभ्यामिह यत् कुलोद्भवम् ।

शरं सुतानां वन-शीर्ष्यगान्निना-

मिदं चतुर्थं वरयामि ते वरम् ॥१२०॥

यम उवाच—

“शरं सुतानां वन-शीर्ष्यगान्निनां

सविष्यति प्रीतिप्रदं तवाश्रमे !

परिथमहो न भवेन् नृपात्मजे !

निवर्त्त, नूनं हि पयस्वमागता ॥१२१॥

सावित्र्यावाच—

“न च प्रसादः मत्पुत्रेषु मोक्षो

न चाप्यर्था मर्षति नापि मातः ।

दस्मादेतद्वियतं मत्सु नित्यं

तस्मान् मत्तो वदितारो भवन्ति ॥१२२॥

यम उवाच—

“यथा यथा भाषामि धर्ममंहितं
मनोऽनुकूलं सुपटं महार्यवत् ।
तथा तथा मे त्वयि भक्तिरुत्तमा
वरं हृषीष्वाप्रतिमं पतिव्रते ।” ॥१२३॥

सावित्रीवाच—

“न कामये भर्तृविनाहता सुखं
न कामये भर्तृविनाहता दिवम् ।
न कामये भर्तृविनाहता त्रियं
न भर्तृहीना व्यवसासि जीवितुम् ॥१२४॥
वरातिमर्गः शतपुत्रता मम
त्वयैव दत्तो ज्ञियते च मे पतिः ।
वरं हृषी, 'जीयतु मत्प्रदानय'
तवैव मत्प्रदानं भविष्यति ” ॥१२५॥

“तथै”ल्लुक्ता तु सं पाशं मुक्ता वैवस्वतो यमः ।
धर्मराजः प्रहृष्टात्मा सावित्रीमिदमब्रवीत् ॥१२६॥
“एव भद्रे ! मया मुक्तो भर्ता मे कुलजम्बिति ।
परो गन्ताव नैषद्य निहार्यः स भविष्यति ॥१२७॥
चतुर्धर्मशतायुष स्वया भार्दमवाप्स्यति ।
इहा यद्येव धर्मैव स्याति श्रीके गमिष्यति ” ॥१२८॥
एवं तस्यै वरं दत्त्वा धर्मराजः प्रतापवान् ।
निवर्त्तयित्वा सावित्रीं स्वमेव भवनं ययौ ॥१२९॥

सावित्र्यवि यमे याते भर्तारं प्रतिलभ्य च ।

जगाम तत्र यदास्या भर्तुः शावं कलीवरम् ॥१३०॥

सा भूमौ प्रेक्ष्य भर्तारमुपसृत्त्वोपगृह्य च ।

उरुह्ये शिर आरोप्य भूमावुपविष्ये च ॥१३१॥

संज्ञां च स पुनर्नद्या मावित्रोमभ्यभाषत ।

प्रोथागत इव प्रेक्षणा पुनः पुनरुदोक्ष्य वै ॥१३२॥

सत्यवानुवाच —

“ सुचिरं वत सुमोऽग्नि किमर्थं नावबोधितः ?

ऊ चासौ पुरुषः श्यामो योऽमो मां रुक्षकथ ह ? ॥१३३॥

शिरोऽभिताप-सन्तप्तः स्वामं विरमगङ्गवन् ।

तदो व ह्ये प्रसुमोऽग्नि इति मयै स्मरे शुभे !” ॥१३४॥

तमुवाचाय सावित्री, “ रजनो व्यथगाहते ।

श्वस्ते सर्वं यथाश्रुत्तमास्याभ्यामि नृपात्मज ! ॥१३५॥

उत्तिटात्तिष्ठ, भट्टे मे, वितरो पश्य सुवत ।

विगाढा रजनी चैवं निश्रुत्तय दिवाकरः ॥१३६॥

यदि नोत्सहसि गत्वां मरुजं त्वां हि मलये ।

न च शास्त्रमि पत्यानें तमसा मंहते वने ॥१३७॥

श्वः दभातं वने हृष्ये याम्याथोऽनुमते तव ।

वशावेह चशमिकां रुचितं यदि तेऽनघ !” ॥१३८॥

सत्यवानुवाच —

“ गिरीरजा निश्रुत्ता मे, श्वस्याश्रुतानि मलये ।

माताशिश्रुभ्यामिच्छामि मयागं स्वत्पसादजम् ॥१३९॥

का त्ववस्था तयोरद्य मदर्थमिति चिन्तये ।

तयोरदृश्ये मयि च महद् दुःखं भविष्यति ॥१४०॥

माता वृद्धा पिता वृद्धस्तयोर्यंतिरहं किन् ।

तौ राज्ञी मामपश्यन्ती कामवस्थां गमिष्यतः १" ॥१४१॥

एवमुक्त्वा स धर्मात्मा गुरुभक्तो गुरुप्रियः ।

उच्चित्त्य बाहू दुःखार्त्तः सखर प्ररुरोद ह ॥१४२॥

ततोऽब्रवीत् तथा वृद्धा भर्त्तारं शोककर्षितम् ।

प्रमृज्याश्रूणि पाणिभ्यां मावित्री धर्मचारिणी ॥१४३॥

"यदि न्दस्ति तपस्तप्तं यदि दत्तं द्युतं यदि ।

शश्रू शश्रुर भर्त्तृणां मम पुण्यास्तु शर्वरी " ॥१४४॥

मावित्री तत उत्याय केमान् संयम्य भाविनी ।

पतिमुत्यापयामास बाहुभ्यां परिगृह्य वै ॥१४५॥

उत्याय सत्यवांशवि प्रमृज्याद्भानि पाणिना ।

मर्वा दिव्यः गमान्तोवद कठिने वृष्टिमादधे ॥१४६॥

तमुवावाच मावित्री, " श्वः फनानि हरिष्यमि ।

योगक्षेमार्थमेतं ते नेष्यामि परशुं त्वहम् " ॥१४७॥

हृत्वा कठिनभारं सा वृक्षमाश्लायजम्बिनम् ।

गृहीत्वा परशुं भर्तुः सकाशे पुनरागमत् ॥१४८॥

वामे स्कन्धे तु वामोरुर्भस्त्रं शीघ्रं निवेश्य च ।

दक्षिणेन परिष्वज्य जगाम भ्रमगामिनो ॥१४९॥

एतद्विषेव काले तु द्युमत्तमेनो महाबलः ।

मन्वचक्षुः प्रसथायां वृष्ट्या मये ददर्श ह ॥१५०॥

म मर्यानाथमान् गत्वा श्रेय्या मह भार्य्या ।
 पुनश्चेतोः परामात्तिं जगाम भरतर्षभ ॥१५१॥
 ततोऽभिसृत्य तैर्विप्रेः सर्व्वरायमवाभिभिः ।
 परिवार्य्य समाग्राप्य तावानीतो म्मायमम् ॥१५२॥
 द्याघ्नः सत्यवाक् तेषामुवाचेऽं तयोर्वचः ।
 “ यथास्य भार्या मावित्रो तपसा च दमेन च ।
 आचारेण च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् ” ॥१५३॥
 एवमाख्यामितमोक्षु सत्यवाग्भिस्त्पार्ष्विभिः ।
 तांस्तान् विगणयन् सर्व्वस्ततः स्थिर इवाभवत् ॥१५४॥

ततो सुहृत्तात् मावित्रो भर्त्वा सत्यवता मह ।
 आजगामाथमं रात्री प्रहृष्टा प्रविवेश ह ॥१५५॥
 ततो रात्रा महामौनाः सर्व्वे ते वनवासिनः ।
 जात-कौतूहलाः पार्य्य । पप्रच्छर्नुपतेः सुतम् ॥१५६॥
 “ प्रागेव नागतं कस्मात् सभार्येण त्वया त्रिभो !
 विराट्त्रे चागतं कस्मात् ? कोऽनुवन्धस्तवाभवत् ? ” ॥१५७॥

सत्यवानुवाच—

“ सुप्रधाहं वेदनया चिरमित्थुपलक्षये ।
 अतो विराट्त्रागमनं नान्यदमोक्ष कारणम् ” ॥१५८॥

गौतम उवाच—

“ एकस्माच्चक्षुषः प्रातिद्युमत्मेनस्य ते पितुः ।
 नास्य ह्यं कारणं वेत्सि, मावित्रो वेत्तुमर्हति ” ॥१५९॥

माविद्व्यावाच—

“मृत्युर्मे पशुराख्यातो नारदेन महात्मना ।
 स धाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम् ॥१६०॥
 सुमन्त्रेण यमः माघादुपागच्छत् भक्तिङ्करः ।
 स एनमनयद् वहा दिशं पिष्टनिषेधिताम् ॥१६१॥
 अस्तौर्यं तमहं देवं मत्प्रेन वचसा विभुम् ।
 पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः शृणुत तान् मम ॥१६२॥
 चक्षुषी च स्वराज्यञ्च द्वौ वरौ शशुरस्य मे ।
 स्रग्धं विसुः पुत्रयतं, पुत्र्याणां चात्मनः शतम् ॥१६३॥
 चतुर्वर्षशतयुग्मे भर्ता नवय मत्पुत्रान् ।
 भर्तुर्हि जीवितार्थं तु मया धीर्यं त्विदं व्रतम् ” ॥१६४॥

वदय लघुः—

“ निमज्जमानं व्यमनेरभिष्टुतं
 कुलं नरेन्द्रस्य तमोमये क्रुदे ।
 त्वया सुगोत्र-व्रतपुण्ययुक्त्या
 ममुद्धृतं माध्वि ! पुनः कुलीनया ” ॥१६५॥

एषमात्रा पिता माता शशुः शशुर एव च ।
 भर्ताः कुलञ्च माविचा सर्वे लप्सात् ममुद्धृतम् ॥१६६॥

स सर्वानाथमान् गत्वा श्रेष्ठया सह भार्यया ।

पुत्रहेतोः परामर्शिं जगाम भरतर्षभ ! ॥१५१॥

ततोऽभिसृत्य तैर्विप्रेः सर्व्वरायमवाभिभिः ।

परिवार्य्य समाश्रास्य तावानीतो स्वमायमम् ॥१५२॥

व्राह्मणः सत्यवाक् तेषामुवाचेदं तयोर्वचः ।

“ ययास्य भार्या भावित्री तपसा च दमेन च ।

पाचार्य्य च संयुक्ता तथा जीवति सत्यवान् ” ॥१५३॥

एवमाश्रामितक्षोणु सत्यवाग्भिस्तपस्त्रिभिः ।

तांस्तान् विगणयन् मर्षाद्गतः स्थिर इवाभयत् ॥१५४॥

ततो मुहुर्त्तात् भावित्री भर्वा सत्यवता सह ।

प्राजगामाथमं राशौ प्रहृष्टा प्रथियेश च ॥१५५॥

ततो राश्रा महामोनाः सर्व्वे ते धनधामिनः ।

जात कौतूहलाः पार्य्य ! वप्रच्छन्पतेः सुतम् ॥१५६॥

“ प्रागेव नागमं कष्मात् सभार्य्येण त्वया विभो !

विरात्रे चागतं कष्मात् ? कोऽनुबन्धभायाभयत् ? ” ॥१५७॥

सत्यवानुवाच—

“ सुतयाहं वेदनया चिरमित्युपमनये ।

एतो विगतागमनं नात्यदमोह कारयम् ” ॥१५८॥

तोतस उवाच—

“ यद्वष्माद्यक्षुण्डः प्राप्तिर्धूमन्मेनस्य ते पितुः ।

नःस्य त्वं वारयं धेन्मि, भावित्र्या येक्षुमर्हति ” ॥१५९॥

सावित्र्यवाच—

“मृत्युर्मे पतुराख्यातो नारदेन महात्मना ।

म चाद्य दिवसः प्राप्तस्ततो नैनं जहाम्यहम् ॥१६०॥

सुप्तश्चैनं यमः साक्षादुपागच्छत् सकिङ्करः ।

स एनमनयद् ब्रह्मा दिशं पिष्टनिषेविताम् ॥१६१॥

पशुपतं तमहं देवं मत्वेन वचसा विभुम् ।

पञ्च वै तेन मे दत्ता वराः शृणुत तान् मम ॥१६२॥

चक्षुषी च स्वराज्यञ्च ह्यी वरी शशुरस्य मे ।

मर्त्यं पितुः पुत्रगतं, पुत्राणां चात्मनः शतम् ॥१६३॥

चतुर्वर्षशतायुर्मे भर्ता लब्धय मत्प्रदान् ।

भर्तृर्हि जीवितायै तु मया क्षीणे त्विदं व्रतम् ” ॥१६४॥

व्रतपथ ऊचुः—

“ निमज्जमानं व्यसनैरभिष्टुतं

कुलं नरेन्द्रस्य तमोमये ऋदे ।

त्वया सुशोभ-व्रतपुण्ययुक्तया

ममुद्भूतं साधि ! पुनः कुलीनया ” ॥१६५॥

एवमात्मा पिता माता श्वश्रूः शशुर एव च ।

भर्तुः कुलञ्च सावित्रा सर्वे कृष्यात् ममुद्भूतम् ॥१६६॥

विराटसभायां समवेतानां कृष्णादीनां युद्धविषये मन्त्रणा^१

वृगम्यायन उवाच—

“कृत्वा विवाहं तु कुरुप्रवोरा-
 स्तादाभिमन्योमटिताः मयघाः ।
 विश्वस्य राक्षानुषमि प्रतोताः
 सभां विराटस्य ततोऽभिजातुः ॥१॥
 सभा तु सा मत्स्यवतः समृद्धा
 मणिप्रवेकोत्तमरत्नचिन्ता ।
 न्यस्तामना माल्यवती सुगन्धा
 तामभ्ययुंक्षी नगराजवयीः ॥२॥
 अद्यामनान्याविगतां पुरस्ता-
 दुभो विराटद्रुपदो नरेन्द्रो ।
 वृद्धो च मान्यो पृथिवीपतोनां
 पित्रा समं रामजनार्दनौ च ॥३॥
 पाञ्चाननगजस्य समोपतस्तु
 शिनिप्रवोरः सहरोहिषेयः ।
 मत्स्यस्य राजस्तु सुसचिञ्जटो
 जनार्दनपथेय युधिष्ठिरश्च ॥४॥

^१ उदीवर्गचि—(१५) इति भाष्ये ।

शुभाय सर्वे ह्युदयस्य शशी
 आशाङ्गी साङ्गवशास्तु य ।
 प्रहृष्टमाश्री य सुखे प्रथारौ
 विशाटपुङ्गव महाभिमन्युः ॥१३॥

सर्वे च हृदाः त्रिभिरु कम्पिता
 शीर्षेण हृदयेण हर्मिनश्च य ।
 स्याद्विभक्त द्वौर्देवाः कुमाराः
 सुवचसिषु यरामनेषु ॥१४॥

तद्योदविष्टेषु महारथेषु
 विराजमानाभरणाम्येषु ।
 रराज सा राजवती समृद्धा
 अहरिच शोभिमनरुपेता ॥१५॥

ततः कथास्ते समवाद्ययुक्ताः
 लल्ला विविक्ताः पुत्रवधवोराः ।
 मस्यर्द्धज्ञे परिविक्ताप्रताः
 लला नृपान्ते समुदोचमाणाः ॥१६॥

कदात्कामामाद्य च माधवेन
 भङ्घिताः पाण्डवकायज्ञेयोः ।
 ते राजभिन्नाः सदिता अशुश्वन्
 वाक्यं महार्थं सुमहोदयं च ॥१७॥

श्रीकृष्ण उवाच—

‘मर्भवद्विबिदितं यथायं
 युधिष्ठिरः सौवलेनाश्वत्थाम् ।
 जितो निश्रत्यापहृतं च राज्यं
 यनप्रवामे समयः कृतय ॥१०॥

शत्रुविजितुं तरसा महौ च
 मत्वे स्थितैः मत्वरयेर्यथावत् ।
 पाण्डोः सुतैस्तादृशमुपहृत्यं
 यथाणि षट् मस च शेषमथैः ॥११॥

द्वयोदशमेव सुदुस्सगोऽय-
 मश्रायमानेभवेतां समीपे ।
 क्लेशानमश्रान् विविधान् महद्वि-
 मदात्मभिद्यापि यमं निविष्टम् ।
 यतः परप्रेष्यनियोगमुत्तै-
 विच्छुद्धिगतं स्फुटनेन राज्यम् ॥१२॥

एवं मते धर्मसुगम्यं राज्यो
 दुर्योधनस्यापि च यदितं प्यात् ।
 तद्विनायार्थं कुरुपानुवासां
 धर्म्ये च युक्तं च यदश्रुत् ॥१३॥

अधर्मयुक्तं न च कामदेत

राज्यं सुभाषामपि धर्मराजः ।

धर्माद्यंयुक्तं तु महोपतित्वं

धामिऽपि कर्णिविदयं कुभूपेत् ॥१४॥

विद्वान् हि राज्यं विदित्वा नृपाणां

यथापहर्तुं पृथरादृपुत्रैः ।

मिथोऽपराधिनं यथा ज्ञानेन

लक्ष्यं महत्प्राप्तममहाह्वयम् ॥१५॥

न चापि पाथो विजितो रणे नैः

श्वर्तजसा पृथरादृपुत्रैः ।

तथापि राजा महितः सुहृद्भि-

रभोऽपतेऽनामयमेव तेषाम् ॥१६॥

यत्तु स्वयं पाण्डुसुतैर्विजित्य

समाह्वयं भूमिपतेः प्रयोध ।

तत्पार्थयन्ते पुरुषप्रवीराः

कुन्तीसुता माद्रवतीसुतौ च ॥१७॥

बभामियुक्तैर्विविधैरुपायैः

संप्रार्थिता हन्तुममिदमहैः ।

राज्यं जिहोर्वद्विरमद्विरुधैः

सर्वं च तद्यो विदितं यथावत् ॥१८॥

दुर्घोषिनस्त्रायि मते च येत्तुं
 वक्तुं च वाक्यानि युधिष्ठिरस्य ।
 मित्रं च मे स्याद्यदि तत्र कश्चि-
 द्दुर्जेभ्यःमाये कुरुपाण्डवानाम् ॥२८॥

न भोयमामला कुवपपीरं
 वैवित्तपोषं च महाभुभागम् ।
 शोचं तपुत्रं त्रिदुरं लोचं च
 गाभ्यारण्यं च मशुतपुत्रम् ॥

न ई च येऽपि धृतराष्ट्रपुत्रा
 बभ्रवशास्त्रा निगमशास्त्राः ।
 शिवाय चर्माय चरा चर्माय
 श्रीकृष्णायः सुतमालायाः ॥

एते च म ईः सभ्यामन्व
 शोचं कुवपु च भर्तृणु ।
 इत्यं चः कर्मा क्रियात्तुचं
 सुता सुतस्त्राचर्मा चरा चरात् ॥३०॥३३॥

इत्यं चर्माचर्मा चर्मा चर्मा
 इत्यं चर्माचर्मा चर्मा चर्मा ॥
 इत्यं चर्माचर्मा चर्मा चर्मा
 इत्यं चर्माचर्मा चर्मा चर्मा ॥३३॥

निवार्यमाणस्य वृद्धप्रवीरः

शुभैः सुहृद्भिश्चयमप्यतः ।

स दीप्यमानः प्रतिदीप्य शैलं

शाश्वारराजस्य सुतं मतासम् ॥

दित्या हि वषे च सुयोधनं च

समाह्वयेषितुमाजमाटः ।

दुरीदराम्नाय सहस्रशोऽन्ये

बुधित्विरो यान् विपद्भित्तं जेतुम् ॥

उक्त्वैव तान् सोधनमेव चाय

समाह्वयत्तेन जितोऽचपत्याम् ।

स दीप्यमानः प्रतिदेवनेन

अक्षेपु नित्यं स्वपराह्मुखेषु

भंरन्ध्रमाणो विजितः प्रमद्य

तत्रापराधः शकुनिर्न कथित् ।

तस्मान्प्रथम्यैव वधी प्रवोतु

वैचित्रवीर्यं बहुसामयुक्तम् ॥२४-२७॥

तथा हि शक्यो धृतराष्ट्रपुत्रः

स्वार्थे नियोक्तुं पुरुषैश्च तेन ।

अयुहमाकाहृत कीरवाणां

माश्रैव दुर्योधनमाश्रयध्वम् ॥२८॥

मात्रा जितोऽर्याऽर्थकरो भवेत्

युद्धेऽनयो भविता नेह मोऽर्यः” ॥३८॥

वेगम्पायन उवाच—

“ एषं ब्रुवत्येव मधुप्रवोरे

शिनिप्रवोरः सहस्रोत्थपात ।

तच्चापि वाक्यं परिनिन्द्य तस्य

समाददे वाक्यमिदं समन्युः ॥४०॥

शतृक्किर्वाच—

‘यादृशः पुरुषस्यात्मा तादृशं संप्रभापते ।

ययारूपोऽस्मरात्मा ते तयारूपं प्रभापये ॥४१॥

सन्ति व पुरुषाः शूराः सन्ति कापुरुषाम्नाथा ।

उभावेतौ दृढौ पचौ दृश्येते पुरुषान् प्रति ॥४२॥

एकस्मिन्नेव जायेते कुले क्लोवमहाबली ।

फनाफनवतो शास्त्रे यथैकस्मिन् वनस्पती ॥४३॥

नाभ्यसूयामि ते वाक्यं ब्रुवतो नाद्बलध्वज !

ये तु शृण्वन्ति ते वाक्यं तानसूयामि माधव ! ॥४४॥

कथं हि धमराजस्य दीपमल्पमपि ब्रुवन् ।

सुभते परिपन्थ्ये व्याहर्तमकुतोभयः ? ॥४५॥

समाह्वय महात्मानं जितवन्तोऽक्षकोविदाः ।

अनक्षत्रं यथाऽयदं तेषु धर्मजयः कुतः ? ॥४६॥

यदि कुन्तीसुतं शङ्के क्रौड्गतां भ्रातृभिः मद् ।
 अभिगम्य जयेयुस्तो तत्तेषां धर्मतो भवेत् ॥४०॥
 सम्राड्य तु राजानं सत्रधर्मरतं मदा ।
 निज्जत्या जितवन्तास्तो किं नु तेषां परं शुभम् ? ॥४१॥
 पश्यं प्रणिपतेद्यायमिह कृत्वा पश्यं परम् ।
 वनवासादिमुक्तानु प्रागः पतामहं पदम् ? ॥४२॥
 यद्ययं परविजानि कामयेत सुधिष्ठिरः ।
 एवमप्ययमत्यक्तां परासार्हति याचितुम् ॥५०॥
 कथं च धर्मयुक्तास्तो न च राज्यं जिहीषिषवः ।
 निवृत्तवनवासाम्भान् य आदुर्विदिता इति ॥
 पशुमीता हि भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।
 न व्यवस्यन्ति पाण्डूनां प्रदातं वैतृकं वस्तु ॥५१-५२॥
 अहं तु ताच्छ्रितैर्वाणैरनुनीय रणे वनात् ।
 पादयोः पातयिष्यामि कीनोयस्य महात्मनः ॥५३॥
 अथ ते न व्यवस्यन्ति प्रणिपाताय धीमतः ।
 गमिष्यन्ति सहामात्या यमस्य मदनं प्रति ॥५४॥
 न हि ते युयुधानस्य मंत्रस्यस्य युयुक्ताः ।
 किं समर्याः संभोटं वषस्येव महोधराः ॥५५॥
 को हि गाण्डोषधन्वानं कथं चक्रायुधं युधि ।
 मां चापि विपद्देहकृद् कथं भीमं दुरासदम् ॥५६॥

यमो च दृढधन्वानो यमकल्पौ महायुतो ।
 विराट् दृपदो वीरौ यमकालोपमदुती ॥
 को जिजीविपुरासीदेदृष्टदुम्नं च पार्थतम् ।
 पञ्चैतान् पाण्डवेषांश्च द्रौपद्याः कोर्त्तिवर्धनान् ॥
 समप्रमाणान् पाण्डूनां समवीर्यान् मदोत्कटान् ।
 सोभद्रं च महेष्वात्ममरैरवि दुःमहम् ॥
 गदप्रयुग्मसाम्बांश्च कालसूर्यानिभोपमान् ?
 ते वयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रं शकुनिना महे ॥
 कर्णे चैव निहत्वाजाघभिषेक्षाम पाण्डवम् ।
 नाधर्मा विद्यते कश्चिच्छत्रुन् हत्वाततायिनः ॥५७-६१॥
 चधर्म्यमयमर्म्यं च शावशाषां प्रयाशनम् ।
 ह्यहतस्तस्य यः कामर्मा कुसध्वमतन्द्रिताः ॥६२॥
 धार्तराष्ट्रो ह्ययुद्धेन न राज्यं दातुमिच्छति ।
 अथ पाण्डुसुतो राज्यं नभतो वा युधिष्ठिरः ।
 निहता वा रणे मर्यं स्वस्मान्ति यमुधातने' ॥६३॥

दृपद उवाच—

'एवमेतच्छशावाहो भविष्यति न भगवः ।
 न हि दुर्योधनो राज्यं मथुरेण प्रदास्यति ॥६४॥
 अनुवर्त्तति मे पार्थ धृतराष्ट्रः सुतविद्यः ।
 भ्रातृद्वेषो च कार्त्तव्यास्योऽप्यांश्चापेष्टवीरभो ॥६५॥

वसुदेवस्य वाक्यं तु मम ज्ञाने न युज्यते ।
 एतद्दि पुरुषेणापि कार्यं सुनयमिच्छता ॥६६॥
 न तु वाच्यो नृदुवचो धातंराट्टः कथंवन ।
 न हि मादंयसाध्योऽमो पापबुद्धिर्मती मम ॥६७॥
 गर्दभे मादंयं कुर्याद्गोषु तीक्ष्णं ममाचरेत् ।
 नृदु दुर्योधने वाक्यं यो वृथात्पापचेतसि ॥
 नृदु वै मन्यते पापो भाषमाणमशक्तिकम् ।
 हितमर्थे न जानीयादबुद्धिर्मादंवे मति ॥६८-६९॥
 एतद्यैव करिष्यामो यत्नय क्रियतामिह ।
 प्रस्थापयाम मित्त्रेभ्यो धनानुद्योशयन्तु नः ॥७०॥
 गन्धस्य हृदकेतोय जयन्नेनस्य वा विभो !
 कैकयानां च सर्वेषां दूता गच्छन्तु शीघ्रगाः ॥७१॥
 स च दुर्योधनो नून प्रेषयिष्यति सर्वशः ।
 पूर्वाभिवक्षाः मत्ताय भजन्ते पूर्यचोदनम् ॥७२॥
 तत्स्वरध्वं नरेन्द्राणां पूर्वमेव प्रचोदने ।
 महद्दि कार्यो बोद्धव्यमिति मे वर्तते मतिः ॥७३॥
 गन्धस्य प्रेषतां शीघ्रं ये च तस्याःशुगा नृपाः ।
 भगदत्ताय राज्ञे च पूर्वभागरवाभिने ॥
 अमितोज्ज्वले नद्योषाय चार्दिक्तादाश्वकाय च ।
 दीपप्रदाय गुराय रोहमाजाय वा विभो ! ॥७४-७५॥

धामोयता इन्द्राय मेनाविन्दुय पार्थिवः ।
 मेनजिप्रतिविन्दुय पित्रवर्मा सुवासुजः ॥१०१॥
 शाश्वती सुप्रहेमाय शैद्याधिपतिरेव च ।
 सुपार्थिव सुवाद्यय धीरवय महारथः ॥१०२॥
 गङ्गायां पद्मनाभां च दरदामां च ये मृगाः ।
 सुराधिप नदीजय कर्णवेष्टय पार्थिवः ॥१०३॥
 मीनय मोरधर्मा न भूमिपालय वीर्यवान् ।
 दुर्ययो दम्भाजय वार्तां च जनमीजयः ॥१०४॥
 शायानो वासुदेवय पूर्वागलो न पार्थिवः ।
 भृविनेना देवकय एतन्नमः सवात्मनेः ॥१०५॥
 काश्यपाय गङ्गायः जामधर्तिय वीर्यवान् ।
 काश्वीजा कृषिका ये न पथिमाल्यजाय ये ॥१०६॥
 कश्यपय काश्यप तथा वसुनदा मृगाः ।
 कश्यपय दुर्ययो गोवतीयाय ये मृगाः ॥१०७॥
 कश्यपय मृगार्मा न मलिमान् पार्थिवयाजः ।
 दाम्भ्यादां मारिच धृष्टकेतुय वीर्यवान् ॥१०८॥
 कश्यपय दम्भ्याय कृष मेनय वीर्यवान् ।
 कश्यपय मारिचय वीर्यवान् समुमान्पि ॥१०९॥
 कश्यपय मारिचय वासु वासुदेवय ।
 कश्यपय मारिचय मारिचय वीर्यवान् ॥११०॥
 कश्यपय मारिचय मारिचय वीर्यवान् ।
 कश्यपय मारिचय मारिचय वीर्यवान् ॥१११॥
 कश्यपय मारिचय मारिचय वीर्यवान् ॥११२॥

कुमारस्य कञ्चिद्द्वानामोमयो मुडदुर्मदः ।
 एतथा प्रेषता मोघमेतदि मम रोचते ॥८८॥
 अथ च सादृष्टो विदाकम राजन् । पुरोहितः ।
 प्रेषता धृतराष्ट्राय वाक्यमग्रे प्रदीयताम् ॥
 यदा दुर्योधनो वाच्यो, यदा आत्मानवी नृपः ।
 धृतराष्ट्रो यदा वाच्यो, द्रोणस्य शिष्या वरः* ॥८८ ८९॥

शरणागत-रक्षणम्

कपीत-तुभ्यकर्मवादः ।

कथित् सुद्रममाधारः पृथिव्यां कानमंसितः ।
 विशचार महावश्ये धीरः शकुनितुभ्यकः ॥१॥
 काकीन इव लज्जान्नो रत्नाजः कानमंसितः ।
 दीर्घजहो जगयादो महावली महाहनुः ॥२॥
 न च तस्य सुहृत् कथिद सस्यन्वी न वास्यवः ।
 स हि मेः संपरित्यक्तस्येन रोद्रेण कर्मणा ॥३॥
 ये नृयमा दुरात्मानः प्राणिप्राणहरा नराः ।
 अद्वेजनीया भूतानां प्याना इव भवन्ति ते ॥४॥

* वाचकर्म-वर्षेधि (शानिवर्षेधि—१०१-तमोऽध्यायि) ।

स वै क्षारकामादाय द्विजान् हत्वा वने सदा ।
 चकार विक्रयं तेषां घतङ्गानां जनाधिपः ॥५॥
 एवं तु वर्तमानस्य तस्य वृत्तिं दुरात्मनः ।
 अगमत् सुमहान् कालो न चाधर्ममबुध्यत ॥६॥

ततः कदाचित् तस्याय वनस्यस्य समन्ततः ।
 पातयन्निव वृक्षांस्तान् सुमहान् वातसंभ्रमः ॥७॥
 वारिधारासमूहेन संप्रवृष्टः शतक्रतुः ।
 क्षणेन पूरयामास मलिलेन वसुधराम् ॥८॥
 ततो धाराकुले काले संभ्रमवृष्टचेतनः ।
 शीतार्तस्तद्वनं सर्वमाकुलेनान्तरात्मना ।
 नैव निम्नं म्यले वापि सोऽविन्दत विहङ्गहा ।
 पूरितो हि जलोपेन तस्य मार्गो वनस्य तु ॥९-१०॥
 पक्षिणो वर्षवेगेन हता स्तीनास्तदाभवन् ।
 शृगाः सिंहा वराहाय स्थानमायित्य शिरते ॥११॥
 महता वातवर्षेण तामितास्ते वनौकसः ।
 भयार्ताय क्षुधार्ताय वभ्रसुः सद्विता वने ॥१२॥

स तु शीताहतेर्गात्रेभं जगाम न तस्थियान् ।
 ददर्श पतितां भूमौ कपोतीं शीतविद्धनाम् ॥१३॥
 दृष्टार्तोऽपि हि पापात्मा स तां पञ्चरकेऽक्षिपत् ।
 स्वयं दुःस्त्राभिभूतोऽपि दुःस्त्रमेवाफरोत् परे ।
 पापात्मा पापकारित्वात् पापमेव चकार सः ॥१४॥

मोऽप्यग्रसदयगडेषु मेघनीलं यमस्यतिम् ।

मैथ्यमाने विहङ्गोघैःखायावास-फलार्थिभिः ।

धात्रा परोपकाराय न साधुरिव निर्मितः ॥१५॥

अथाभवत् क्षणेनैव वियद् विमलतारकम् ।

महत् मरु इवोत्पुञ्जं कुमुदच्छुरितोदकम् ॥१६॥

ताराद्यं कुमुदाकारमाकार्यं निर्मलं षट् ।

घनेर्मुहं नभो दृष्ट्वा सुख्यकः शीतविह्वलः ।

दिशो विनोकयामास विगाढां प्रेक्ष्य गर्वरीम् ॥१७॥

“दूरतो मे निवेगय देशादग्नात्” स चिन्तयन् ।

हस्तबुडिर्दृष्ट्वा तस्मिन् यत्सुं तां रजनीं ततः ।

साञ्जलिः प्रणतिं कृत्वा यावदमाह यमस्यतिम् ।

“गरुडं यामि यान्यस्मिन् दैवतानि यमस्यतो” ॥१८-१९॥

स शिनायां शिरः कृत्वा पर्षास्यास्तीर्य भूतले ।

दुःखेन महताविष्टस्ततः सुखाय पक्षिदा ॥२०॥

अथ कृत्वा साङ्गाय विहङ्गः मनुद्वयजगः ।

दीर्घकान्धोपितो राजंस्तत्र विचतमृदहः ॥२१॥

तस्य कल्पगता भार्या चरितुं नाभ्यवर्तत ।

माताश्च रजनीं दृष्ट्वा न पत्नीं पर्यतप्यत ॥२२॥

“यातवर्षं महत्समीपं चागच्छति मे त्रिषा ।

किञ्च तन्कारणं येन सादापि न निवर्तते ॥२३॥

अपि तस्मिन् भवेत् तस्याः त्रिषाया इव कान्धने ॥

तया विरहितं शीर्षं शून्यमस्य वृहं मम ॥२४॥

पुत्र-पौत्र-यधु-मृन्धेराजीर्णमपि मर्यतः ।
 भार्याहीनं गृहमप्य गन्धनेय गृहं भवेत् ॥२५॥
 न गृहं गृहमित्याद्गर्गद्विषा गृहमुच्यते ।
 गृहं तु गृहिणीहीनमग्न्यमद्वयं मतम् ॥२६॥
 यदि मा रक्तनेद्यान्ता धिवाद्गो मधुरम्भरा ।
 अथ नायाति मे कान्ता न कार्यं जीवितेन मे ॥२७॥
 न भुङ्क्ते मय्यभुङ्क्ते या, नाम्नाते छाति मुग्रता ।
 नातिठल्युपतिष्ठेत, न येतेऽग्रयिते मयि ॥२८॥
 हृष्टे भवति मा हृष्टा, दुःखिते मयि दुःखिता ।
 प्रोषिते टोनवदना, क्रुहे च प्रियवादिनो ॥२९॥
 पतिव्रता पतिगतिः पतिप्रियार्हिते रता ।
 यस्य म्यात् तादृशी भार्या धन्याः स पुरुषो भुवि ॥३०॥
 मा हि शान्तं चुधानै च जानीते मां तपस्विनो ॥
 अनुरक्ता स्थिरा चैव भक्ता दिग्धा दशस्विनो ॥३१॥
 वृक्षमूनेऽपि दयिता यस्य तिष्ठति तद् गृहम् ।
 प्रासादोऽपि तथा हीनः कान्तार इति निश्चितम् ॥३२॥
 धर्मार्थं कामकालेषु भार्या पुंसः सहायिनो ।
 विदेशगमने चास्य सैव विश्वासकारिका ॥३३॥
 भार्या हि परमो ह्यर्थः पुरुषस्यह पथ्यते ।
 असहायस्य लोकेऽर्द्धिज्ञोकयात्रा-सहायिनी ॥३४॥
 तथा रोगाभिभूतस्य नित्यं क्वचनगतस्य च ।
 नास्ति भार्यासमं किञ्चिदरस्वार्तस्य भेषजम् ॥३५॥

नानि भार्यासमा कर्णानि भार्यासमा गतिः ।
 नानि भार्यासमो नारि वनायो धर्मसदृह ॥१६॥
 दण्ड भार्या इहं नानि माध्या च विद्ययादिनाः ।
 दण्डं तेन मन्त्रस्य दण्डस्य तथा इहम् ॥१७॥

एव तिष्ठन्तस्य च द्रुवा तु कर्णं वचः ।
 गृहीता मधुनिजं वयोता वाक्यमग्रयोत् ॥१८॥

कौलीवाच—

“इहोऽनोव सुभाष्याहं यस्या मी दयिताः पतिः ।
 वसतो वा वसो वापि सुप्तानिर्धं धमापते ॥१९॥
 न मा क्वा दृभिमन्त्रया दस्या भर्ता न तुष्यति ।
 तुहं भर्तृवि नाराणा तुहा च्छु मधुदेवता ॥२०॥
 दावाग्निर्नैव निदध्या मधुप्यमावजा अता ।
 मधोभवति मा नारी यस्या भर्ता न तुष्यति” ॥२१॥

इति मधुदेव दुःपार्ता भर्तां दुःपितं तथा ।
 कौली मधुनिजापि गृहीता वाक्यमग्रयोत् ॥२२॥
 “हन्त ! वक्ष्यामि ते श्रेयः, द्रुवा तु कुरु तत् तथा ।
 शरणागतमन्त्राता भव वान्त ! विज्ञेयतः ॥२३॥
 एव यादुनिजः श्रेते तथावासं समाश्रितः ।
 शीतानेय तुधानेय पूजामग्नौ समाश्रित ॥२४॥
 यो हि कश्चिद् दिजं हन्याद्, याश्च लोकाश्च मातरम् ।
 शरणागतं च यो हन्यात्, तुल्यं तेषां च पातकम् ॥२५॥

यस्तु धर्मो यथायति गृह्यस्यो ह्यनुवर्तते ।
 स प्रेक्ष्य समते लोकात्मनयानिति शुभम् ॥४३३॥
 स ह्ये सत्यात्मवामय पुत्रप्राप्तमि च द्वित ।
 तत् सार्द्धे देया व्याजा धर्माद्यो परिगृहा च ।
 पुत्रासम्पौ यत्पुत्रस्य लो मीयेतास्य मनो यथा " ॥४३४॥
 इति सा यकृता याका पञ्चमस्या तयभिर्नो ।
 यतिदु ख्याल्लिता यज्ञा भर्तारं यगुदैकत ॥४३५॥

स यथा वचनं गुणा धर्मं युक्तिममन्वितम् ।
 कुर्यात् स यथा गुणो वाप्यजाकुलनीचनः ॥४३६॥
 तं वै साकुलिक इत्या विविदुष्टेन कामेया ।
 पुत्रप्राप्तम गच्छेत् स यथा वलितौपितम् ॥४३७॥
 यथाच, "आगतं मेत्या, मुक्ति त्रिं यथायति ते ।
 कल्याणस्य च कर्तव्यः स्यात्तु वरतेते सपान् ॥४३८॥
 तद् यथायति यथायति त्रिं यथायति, विविदुष्टेन ।
 इत्येतेन वाप्यजा कुलनीचनो वै द्वितः सायथायतः ॥४३९॥
 यथायति तं यथायति तं यथायति ॥४४०॥
 यथायति यथायति यथायति यथायति ॥४४१॥
 यथायति यथायति यथायति यथायति ॥४४२॥
 यथायति यथायति यथायति यथायति ॥४४३॥

तद् मूर्ध्नि मां सुविश्वो यत्त्वं वाचा वदित्यपि ।

तत् करिष्याम्यहं मघे, मा त्वं शीक्रे मनः कथाः" ॥५६॥

तस्य तदघनं श्रुत्वा मकुनेर्भुवकोऽग्रधीत् ।

"बाधते खलु मां शीतं, हिमद्वार्यं विधीयताम्" ॥५७॥

एवमुक्तस्ततः पत्नी पर्वाभ्यास्तोयं भूतली ।

यथागतिं हि पर्शेन खलनाये हृतं ययौ ॥५८॥

स गत्वाद्गारकर्मात्सं गृहीत्वान्निमघागमत् ।

ततः शुष्केषु पर्शेषु पावकं सोऽप्यदीपयत् ॥५९॥

स सन्दीप्तं महत् कृत्वा तमाह शरण्यागतम् ।

"प्रतापय सुविश्वः स्वभाषाण्यकुतोभयः" ॥६०॥

स तथोक्तस्तथैत्युक्त्वा सुभ्यो गात्राण्यतापयत् ।

धन्निघत्यागतप्राणस्ततः प्राह विशङ्गमम् ॥६१॥

"दत्तमाहारमिच्छामि त्वया, शुद्धं वापते हि माम्" ।

स तदघः प्रतिश्रुत्य वाक्यमाह विशङ्गमः ॥६२॥

"न मीदृश्वि विभवो येन नामयेयं कृष्णं तव ।

सत्यधेन हि जीवामो वयं नित्यं वनीकमः ॥६३॥

मद्यपो नास्ति वाक्काकं मुनीनामिव भोजनम्" ।

इत्युक्त्वा तं तदा तत्र विदर्ष-वदनोऽभवत् ॥६४॥

सुहृतीहधर्मशुभु स पत्नी पदिघातिनम् ।

उवाच, "तपस्ये त्वां सुहृते प्रतिपालय" ॥६५॥

इत्युक्त्वा शुष्कपर्शेषु ससुञ्जशान्दं दृतागमम् ।

इत्येव महताविष्टः स पत्नी वाक्यमब्रवीत् ॥६६॥

सुत्-पिपामातप-सहः कृषो धमनि-मन्ततः ।

उपवासार्धदुविधेयस्थि पारलौकिकम् ॥७७॥

पद्मो ! देहप्रदानेन दयितातिथिपूजना ।

तप्साहमे चरिष्यामि, धर्मो हि परमा गतिः" ॥७८॥

एवमुक्त्वा विनिधित्य रौद्रकर्मा स तुभ्यकः ।

महाप्रस्थानमाश्रित्य प्रययौ संमितव्रतः ॥७९॥

सतो यष्टिं शनाकां च चारकं पञ्चरं तथा ।

तां च बह्वां कपोतीं च प्रमुष्य विमसर्ज ह ॥८०॥

ततो गते शाकुनिके कपोतो प्राह दुःखिता ।

संश्रुत्य सा च भर्तारं रुदती शोककर्षिता ॥८१॥

"माहं ते विप्रियं कान्त । कदाचिदपि संश्ररे ।

सर्वापि विधवा नारो बहुपुत्रापि शोचते ॥८२॥

नास्ति भर्तृसमी नायो, नास्ति भर्तृसमं सुखम् ।

विसृज्य धनसर्वस्वं भर्ता ये शरणं क्षियाः ॥८३॥

न कार्यमिह मे नाथ ! जीवितेन त्वया विना ।

पतिहोना तु का नारो सती जीवितुमुसहेत् ।" ॥८४॥

एवं विसृज्य बहुधा कर्ष्यं सा सुदुःखिता ।

पतिव्रता सम्प्रदीप्तं प्रविशेय दुताधनम् ॥८५॥

सतः स्वगे गतः पत्नो विमानधरमास्थितः ।

कर्मणा पूजितस्तत्र रमे स सह भार्यया ॥८६॥

कथासरित्सागरः

जीमूतवाहन-चरितम्^१

अस्यभिकाजनयिता नगेन्द्रो हिमवानिति ।
न केवलं गिरोषां यो गुरुर्गोरोपतेरपि ॥१॥
विद्याधरनिशमे च तस्मिन् विद्याधराधिपः ।
उवाम राजा जीमूतकेतुर्नाम मङ्गाचले ॥२॥
तस्याभूत् कल्पवृक्षस्य गृहे पितृकमागतः ।
नाम्नान्वर्धेन विख्यातो यो मनोरथदायकः ॥३॥

कदाचिच्च स जीमूतकेतु राजाभ्युपेत्य तम् ।
एयानि देवताभानं कल्पद्रुममयाचत ॥४॥ ✓
“सर्वदा प्राप्यतेऽस्माभिस्त्वत्तः सर्वमभीषितम् ।
तदपुत्राय मे देहि देव ! पुत्रं गुणान्वितम्” ॥५॥
ततः कल्पद्रुमोऽवादीत्, “राजसुतपत्स्यते तव ।
जातिधरो दानवीरः सर्वमभूतहितः सुतः” ॥६॥
तच्छ्रुत्वा स प्रहृष्टः सन् कल्पवृक्षं प्रपद्य तम् ।
गत्वा निषेध तद्राजा निजां देवोमनन्दयत् ॥७॥

१ कथासरित्सागरे—पत्रके अन्तरे तितीये पृ० ११६ ।

एष तस्याचिरादेव राष्ट्रः सुनुरजायत ।
 लोमूतवाहनं तच्च नःत्वा स विदधे पिता ॥८॥
 ततः सङ्घञ्जया मार्कं मर्ध्वभूताशुकम्पया ।
 क्षमाम स महामत्स्यो हृदिं लोमूतवाहनः ॥९॥
 क्रमाच्च यौडराज्यस्यः परिचर्या-प्रमादितम् ।
 शोकाशुकम्पो वितरं विजने स ध्यजिघ्रषत् ॥१०॥
 "जानामि तात ! यद् भाषा भवेऽस्मिन् क्षणभङ्गुराः ।
 स्थिरं तु महतामेकमाकलयममसं यमः ॥११॥
 परोपकृतिसम्भूतं तदेव यदि, इत्थं । तत् ।
 किमन्यत् स्यादुदाराणां धनं प्राप्ताधिः प्रियम् ॥१२॥
 सम्यच्च विद्मुदिव सा लोकलोचनखेटकत् ।
 ॥ लोला क्वापि क्षयं याति या परानुपकारिणी ॥१३॥
 तदेव कल्पविटपी कामदो योऽस्ति नः स चेत् ।
 परार्थं विमियुञ्जेत, तदासं तत् फलं भवेत् ॥१४॥
 तत्तद्याहं करोमीह यद्येतस्य समृद्धिभिः ।
 अदरिद्रा भवत्येषा सर्वार्थिजनमंहतिः " ॥१५॥
 इति विश्राप्य वितरं तदनुद्यामवाप्य सः ।
 लोमूतवाहनो गत्वा सः कल्पद्रुममवरोत् ॥१६॥
 "देव ! त्वं यद्यदप्यारमभीष्टफलदायकः ।
 तदेकमिदमथ त्वं मम पुरय वाञ्छितम् ॥१७॥
 अदरिद्रां कुरुष्वेतां पृथिवीमखिलां मखे ।
 अख्यसु ते, प्रदत्तोऽसि लोकाय हृदिषादिभे " ॥१८॥

इत्युक्तस्तेन धीरेण कल्पवृक्षो यवर्ष मः ।

कनकं भूतले भूरि, मनन्दुयास्विन्ताः प्रजाः ॥१८॥

“दयालुर्वाधिमस्वांगः कोऽन्यो जोमूतवाहनात् ।

शक्रयादर्थिमात्कर्त्तमपि कल्पवृक्षं कृतो ?” ॥२०॥

इति जातानुरागासु ततो दिक्षु विदिक्ष्यपि ।

जोमूतवाहनस्योच्चैः पश्ये विगर्हं ययः ॥२१॥ ३४

ततः पुध्रप्रथावद्दमूनं राज्यं समत्मराः ।

दृष्ट्वा जोमूतकेतोस्तद्गोत्रजा विह्वलितं ययुः ॥२२॥

दानोपयुक्त-मत्कल्पवृक्षमुक्तासु दं च तत् ।

मिनिरे निष्प्रभाषत्वाञ्जेतुं सुकरमेव ते ॥२३॥

ततः सम्भूय युवाय कृतबुद्धिषु तेषु च ।

पितरं तसुवाचेनं धीरो जोमूतवाहनः ॥२४॥

“यथा शरीरमेवेदं जलतुदतुदमविभम् ।

प्रवातदोषचपस्तास्तथा कस्य कृते श्रियः ? ॥२५॥

ता अप्यन्योपमर्देन मनसो कोऽभिवाञ्छति ?

तस्मात्तात ! मया नैव योद्व्यं गोत्रजैः सह ॥२६॥

राज्यं त्यक्त्वा तु गन्तव्यमितः कापि वनं मया ।

पासतां ह्यपथा एते, मा भूत् स्वकुमरंक्षयः” ॥२७॥

इत्युक्तवन्तं जोमूतवाहनं स पिता ततः ।

जोमूतकेतुरप्येवं अगाद कृतनिषयः ॥२८॥

“मयापि पुत्र ! गन्तव्यं, का हि वृद्धस्य मे स्पृहा ?

राज्ये ह्येष इव त्यक्ते यूनापि ह्यपथा त्वया” ॥२९॥

एवमुक्तवता साकं सभाय्येष " तथे "ति सः ।
 पिषा जगाम जोमूतवाहनो मन्वयाचलम् ॥१०॥
 तत्राधिवाने सिद्धानां चन्दनच्छत्रनिर्भरि ।
 स तस्यावाच्यमपदे परित्वर्यापरः पितुः ॥११॥

एष मित्राधिराजस्य षष्ठी विश्वावसोः सुतः ।
 मित्रं मित्रावधुर्नाम तस्याव समपद्यत ॥१२॥ ✓
 तत्सुमारुह मोऽप्यग्रदेकास्त्रो जातु कन्यकाम् ।
 जन्मान्तरप्रियतमां ज्ञानो जोमूतवाहनः ॥१३॥
 तत्कान्तं च तयोस्तुत्र्यं युनारव्योऽव्यदर्शनम् ।
 चभून्मनोमृगामन्दवायुरावन्धमविभम् ॥१४॥

ततोऽकघ्मात् भ्रमभ्येत्य त्रिजगत्पूज्यमिकटा ।
 जोमूतवाहं प्रीतः स मित्रावसुरभ्यधात् ॥१५॥
 " कन्या मन्वयवत्याख्या स्वमा भिक्षि कनोयसी ।
 तामहं ते प्रयच्छामि, समिच्छां साम्यघा कृपाः " ॥१६॥
 तच्छ्रुत्वा च स जोमूतवाहनोऽपि जगाद तम् ।
 " सुवराज ! ममाभूत् सा भार्या पूर्वोऽपि जन्मनि ॥१७॥
 त्वच्च तत्रैव मे जाता द्वितीयं हृदयं शुद्धम् ।
 जातिस्मरोऽप्यहं, मध्ये पूर्वजन्म स्मरामि तत् ॥१८॥
 किन्तु पूर्वमितो गत्वा मम विशोऽभिधेदय ।
 तपोः प्रमाणीकृतयोः सिद्ध्यन्ते तत्तद्विहितम् " ॥१९॥

इदं नियम्य जोमूतवाहनात् प्रीतमात्मनः ।
 गत्वा मित्रावसुः सध्वं तत्पितृभ्यां ददंस तत् ॥२०॥

अभिनन्दितवाक्यय ताभ्यां दृष्टमादेव सः ।

युवराजो विवाहाय मन्थानमकरोत् स्वपुः ॥४१॥

ततो जग्राह विधियत्तस्या जीमूतवाहनः ।

पाणिं मनययत्याः स मिडराजपुरस्ततः ॥४२॥

कृतोदाहृष्टतद्दास्यो तद्विभ्रं जीमूतवाहनः ।

मनयादौ महाहंसं विभजेन वधूमसुः ॥४३॥

एकदा च शशुर्व्यंशं स मित्रावसुना सह ।

बेलावनानि अन्तधेरयनोक्तवितुं ययो ॥४४॥

तत्रापश्यच्च पुरुषं युवानं विग्नमागतम् ।

निवर्त्तयन्तं जननीं "हा पुत्रे"ति विराविषीम् ॥४५॥

अपरेण परिचक्रं भटेनेवानुयायिना ।

पुरुषेण पृथुस्तद् प्राप्यैकं गिलातनम् ॥४६॥

"कस्त्वं ? किमोहसे ? किञ्च माता त्वां "शोचतो"ति तम् ।

स पपच्छ, ततः मोऽपि तस्मै हत्तान्तमब्रवीत् ॥४७॥

"पुरा कश्यपभाष्यं हे कद्रूय विनता तथा ।

मिथः कथाप्रमद्रेण विवादं किल चक्रतुः ॥४८॥

आद्या श्यामान् रवेरज्ञानवादीदपरा मितान् ।

अन्योऽन्यदानभावश्च पणमत्र बबन्धतुः ॥४९॥

ततो जयायिनो कद्रूः स्वैरं नरोर्निजात्मजेः ।

विपदूत्कार-मनिनानकस्याज्ञानकारयेत् ॥५०॥ ✓

ताहर्षाद्योपदश्यैतान् विनतां कृद्गना जिताम् ।

दासीचकार, कटा हि स्त्रीणामन्यासद्विष्टुता ॥५१॥

“तद् बुद्ध्वागत्य विनतातनयो गरुडस्तादा ।
 सार्वभौम मातुर्दासत्वमुक्तिं कद्रूमयाचत ॥५२॥
 ततः कद्रूसुता नागा विचिन्त्येवं तममुवन् ।
 ‘भो वैनतेय । शौराब्धिः प्रारब्धो मयितुं सुरैः ॥५३॥
 ततः सुधा समाहृत्य प्रतिपस्तु प्रयच्छ नः ।
 मातरं स्त्रीकुक्ष्याय भवान् हि वनिनां परः’ ॥५४॥

“एतन्नागवचः श्रुत्वा गत्वा च शौर-वारिधिम् ।
 सुधार्थं दर्शयामास गरुडो गुरु पौरुषम् ॥५५॥
 ततः पराक्रमप्रोतो देशम्तत्र स्वयं हरिः ।
 ‘तुष्टोऽस्मि ते, वरं कश्चिद् हृणोष्ये’त्यादिदेय तम् ॥५६॥
 ‘नागा भवन्तु मे भक्ष्या’ इति सोऽपि हरेस्ततः ।
 वैनतेयो वरं वधे मातुर्दास्येन कोपितः ॥५७॥
 ‘तथे’ति हरिणादिष्टो निजवीर्याजितामृतः ।
 स संवमय मन्त्रेण गदितो घातवस्तुना ॥५८॥
 ‘तथा पचीन्द्र । कार्यं ते यथा मूढैर्न भुज्यते ।
 नागैः सुधा, यथा चैनां तेभ्यः प्रत्याहराम्यहम्’ ॥५९॥

“एतच्छ्रुत्वा ‘तथे’न्दुक्त्वा स वेणुव यरोद्गरः ।
 सुधाकलहप्रमादाद्य तार्ष्णीं नागानुपापयो ॥६०॥
 वरप्रभावभोक्तार्य सुग्धान,राज्यगाद तान् ।
 ‘इदमागोतममूर्ते, सुधायां मम वृष्टताम् ॥६१॥
 भयञ्चेत् स्यापय,स्येनदहं शो दर्भमंस्तरे ।
 उच्योचाम्बाह्व गच्छामि, स्त्रीकुक्ष्यमितः सुधाम्’ ॥६२॥

'तये'त्युक्ते च त्रैलोक्यः स पवित्रे कुशाभरि ।
 सुधाकलशमाधत्त, ते चास्य जननीं जहृः ॥६१॥
 दास्यमुक्ताञ्च कृत्यं मातरं गरुडो गते ।
 यावदाददते नागा निःशङ्कात् किनामृतम् ।
 तावन्निपत्य सहसा तान् विमोह्य स्वगणितः ।
 तं सुधाकलशं यज्ञो जहार कुशमंभरात् ॥६४-६५॥
 विपश्चास्तोऽयं नागास्तं निनिहृदभमंभरम् ।
 कदाचिदमृतमगीत सेषोऽप्यस्मिन् भवेदिति ॥६६॥
 तेन पाटितजिह्वास्तो वृथा प्रापुर्दिजिह्वताम् ।
 हास्यादृते किमन्यत् स्यादतिनोव्यवतां फनम् ॥६७॥

“प्रयासुव्यामृतरभान् नागान् वैरो हरेवरात् ।

तादृशेः प्रवृत्ते भोक्तं तासिपत्य पुनः पुनः ॥६८॥
 तदापाते च पातालं त्रामनिर्जोविराशितम् ।
 प्रभ्रष्टगर्भिणीगर्भमभूत् क्षपितपद्मगम् ॥६९॥
 तं दृष्ट्वा चान्वहं तद् वासुकिर्भृजगेश्वरः ।
 कृत्स्नमेकपदे नष्टं नागलोकममन्यत ॥७०॥

“ततो दुर्वारिचोर्यस्य सद्यस्तस्य विचिन्त्य सः ।
 समयं प्रार्थनापूर्वै चकारैवं गदन्मतः ॥७१॥
 'एकमेकं प्रतिदिनं नागं ते प्रेषयाम्यहम् ।
 आहारहेतोः पचोन्द्र ! पयोधि-पुन्निनाचले ॥७२॥
 पाताले तु प्रवेष्टव्यं न त्वथा मर्दकारिणा ।
 नागलोकक्षयात् स्वार्यस्तावेष हि विनश्यति' ॥७३॥

इति वासुकिना प्रोक्तम्येति गरुडोऽन्वहम् ।
 तत्प्रेषितमिहेकोकं नागं भोक्तं प्रथक्रमे ॥७४॥
 तेन क्रमेण चामंख्याः फणिनोऽत्र चर्य गताः ।
 अहश्च शङ्खबुद्धाख्यो नागो धारो समाद्य च ॥७५॥
 अतोऽहं गरुडाहारहेतोर्वध्यशिलाभिन्नाम् ।
 मातुष्य मीचतां प्राप्तो नागराजनिदेवतः” ॥७६॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा शङ्खबुद्धस्य दुःखितः ।
 स्नान्तःखिदः स जीमूतवाहनममभाषत ॥७७॥
 “अहो ! किमपि निःसर्वं राजत्वं वत वासुकेः ।
 यत् स्वहस्तेन नोयन्ते रिपोरानिपतां प्रजाः ॥७८॥
 किं न प्रथममाश्लेष तेन दत्तो गरुभते ?
 क्रोवेनाभ्यविता कीयं स्वकुलत्रयमाचिता ? ॥७९॥
 अतुष्य कामपात् पापं तार्क्ष्योऽपि कुरुते कियत् ?
 देहमाह कृते मोहः कोटगो महतामपि ! ॥८०॥
 तदहं तावदद्येकं रक्षामि त्वां गरुभतः ।
 स्वगरोरपदानेन मा विपादं लयाः सखे !” ॥८१॥

तच्छ्रुत्वा शङ्खबुद्धोऽपि धर्यादितदुवाच तम् ।
 “शान्तिमेतन्महामख ! माश्लेषं भाषथाः पुनः ॥८२॥
 न काचम्य कर्ते जातु युक्ता मुक्तामधिः अतिः ।
 न चाप्यहं गमिष्यामि कथां कुलकलद्विताम्” ॥८३॥
 एवमहा तं निविध्यैव माधुर्जीमूतवाहनम् ।
 मत्वा गरुडवेसाद्य स अथात्तरगामिनीम् ।

शङ्खचूडो ययौ तत्र वारिधेस्तोरवर्त्तिनम् ।
 अन्तफाले नमस्कृत् गोकर्णस्यमुमापतिम् ॥८४॥८५॥

गते तस्मिन् स कारुण्यनिधिर्जोमूतवाहनः ।
 तद्घाणायामदानेन बुबुधे लब्धमन्तरम् ॥८६॥
 ततस्तद् विस्मृतमिध क्षिप्रं कृत्वा स्वयुजितः ।
 कार्यापदेयाद् व्यसृजद्विभं मिश्रवमं गृहम् ॥८७॥
 तत्क्षणञ्च समाभव-तार्थ्यपक्षानिज्ञाहता ।
 तत्सखदर्शनाद्यर्थ्यादिव सा भूरधूर्षत ॥८८॥
 तेनाहि-रिपुमायान्तं मत्वा जोमूतवाहनः ।
 परानुकम्पो तौ यध्यगिनामध्याहरोद्भ सः ॥८९॥
 अणाशान् निपत्यैव महामर्त्यं जहार तम् ।
 पाहृत्य अद्या गदङ्गः स्वच्छायाच्छादिताम्बरः ॥९०॥
 परिस्रवदस्यधरं श्रुतीतृणात् शिष्यामणिम् ।
 मोत्वा भक्तविनं देवमारिभि शिष्यै रितिः ॥९१॥
 तत्कामं पुण्यश्रुष्टिञ्च निशपात नभस्तनात् ।
 तद्दर्शनाच्च " किं श्येनदि " ति तार्क्ष्यं विनिश्चित्ये ॥९२॥

तावत् स शङ्खचूडोऽव मत्वा गोकर्णमागतः ।
 ददर्श वधिगमावनिक्तं यध्यगिनातनम् ॥९३॥
 " हा विद्मः मदर्थं तेनास्मा दत्तो जने महाभगा ।
 तन् कुत्र मोतस्तास्तेन चरिऽस्मिन् स भविष्यति ? ॥९४॥
 अस्मिन्मि दृते तावत् कदाचिन् तमवाप्तवान् " ।
 इति साधुः स तद्दृष्टधारासमुपरेन् यदौ ॥९५॥

वदामरि तु मागरः ।

गदहो भवत्वं बुद्धा मविष्मयमविष्मयत् ॥२६॥

“कविन् क्रिमश्च एवायं भव्यमाणाऽपि यो मया ।

विष्मयते न तु परं, धीरं प्रच्युतं ह्यपि ॥” ॥२७॥

एवमविष्मयमाद्यं तात्पर्यं तादृग्बिधोऽपि यः ।

निजगाद निजामादभिदैः जीमूनवाहनः ॥२८॥

“एविराजः समाख्यैव गगारे मांमयोविनम् ।

तद्वदामः तदुमोऽपि किं निवृत्तोऽसि भवत्वात् ॥” ॥२९॥

तच्छ्रुत्वाप्येवमगच्छं म एवच्छ एविराजः ।

“भागः माधो । न तावत्वं, मुहितिं को भवानिति ॥१००॥

“भाग एवास्मि, भुङ्क्ष्व त्वं ययारथं समापय ।

चारथा ह्यममाभैव किं धीरस्यज्यते क्रिया ॥” ॥१०१॥

इति यावच्च जीमूनवाहनः प्रतिवर्ति तम् ।

तावत् न गदहोऽस्य प्राप्नो दूरादभाषत ॥१०२॥

“मा मा गदमयेवैव जागो, जागो ह्यहं तव ।

तदेतं मुच्यं, कोऽयं ते जातोऽकाण्डे वत भ्रमः ॥” ॥१०३॥

तच्छ्रुत्वातोव विभ्रामो वभूव न स्वगीयतः ।

वाञ्छितामिद्विदित्वा गीञ्जि जीमूनवाहनः ॥१०४॥

ततोऽन्योऽन्य-ममाहाय-कन्दद्विव्याधराधिपम् ।

बुद्धा ते भविते मोहाद् गदम्भानभ्यतप्यत ॥१०५॥

“यहो वत नृप, मस्य पापमापतितं मम ।

किं वा सुलभपाया हि भवन्पुकार्गटस्यः ॥१०६॥

शाब्दस्त्वैव महाभेकः परार्थ-प्रापदायिना ।

ममेति-सोद्वेकवर्गं येन विग्रहमधःकृतम् ॥१००॥

इति तद्विनायकाच्च मरुहं पापशुद्धये ।

वक्तिं विविचं जीमूतवाहनोऽथ जगाद सः ॥१०१॥

“पक्षोद् । किं विचक्षोऽसि ? मत्वं पापाद् विभिवि चेत

तद्विदानीं न भूयसो भस्या ज्ञेमे भुजङ्गमाः ॥१०८॥

कार्यघातुमपक्षेषु पूष्यभुजेषु भोगिषु ।

पक्षोऽथ हि प्रतोकारो ह्यव्याख्यचिन्तिते तव ” ॥११०॥

इत्युक्तस्तेन स प्रातप्रासर्षो भूतानुकम्पिता ।

“तथ”ति प्रतिपेदे तद् वादी तस्य गुरोरेव ॥१११॥

यसो चाभूत्मानितं नाकाकावपितं जघात् ।

अनाङ्गं तत्र तदाव्याख्यस्यैवात्मकोनपि ॥११२॥

ततश्च वाचादागव्य देव्या भिक्षोऽभूतेन सः ।

जीमूतवाहनो गोप्यो तद्भाष्योभक्तिगुहया ॥११३॥

निभाधिकतरीनुभूतकार्त्तान्यङ्गानि जज्ञिरे ।

तस्य ज्ञानमगःर्षांश्च दृष्ट्वाभिजनिभिः सच ॥११४॥

स्तेःशोच्ये च देहिम यजया च विराजितम् ।

कुपुञ्जमन्तु न वञ्चयतो जामूतवाहनम् ॥११५॥

मनस् तस्य भाष्यो च सञ्जात गितरी तथा ।

ह्ये न इष्टुर्वेदं दृष्ट्वा स सुखवर्गैर्वर्जितः ॥११६॥

इत्युक्तस्तेन ससर्षाभिकानां च मरुहो वि तत् ।

इत्युक्ते वै ससर्षैःशुच्ये च वरगैश्चमभ्यगात् ॥११७॥

सिद्धं कथं वासुदेवस्य श्रीविलसत्त पदगता ।

संजातम् विनिर्दिष्टं संनन्दनभयं तत्र ॥१८॥

विष्टष्टोमं च तयो गद्गदकी निजालयम् ।

नवद्वन्द्वविष्टष्टं लोकाधामपि तद्वयम् ॥१९॥

‘विद्यते किं दृष्टा वत्स ! महानिव मनोरथः ।

एतद्वागर्भजातं च मन्त्रं ममीदरे ॥ १० ॥

एतामीताममद्राव्यमधिदेवाधिराव्यसि ।

एतं तुल्यदमप्यस्य विष्णु न त्वं मया पूतः ॥ ११ ॥

एतद्वाजासर्गं सर्वभूतान्मन्दवैतनम् ।

यीष्यं ममैव पुत्रस्य किमाभा क्रियते त्वया ॥ १२ ॥

एषैर्मनोरथस्तोऽयं सत्पुत्रस्यैव किं दृष्टा ?

तुमोऽस्मान्मत्तानो कश्च किं त्वया नावगम्यते ?” ॥ १३ ॥

परायण उवाच—

“एतुष्टस्य वितरं बालस्तुष्टा मातृभाषितम् ।

जगाम कुर्वितो मातुर्निजाया द्विजमन्दिरम् ॥ १४ ॥

तं दृष्टा कुर्वितं पुत्रमीपत्पस्फुरिताधरम् ।

तुनीतिरदमारीष्यं मेवेदमदभायत ॥ १५ ॥

‘वत्स ! कः कोऽर्हेतुश्चे, कथं त्वां नाभिनन्दति ?

को न जानाति वितरं तव यस्तोऽपराध्यति ?’ ॥ १६ ॥

एतुक्तः सकर्तुं भावे कथयामास तद् यथा ।

सुदक्षिः प्राह भूपासप्रत्यक्षमतिगर्विता ॥ १७ ॥

निःशब्दं कथिते तस्मिन् सति पुत्रेण दुर्मनाः ।

प्रासञ्जमिच्छन्ना दीना तुनीतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥

तुनीतिरुवाच—

‘सुदक्षिः सत्यमाहेदं स्वल्पभाग्योऽसि पुत्रक !

न हि पुण्यवता वत्स ! सपत्नैरेवमुच्यते ॥ १९ ॥

नोद्देगस्तात ! कर्त्तव्यः हतं यद्भवता पुरा ।
 तत् कोऽपहर्त्तं शक्नोति दातुं कथाहतं त्वया ? ॥१०॥
 राजामनं तथा हर्त्तं वराया यरवारणाः ।
 यस्य पुष्टानि तस्यैव मत्वेतच्छाम्य पुत्रक ! ॥११॥
 पन्थजन्महतेः पुष्टोः सुरक्षां सुरक्षिर्भ्यः ।
 भार्य्येति प्रोच्यते चान्या मदिधा पुष्टवजिता ॥१८॥
 पुष्टोपचयमभ्यवसायाः पुत्रस्तयीसमः ।
 मम पुत्रस्ताया जातः स्वल्पपुष्टो ध्रुवो भवान् ॥२०॥
 तथापि दुःखं न भवान् कर्त्तमर्हति पुत्रक ।
 यस्य यावत् म तिनेव स्येन तुष्यति बुद्धिमान् ॥२१॥
 यदि त्रिदुःखमव्यथे सुरक्षा वचसा तव ।
 तत् पुष्टोपचये यत् कुह मर्वकनप्रदे ॥२२॥
 सुगोत्रो भव धर्मोक्ता मेवः प्राणिविहिते रतः ।
 निश्चं यथायः प्रवणाः पात्रमायाति मम्यदः ॥२३॥

ध्रुव उवाच—

'चम्य ! यत्प्रसिद्धं प्राह प्रगमाय कथो मम ।
 शिवदुर्भवा भिवे हृदये मम तिहति ॥२४॥
 शोऽह तदा यतिशक्ति यदा मर्त्यात्मोत्तमम् ।
 कान्ते प्राच्याऽव्यमेराको जगतामत्पूजितम् ॥२५॥
 सुर्विदंविता राष्ट्रपत्या आनोर्ज्ञेय मोदरात् ।
 प्रमार्थं यत्तु शिःम्य ! शी ह्यप्राणि तपोदरे ॥२६॥

इत्थम् स च मे ध्याता यो गर्भेऽवाहृतदायी ।
 स राजासुतमाप्नोषु विधा हर्षं तदासु तत् ॥२०॥
 नाश्वत्समधीश्वरमि स्थानमस्य स्रक्कर्मणा ।
 इच्छामि सततं ध्यानं यद्य प्राप्य पिता मम ' ' ॥२८॥

परायण उवाच—

“निर्देगाम इच्छास्मात्पुत्रित्युक्ता मातरं ध्रुवः ।
 पुत्राय निर्देम्य ततस्तदाहोपवर्तं ययौ ॥२८॥
 स हृदयं सुनीश्वरं सत पूर्यागतान् ध्रुवः ।
 कृप्याजिनोत्तरीयेषु बिटरीषु समाश्रितान् ॥२९॥
 स राजपुत्रदान् सर्वान् प्रक्षिपत्याभ्यभाषत ।
 मथयावततः सम्यगभिवादनपूर्वकम् ॥३१॥
 ‘उत्तमानपादतनयं मां निबोधत सप्तमाः ।
 ज्ञातं सुनीश्वरा निर्वेदाद् युष्माकं माममन्तिकम्’ ॥३२॥

कथय ऊचुः—

‘अत्र पञ्चाब्दप्रभृती बालस्यैव नृपमन्दनः ।
 निर्वेदकारणं किञ्चित्त्वं नाप्यापि इच्छते ॥३३॥
 न हिन्त्यं भवतः किञ्चिद् धियते भूपतिः पिता ।
 न शैवेष्टवियोगादि तव पश्याम वास्तव । ॥३४॥
 प्ररीरे न च ते ध्याधिरक्षाभिरुपसभ्यते ।
 निर्वेदः किंनिमित्तस्तौ कथ्यतां यदि विद्यते’ ” ॥३५॥

दत्तमः स च मे भ्राता यो गर्भेकाहृतकृपा ।
 उ राजामनमाप्नोतु पिता दत्तं तदासु तत् ॥२०॥
 नाश्वत्थमभीक्ष्णमि ध्याममस्य स्वकर्षणा ।
 इच्छामि सततं यदा मे यद्य प्राप पिता मम ” ॥२१॥

पराशर उवाच —

“निर्गमाम वृद्धाकातुरित्युक्ता मातरं ध्रुवः ।
 पुराच निर्गम्य ततश्चाद्याप्नोपवर्त ययो ॥२८॥
 स ददर्श मुनींस्तत्र सत पूर्वागतान् ध्रुवः ।
 दृष्ट्वाजिनोत्तरीयेषु विटरेषु समाश्रितान् ॥२९॥
 स राजपुत्रहतान् सर्वान् प्रविपत्याभ्यभाषत ।
 प्रत्ययावगतः सम्यगभिवादनपूर्वकम् ॥३१॥
 ‘उत्तानशदतनयं मां निषोधत सत्तमाः ।
 ज्ञातं मुनीन्वा निर्वेदाद् युष्माकं धाममन्तिकम्’ ॥३२॥

पराशर उवाच —

‘ ननु पशब्दमभूतो बालस्यै नृपमन्दनः ।
 निर्वेदकारणं किञ्चित्तथ नाद्यापि दृश्यते ॥३३॥
 न विश्वं भवतः किञ्चिद् ध्रियते भूपतिः पिता ।
 न श्वेदेष्टवियोगादि तत्र पर्याप्त वाक्क ! ॥३४॥
 शरीरे न च ते व्याधिरप्यामिहपलभ्यते ।
 निर्वेदः किंनिमित्तस्ते कथ्यतां यदि विद्यते ” ॥

पराशर उवाच—

“ततः स कथयामास सुरथ्या यदुदाहृतम् ।
 तन्नियम्य ततः प्रोचुर्मनयस्ते परस्परम् ॥३६॥
 ‘षडो चात्रं परं तेजो बालस्यापि यदक्षमा ।
 सपत्न्या मातुरुक्तस्य हृदयात्रापसर्षति ॥३७॥
 भो भोः क्षणिय ! दायादनिर्वेदाद् यत्त्वयाधुना ।
 कर्त्तुं श्यवसितं तन्नः कथ्यतां यदि रोचते ॥३८॥
 यच्च कार्य्यं तवाष्माभिः साहाय्यममितद्युते ।
 तदुच्यतां, विवक्षुस्त्वमष्माभिरुपलक्ष्यसे’ ॥३९॥

ध्रुव उवाच—

‘नाहमर्थमभीष्टामि न राज्यं द्विजसत्तमाः ।
 तत् स्थानमैकमिच्छामि भुक्तं नान्येन यत् पुरा ॥४०॥
 एतन्मे क्रियतां सम्यक् कथ्यतां प्राप्यते यथा ।
 स्थानमर्थं समस्तैर्भ्यः स्थानेभ्यो द्विजसत्तम !’ ॥४१॥

मरुविद्वाच—

‘अनाराधितगोविन्दैर्भैरः स्थानं नृपावाज !
 न हि संप्राप्यते येन तस्मादासधयाच्युतम्’ ॥४२॥

अत्रि उवाच—

‘परः पगर्वा पुरयो यश्च एतौ जनार्दनः ।
 न प्राप्नोयत्तव स्थानमितन् मत्वं मयोदितम्’ ॥४३॥

परिवा उवाच—

‘यस्यान्तः सर्वमेवेदमपुरतस्त्वाध्ययात्मनः ।
तमारोध्य गोविन्दं स्थानमग्रं यदीच्छसि’ ॥४४॥

पुनश्च उवाच—

‘परं ब्रह्म परं धाम योग्यं ब्रह्म तथा परम् ।
तमारोध्य हरिं देवं मुक्तिं प्राप्नोति दुर्लभाम्’ ॥४५॥

ऋतु उवाच—

‘यो यज्ञपुरुषो यज्ञे योगी यः परमः पुमान् ।
तस्मिंश्चुष्टे तु नामाग्यं किञ्चिदस्ति जनार्जने’ ॥४६॥

पुनश्च उवाच—

‘विन्दमिन्द्रः परं स्थानं यमारोध्य जगत्पतिम् ।
प्राप यज्ञपतिं विष्णुं तमारोध्य सुमत !’ ॥४७॥

वनिष्ठ उवाच—

‘प्राप्तोऽव्यागधिते विष्णो मन्मथा यद्यदिच्छति ।
सैशोऽव्यागर्गतं स्थानं किमु वत्सोत्तमोत्तमम्’ ॥४८॥

भुव उवाच—

‘पारोध्यः कथितो देवो भवद्विः प्रपतत्य मे ।
मया तत्परितीक्षाय यज्जगत्स्य तदुच्यताम् ॥४९॥
यथा वारोधने तस्य तथा कार्यं महात्मनः ।
प्रसादसुमुखास्त्वयै कथयन्तु महर्षयः’

परापर उवाच—

“तत्र स कथयामास सुहृथा यदुदाहृतम् ।
 तदिदमप्य ततः प्रीष्टुर्नन्दस्यै परस्परम् ॥१६॥
 ‘अहो चाहं परं तेजो बालम्यापि यदहमा ।
 सद्ब्रवा मातुश्चक्षु इदयावाचसर्जनि ॥१७॥
 भो भोः क्षत्रिय ! दापाटनिर्वेदाद् अत्रयापुना ।
 कर्त्तुं व्यवसितं तवः कथ्यतां यदि रोचते ॥१८॥
 यच्च काच्ये तवाश्रमिः साहायमनितयुते !
 तदुच्यतां, विदुष्टुश्चमश्रमिश्चरुत्स्यसे’ ॥१९॥

ध्रुव उवाच—

‘नाहनयेममीशानि न राज्यं द्वित्ररत्तनाः !
 तत् स्थाननेकमिच्छामि भुक्तं नाथ्येन यत् उप ॥१७॥
 एतस्यै त्रियतां सम्यक् कथ्यतां भाव्यते यथा ।
 स्थानमप्यं समस्येभ्यः स्थानेभ्यो द्वित्ररत्तन !’ ॥१८॥

मयोदिरुवाच—

‘अनाद्यचितमोविन्दैर्नरैः स्थानं शृणुश्रव !
 न हि संभाव्यते श्रेष्ठं तस्मादाशुभजापुनम्’ ॥१९॥

अत्रिरुवाच—

‘यत् पराशां उरुभो यच्च तुतो अनाहृतः ।
 स भागोचर्यं व्यासमेतत् सत्त्वं मयोदितम्’ ॥१९॥

चरित्वा उवाच—

‘यस्यान्तः सर्वमिदं देवभुवनम् अस्माकम् ॥’

तमारुह्य शीघ्रं स्थानमधो यदाह्वयम् ॥४४३॥

पुनस्व उवाच—

‘परं ब्रह्म परं धाम योगी ब्रह्म तदा परम् ।’

तमारुह्य हरिं देवं कृत्वा प्राप्नोति दुर्लभाम् ॥४४४॥

प्रभुरवाच—

‘यो यद्भुरवो यज्ञे योगी यः परमा पुमान् ।’

तस्मिंश्चुटे तु मायायं विद्मिदं हि जगत् ॥४४५॥

पुनश्च उवाच—

‘विन्दमिन्द्रः परं स्थानं यमारुह्य जगत्पतिम् ।’

प्राय यज्ञपतिं विष्णुं तमारुह्य सुवतः ॥४४६॥

वसिष्ठ उवाच—

‘प्राप्तोऽप्यारुहिते विष्णौ मगसा यद्यदिच्छति ।’

हेतुोऽप्यात्मगतं स्थानं किमु घत्सोत्तमोत्तमम् ॥४४७॥

धृप उवाच—

‘पाराध्यः कथितो देवो भवतिः प्रथमस्य मे ।’

मया तत्परितोषाय यज्जगत्स्यं तदुच्यताम् ॥४४८॥

यथा वाराधनं तस्य मया कार्यं महात्मनः ।

प्रसादमुमुखास्वप्नौ कथयन्तु महर्षयः ॥४४९॥

सर्वत्र सन्तु-
-

'राजपुत्रः' यथा विजयोराजाभयवर्मेणः ।
 कार्त्तिकेसारायणं तस्मिन् यथावच्छेत्तुमर्षिभिः ३५१३
 वाङ्मनोमन्त्रिणाग्निना स्थापयेत् सप्तमं तदः ।
 तस्मिन्नेव भागदानेन ततः कर्त्तव्यं निरुत्तरम् ३५२३
 यथासौभाग्यविरलेन तस्मिन्नेव धृतात्मना ।
 तदन्तर्गतं चोपनिषत्सु यथासौभाग्यम् ३५३३
 विद्वन्महर्षिभ्यः कृपया यथासौभाग्यम् ३५४३
 एतन्मते ननु सौभाग्यं सुखसामर्थ्यान्वितम् ३५५३
 तन्मते ननु यथासौभाग्यं यथासौभाग्यम् ३५६३
 यथासौभाग्यं यथासौभाग्यं यथासौभाग्यम् ३५७३
 यथासौभाग्यं यथासौभाग्यं यथासौभाग्यम् ३५८३
 यथासौभाग्यं यथासौभाग्यं यथासौभाग्यम् ३५९३
 यथासौभाग्यं यथासौभाग्यं यथासौभाग्यम् ३६०३

